

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік
 университетінің ғылыми журналы
 Научный журнал Павлодарского государственного
 университета имени С. Торайғырова

1997 ж. құрылған
 Основан в 1997 г.

İ Ì Ó
 ÕÀÁÀÐØ ÛÑÛ

ÃÃÑÒÍ ÈÊ Ì ÃÓ

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ

32011

Научный журнал Павлодарского государственного университета
имени С. Торайгырова

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет средства массовой информации
№ 4533-Ж

выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан
31 декабря 2003 года

Арын Е.М., д-р экон. наук, проф. (главный редактор)
Пфейфер Н.Э., д-р пед. наук, проф. (главный редактор)
Исинова К.С., канд. пед. наук, доцент (отв. секретарь)

Редакционная коллегия:

Ахметова Г.К., д-р пед. наук, проф.;
Булатбаева К.Н., д-р пед. наук, проф.;
Бурдина Е.И., д-р пед. наук, проф.;
Жуматаева Е.О., д-р пед. наук, проф.;
Каримова Р.Б., д-р псих. наук, проф.;
Кертаева Г.М., д-р пед. наук, проф.;
Лигай М.А., д-р пед. наук, проф.;
Менлибекова Г.Ж., д-р пед. наук, проф.;
Айтжанова Д.Н. (тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна.

МАЗМҰНЫ

С.Е. Булекбаева, Г.Б. Таженова Орта білім беру мектеп мұғалімдерінің педагогикалық іс-әрекетін басқаруының жетілдіру туралы	6
С.А. Глазырин, Н.С. Глазырина Оқытушылармен студенттердің дербес жұмыстары жобаларының әдістері ...	10
Р.К. Ержанова, Ж.К. Шерияздан Инклюзивтік білім беру – қауымның гуманизациялық факторы	16
Б.А. Жекібаева Жаңа ақпараттану технологияларының даму дәрежесін талдау	20
Е. Жұматаева, М.М. Сейфуллина Балалар әдебиетіндегі этномәдени білім үдерісіндегі мәселелер.....	26
Е. Жұматаева, А.Ж. Анесова Жүсіпбек Аймауытовтың педагогика іліміне қосқан үлесі.....	34
Е. Жұматаева, А.Ж. Анесова Жүсіпбек Аймауытов шығармаларындағы педагогикалық мұралар	40
Ж.Ж. Капенова Жоғарғы оқу орнының білім жағдайындағы тілдің материалдық презентацияларының қағидалары	45
Д.К. Каскина Қауіпсіздік үлгісіндегі тұлғаны қалыптастыру, яғни адам өмірінің қауіпсіздік деңгейін көтеру	50
И.В. Коровайко Қашықтықтан оқытудағы желілік қарым-қатынасуды ұйымдастыру.....	56
С.К. Ксембаева, Ф.М. Жабагина Зорлық шеккен әйелдермен әлеуметтік жұмыс мазмұны	60
М.М. Сейфуллина Әдеби шығармалар арқылы жасөспірімдердің этномәдени білімдерін қалыптастырудың мазмұны.....	66
Б.У. Серикбаева, С.Е. Булекбаева Орта білім: қазақстандық және қытайлық дамудың тәжірибесі.....	74
М.Н. Шаяхметова Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастыру бойынша тәжірибелік-эксперименталдық жұмыс нәтижелері.....	81
Біздің авторлар	89
Авторлар үшін ереже.....	90

СОДЕРЖАНИЕ

С.Е. Булекбаева, Г.Б. Таженова О совершенствовании управления педагогической деятельностью учителей общеобразовательной школы.....	6
С.А. Глазырин, Н.С. Глазырина Метод проектов как форма самостоятельной работы студентов с преподавателем.....	10
Р.К. Ержанова, Ж.К. Шерияздан Инклюзивное образование как фактор гуманизации общества.....	16
Б.А. Жекибаева Анализ этапов развития новых информационных технологий.....	20
Е. Жуматаева, М.М. Сейфуллина Проблемы в детской литературе в процессе этнокультурных знаний.....	26
Е. Жуматаева, А.Ж. Анесова Вклад Ж. Аймауытова в педагогическую науку.....	34
Е. Жуматаева, А.Ж. Анесова Педагогическое наследие в творчестве Ж. Аймауытова.....	40
Ж.Ж. Капенова Приципы презентации языкового материала в условиях вузовского образования.....	45
Д.К. Каскина Воспитание личности безопасного типа как повышение уровня безопасности существования человека.....	50
И.В. Коровайко Организация сетевого общения в дистанционном обучении.....	56
С.К. Ксембаева, Г.М. Жабагина Содержание социальной работы с женщинами, испытавшими насилие.....	60
М.М. Сейфуллина Формирование этнокультурных знаний у подростков посредством казахской детской литературы.....	66
Б.У. Серикбаева, С.Е. Булекбаева Среднее образование: китайский и казахстанский опыт развития.....	74
М.Н. Шаяхметова Результаты практико-экспериментальной работы по формированию этнической толерантности будущих педагогов.....	81
Наши авторы.....	89
Правила для авторов.....	90

CONTENT

S.E. Bulekbayeva, G.B. Tazhenova Perfection of school teachers' pedagogical activity management.....	6
S. Glazyrin, N. Glazyrina Method of projects as form of independent work of students with a teacher.....	10
R.K. Erzhanova, Zh.K. Sheriyazdan Inclusive education as a humanistic society factor.....	16
B.A. Zhekibaeva The analysis of the stages of development of new information technologies.....	20
E. Zhumataeva, M.M. Seifullina Problems in children literature in the processes of ethnocultural knowledge.....	26
E. Zhumataeva, A.Z. Anesova Contribution of J. Aimaulytov to the pedagogical science.....	34
E. Zhumataeva, A.Z. Anesova Pedagogical legacy of J. Aimaulytov.....	40
Z.Z. Kapenova The principles of presentation of a language material in conditions of higher education.....	45
D. Kaskina The upbringing of a personality of the safe type, the increase of level of human life safety.....	50
I.V. Korovaiko The organization of network dialogue in distance training.....	56
S.K. Ksembaeva, G.M. Zhabagina Contents of social work with women who have experienced violence.....	60
M.M. Seifullina Formation of ethnocultural knowledge among adolescents by means of Kazakh children literature.....	66
B.U. Serikbayeva, S.E. Bulekbayeva Secondary education: the Kazakhstan and Chinese experience of development.....	74
M. N. Shayahmetova The results of practical-experimental work on formation of future teachers' ethnic tolerance.....	81
Our authors.....	89
Rules for authors.....	90

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ УЧИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

С.Е. Булекбаева, Г.Б. Таженова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

На современном этапе развития существующей системы образования Республики Казахстан происходят изменения в управлении всеми сферами человеческой деятельности, обусловленные широким применением новых информационных технологий, меняющимся соотношением централизации и децентрализации в управлении и др. Соответственно возникает необходимость пересмотра методологических оснований для выбора эффективных подходов к управлению педагогической деятельностью.

Обладая всеми признаками целостной динамичной системы, школа как поле реализации управления отличается от других социальных систем своей спецификой. Объект внутришкольного управления - педагогический процесс - сложная динамичная система с ее такими важнейшими элементами как цели, содержание, процесс и результаты обучения и воспитания, направленные на всестороннее развитие личности. Подсистемами управления выступают целостный педагогический процесс, воспитательная работа классных руководителей, методическая работа и др. В определении предмета управления в школьной образовательной практике до сегодняшнего дня нет единого мнения, в качестве основных выделяют образовательный процесс, деятельность педагогов, воспитанников, школьный коллектив и т.д.

Реализация процесса управления школой связана с решением таких социально-педагогических задач, как целеполагание, планирование деятельности, формирование образовательной среды, создание условий для работы и организация деятельности школьного коллектива и т.д. Решение этих задач осуществляется через управление педагогической деятельностью учителей школы. Таким образом, основным предметом управления школой является педагогическая деятельность, поскольку педагогическая профессия реализуется через профессиональную деятельность – педагогическую. Этот специфический вид социальной деятельности имеет свои особенности. В науке общепринятым считается мнение, что педагогическая деятельность – это «особый вид социальной деятельности, направленной на передачу от старших поколений младшим накопленного человечеством культуры и опыта, создание условий для их личностного развития и подготовку к выполнению определенных социальных ролей в обществе» [1].

Для проникновения в сущность педагогической деятельности необходимо обратиться к анализу ее строения, которое можно представить как единство цели, мотивов, действий (операций), результата. Системообразующей характеристикой деятельности, в том числе и педагогической, является цель [2]. Основной функциональной единицей, с помощью которой проявляются все свойства педагогической деятельности, является педагогическое действие как единство целей и содержания. Деятельность учителя-воспитателя по своей природе есть не что иное, как процесс решения неисчислимого множества задач различных типов, классов и уровней. Еще одной ее важной особенностью является то, что будучи деятельностью по управлению деятельностью воспитанников, т.е. управляющей, с одной стороны, с другой стороны, педагогическая деятельность является управляемой со стороны администрации, в нашем случае школы.

Современная наука управления развивается очень интенсивно быстрыми темпами, она представляет собой синтез теоретических разработок и осмысленные выводы, сделанные из многолетней практической деятельности. Рассмотрение педагогической деятельности как элемента социальной системы дает возможность осуществлять управление ею на принципах общей теории управления социальных систем с учетом ее специфики, что, в свою очередь, требует использования новых подходов к управлению. Управление может осуществляться только в том случае, если существует реально действующая система, являющаяся органической частью организации, которую называют системой управления. Система управления жизнеспособна при эффективном менеджменте, т.е. при использовании обоснованных подходов и методов. Рассмотрим основные современные подходы к совершенствованию управлению педагогической деятельностью учителей общеобразовательной школы.

Административный подход, при котором регламентируются функции, права, обязанности, элементы системы управления в нормативных актах.

Динамический подход, при котором объект управления рассматривается в диалектическом развитии, в причинно-следственных связях и соподчиненности.

Интеграционный подход, при котором устанавливаются взаимосвязи между отдельными подсистемами и элементами системы менеджмента, уровнями и субъектами управления.

Комплексный подход, когда учитываются все аспекты менеджмента: экономические, социальные, материально-технические и др.

Маркетинговый подход, когда предусматривается ориентация управляющей системы на потребителя.

Поведенческий подход, заключающийся в том, чтобы помочь работнику осознать свои возможности.

Функциональный подход, когда потребность рассматривается как совокупность функций, которые нужно выполнять для ее удовлетворения.

Процессный подход основывается на идее существования некоторых универсальных функций управления, т.е. управление рассматривается как совокупность взаимосвязанных функций,

Системный подход сложился на базе общей теории систем: система — это некая целостность, состоящая из взаимозависимых подсистем, каждая из которых вносит свой вклад в функционирование целого.

Ситуационный подход рассматривает любую организацию как открытую систему, постоянно взаимодействующую с внешней средой, следовательно, и главные причины того, что происходит внутри организации, следует искать вне её, т. е. в той ситуации, в которой она реально функционирует. Ситуационный подход - подход, предполагающий, что применение различных методов управления определяется конкретной ситуацией.

Универсальный подход сложился на базе научной школы Универсологии, теории Универсального управления, теории переходных процессов, теории относительности сознания, и рассматривает любую систему в совокупности ее вертикальных и горизонтальных связей.

Реализация инноваций в условиях конкретного образовательного учреждения во многом обусловлена эффективностью управления деятельностью его педагогических кадров. Внутришкольное управление осуществляется в школе администрацией, которая не только решает задачи планирования, оптимальной организации, контроля, анализа учебно-воспитательного процесса, но и создает условия, стимулирует, корректирует педагогическую деятельность. Педагог, в свою очередь, сам определяет и формулирует цели и задачи образовательной деятельности, планирует и организует ее, анализирует результаты учебно-воспитательного процесса, корректирует деятельность, являясь, менеджером, управляющим деятельностью обучающихся. В контексте вышесказанного нам представляется уместной точка зрения Баймолдаева Т.М. «Педагогические основы менеджмента заключены в модели так называемого развивающего управления, при которой создаются полноценные условия для саморазвития руководителей и педагогов, развития их профессиональной активности и компетентности» [3].

Воззрение на развитие и формирование человеческой личности как производное от управленческих действий субъектов образовательного процесса становится содержанием современной парадигмы управленческой деятельности, базирующейся на понимании педагогики как отрасли социального управления. В рамках этого направления в современной педагогике существует множество подходов к формированию и развитию человеческой личности, в той или иной мере учитывающих влияние среды. Выявлению места среды в управленческой тематике современной педагогики помогают результаты исследований ученых - педагогов: Ю.С.Мануйлова, Г.Г.Шека, В.А.Ясвина, Н.В. Барышевой, А.В. Ахаева и других. Принципиально важным является определение среды в значении управленческого средства в концепции средового подхода, которая в воспитании рассматривается как основа технологии опосредованного управления формированием и развитием личности через среду. Под средовым подходом в педагогике понимается

традиция освоения среды, использования ее возможностей, метод воспитания, считает доктор педагогических наук Ю.С. Мануйлов [4]. До настоящего времени этот подход практически не используется в управленческой практике.

Среда рассматривается как решающий фактор воспитания. Отсюда понимание управления как целенаправленного создания условий (материальных, духовных, организационных) для развития человека. «Основные функции культуросообразного воспитания состоят в создании различных культурных сред, где будут осуществляться развитие ребенка и приобретение им опыта культуросообразного поведения, оказание ему помощи в культурной самоидентификации и самореализации своих творческих задатков и способностей» [5].

Средовой подход представляет собой теоретическую основу средообразовательных действий, продуктом и следствием которых является среда, а конечным результатом - тип личности - цель средового подхода; это технология, показывающая механизм преобразования среды, которая рассматривается в качестве интегрального средства решения задач и достижения поставленной цели. На инструментальном уровне он предстает в виде системы действий субъекта со средой, направленной на превращение ее в средство диагностики, проектирования и продуцирования педагогического результата; выступает детерминантой выбора субъектом способов взаимодействия. В.А.Ясвин образовательную среду (или среду образования) определяет как «систему влияний и условий формирования личности по заданному образцу, а также возможностей для ее развития, содержащихся в социальном и пространственно-предметном окружении» [6].

Таким образом, на наш взгляд, повышение эффективности управления учебно-воспитательным процессом школы в образовательном учреждении определяется единством двух имеющих методологическое значение подходов: личностно-ориентированного и средового. При этом образовательное учреждение является частью среды, что предполагает целенаправленную деятельность по установлению взаимодействия педагогического коллектива со средой. Сохранение образовательным учреждением относительной автономии, специфики достигается посредством его превращения в образовательно-воспитательные центры, где актуализируются те или иные направления воспитания и образования личности с учетом профиля, возможностей конкретного образовательного учреждения, особенностей окружающей среды. Проектирование, организация воспитывающей среды осуществляется на основе разработки модели личности выпускника новой, 12-летней школы, проектированием его жизненной судьбы, что делает возможным использование технологии «проектного воспитания» (объектами проектирования являются профессиональные интересы, мотивы, направленность, компетентность, комплекс профессионально важных и социально значимых качеств).

ЛИТЕРАТУРА

1. Слостёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.А. Слостёнина: В 2ч. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Ч.1. – 286 с.
2. Лёнтёв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. 4-е изд. М., 1997. – 266 с.
3. Баймолдаев Т.М Педагогический менеджмент как современная теория управления. – Алматы, 2002.- 198 с.
4. Мануйлов Ю.С. Средовой подход в воспитании: Диссертация ... доктора педагогических наук. – Москва, 1997. – 193 с.
5. Шадриков В.Д. Философия образования и образовательные политики. М., 1993. -310 с.
6. Ясвин В.А. Образовательная система школы: Проектирование Организация Развитие Образование. – М., 2002. – 245 с.

Түйіндіме

Бұл аталған жұмыстың авторлары орта мектептегі басқарудың теориясы мен практикасының өзекті мәселелеріне, басқару жүйесін қалыптастыру мен нәтижелі жүзеге асыруға, тоқталады. Бұл мақала мектеп басшыларына, мектеп директорының орынбасарлары мен мұғалімдерге арналған.

Resume

The authors of the article raise actual issues of theory and practice of school educational formation and functioning of educational system management. Practical recommendations on evaluating educational system are of great value. The article is for school masters, their assistants and teachers.

УДК 316.776

МЕТОД ПРОЕКТОВ КАК ФОРМА САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ С ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ

С.А. Глазырин, Н.С. Глазырина

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

Основная задача высшего образования заключается в формировании творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию и инновационной деятельности. Решение этой задачи возможно только при повышении роли самостоятельной работы студентов, которая позволяет развивать творческий подход и исследовательские навыки.

Самостоятельная работа студентов согласно Государственному общеобразовательному стандарту образования Республики Казахстан подразделяется на два вида – на самостоятельную работу, которая выполняется под руководством преподавателя (СРСП), и на ту часть, которая выполняется полностью студентами самостоятельно (СРС). СРСП является внеаудиторным видом работы студента, которая выполняется им в контакте с преподавателем, по отдельному графику.

На первый план среди различных видов самостоятельной работы студентов на современном этапе выходят социально ориентированные технологии. Они моделируют реальные профессиональные ситуации и создают условия для принятия студентами самостоятельных решений в ходе «проживания» этих ситуаций. В соответствии с данной трактовкой к социально ориентированным видам/технологиям учебной деятельности можно отнести следующие: деловые игры, информационно-исследовательские задания, проблемные профессионально ориентированные задачи, проектную технологию, ситуативный (кейс) анализ, мультимедийные технологии.

Одной из наиболее перспективных форм самостоятельной работы студентов является метод проектов. Популярность метода проектов и его перспективность объясняются прежде всего тем, что проектное задание непосредственно связывает процесс овладения определенным предметным знанием с реальным использованием этого знания.

Метод проектов возник еще в начале XX века в США. Истоки его возникновения связаны с идеями гуманистического направления в философии и образовании, с разработками американского философа и педагога Дж. Дьюи. Основная идея, закладываемая в метод – обучение на активной основе, через целесообразную деятельность ученика, сообразуясь с его личным интересом именно в этом знании.

Метод проектов привлек внимание и русских педагогов. Идеи проектного обучения возникли в России практически параллельно с разработками американских педагогов. Под руководством русского педагога С.Т. Шацкого в 1905 году была организована небольшая группа сотрудников, пытавшаяся активно использовать проектные методы в практике преподавания. После революции метод проектов применялся в школах по личному распоряжению Н.К. Крупской.

Метод проектов нашел свое отражение в идеях отечественных ученых 20-х гг.: Б.В.Игнатьева, В.Н.Шульгина, Е.Г.Кагарова, М.В.Крупениной. Советские педагоги считали, что критически переработанный метод проектов сможет обеспечить развитие творческой инициативы и самостоятельности в обучении, связь теории с практикой. Однако в 1931 году Постановлением ЦК ВКП(б) данный метод был запрещен, т.к. в его использовании были допущены перегибы (проектами полностью заменялась программа обучения). [1].

В СССР метод проектов возродить в школе не торопились вплоть до 80-х годов, а в англоговорящих странах – США, Канаде, Великобритании, Австралии, Новой Зеландии – применяли активно и весьма успешно. Развитие метод получил в работах В.Килпатрика, Э.Коллингса. Определяя программу школы, работающей по методу проектов, В.Килпатрик писал:

«Программа есть ряд опытов, связанных между собой таким образом, что сведения, приобретенные от одного опыта, служат развитию и обогащению целого потока других опытов» [2]. В. Килпатрик предполагал строить обучение на основе расширения и обогащения индивидуального жизненного опыта учащихся.

В настоящее время методов проектов широко применяется в образовательной практике. Теоретическая основа внедрения метода проектов разработана в трудах д.п.н., проф. Е.С. Полат.

Разработкой классификации учебных проектов занимались американский профессор Коллингс, Е.С. Полат. В.Н. Бурков и Д.А. Новикова и пришли к выводу о невозможности единой классификации проектов и разработали систему классификации данной технологии на основе следующих принципов (таблица 1). [1].

Таблица 1

Система классификации учебных проектов

Принцип классификации	Варианты
Тип проекта По основным сферам деятельности, в которой осуществляется проект	- технический; - организационный; - экономический; - социальный; - образовательный; - смешанный
Класс проекта По составу и структуре проекта и его предметной области	- монопроект (отдельный проект различного типа, вида, масштаба); - мультипроект (комплексный проект, состоящий из ряда монопроектов и требующий применения многопроектного управления); - мегапроект – целевые программы развития регионов, отраслей, и др., включающие в свой состав ряд моно- и мультипроектов
Масштаб проекта По размерам самого проекта, количеству участников и степени влияния на окружающий мир	- мелкие; - средние; - крупные; - очень крупные
Длительность проекта По продолжительности периода осуществления проекта	- краткосрочные (от 3-х лет); - среднесрочные (от 3-х до 5-ти лет); - долгосрочные (свыше 5-ти лет)

Сложность проекта По степени сложности	- простые; - сложные; - очень сложные
Вид проекта По характеру предметной области проекта	- инвестиционный; - образовательный; - научно-исследовательский; - учебный; - смешанный

Метод проектов направлен на результат, который можно получить при решении той или иной практически или теоретически значимой проблемы. Этот результат можно увидеть, осмыслить, применить в реальной практической деятельности. Чтобы добиться такого результата, необходимо научить студентов самостоятельно мыслить, находить и решать проблемы, привлекая для этой цели знания из разных областей, умение прогнозировать результаты и возможные последствия разных вариантов решения, умение устанавливать причинно-следственные связи. Метод проектов всегда ориентирован на самостоятельную деятельность учащихся индивидуальную, парную, групповую, которую учащиеся выполняют в течение определенного отрезка времени.

Преподавателю в рамках проекта отводится роль разработчика, координатора, эксперта, консультанта.

Работа по методу проектов - высокий уровень сложности педагогической деятельности, предъявляемые требования к ней:

- наличие социально значимой задачи (проблемы) – исследовательской, информационной, практической;

- выполнение проекта начинается с планирования действий по разрешению проблемы – с проектирования самого проекта, в частности – с определения вида продукта и формы презентации; важная часть плана – пооперационная разработка проекта;

- поиск информации – отличительная черта проектной деятельности;

- результат работы над проектом – выход проекта – продукт. Выбор формы продукта проектной деятельности – важная организационная задача участников проекта. От ее решения в значительной степени зависит, насколько выполнение проекта будет увлекательным, защита – презентабельной и убедительной, а предложенные решения – полезными для решения выбранной социально значимой проблемы. Возможные выходы проектной деятельности: web-сайт, видеофильм, выставки, газета / журнал, макет, модель, и т.п.

- презентация продукта. Виды презентаций могут быть различными, например: деловая игра, игра с залом, научная конференция и т.д.

- портфолио проекта, т.е. папка, в которой собраны все рабочие материалы проекта, черновики, планы, отчеты, схемы, таблицы и др. Каждый этап работы над проектом должен иметь свой продукт.

Для изучения темы «Безопасность компьютерных систем», по дисциплине «Основы информационной безопасности» был разработан проект под названием «Право на защиту». Проект рассчитан на студентов 2-3 курсов. Продолжительность проекта 6 учебных часов. Проект направлен на исследование программных и аппаратных средств защиты информации в локальных сетях, а также на исследование использования экспертных систем для распознавания попыток несанкционированного доступа к информации, хранящейся в компьютерной системе. В процессе работы студенты должны освоить практические способы построения систем защиты информации в компьютерных системах. Проект развивает интеллектуально-творческий потенциал студентов посредством постановки творческих задач, решение которых требует поиска новых решений, переработки, осмысления и обобщения информации на качественно новом уровне. В результате проекта студенты должны проанализировать использование технических и программных средств, для обеспечения защиты компьютерных систем.

Проект является личностно-ориентированным, так как предполагает возможность участия в нем различного контингента студентов, организует работу групп по интересам, учитывает индивидуальные особенности каждого студента. Проект предполагает создание студентами итогового продукта (презентация, статья), в котором отражены результаты исследования по теме проекта, участие в научно-практической конференции студентов.

Работа над проектом проходила в пять этапов.

На первом этапе перед студентами был поставлен основополагающий вопрос «Как защитить мир?», далее они, опираясь на свой личный опыт, проявляя самостоятельность суждений и фантазию совместно с преподавателем, продумали возможные варианты решения проблемы, использовалась «мозговая атака» с последующим коллективным обсуждением. Со студентами также были обсуждены цели проекта, конечный результат и вопросы для проработки.

На втором этапе. По результатам мозгового штурма студенты были разделены на группы. Для каждой группы был сформулирован проблемный вопрос учебной темы и учебные вопросы. Преподаватель с каждым студентом обсудил его работу в группе, помог составить индивидуальные планы действий, ознакомим с графиком оценивания их работы и Интернет-ресурсами, необходимыми для поиска информации.

На третьем этапе студенты проводили сбор информации по теме проекта. Во время работы был проведен круглый стол студентов совместно с преподавателем, обсуждались, оценивались и корректировались промежуточные результаты каждой из групп.

На четвертом этапе студентами были сформулированы выводы по проделанной работе, а также обсуждены варианты презентации полученного материала.

Результаты работы студентов над проектом были представлены в виде презентаций, которые обсуждались и оценивались всеми участниками на

пятом этапе. Также преподавателем и студентами была оценена работа каждого студента отдельно и группы в целом.

В итоге работы над проектом, были определены новые направления работы, интересные для студентов.

Работа над проектом стала возможностью максимального раскрытия творческого потенциала для студентов, позволила им проявить себя индивидуально и в группе, попробовать свои силы, приложить свои знания, принести пользу, показать публично достигнутый результат.

Учебный проект для преподавателя стал средством развития, обучения и воспитания, которое позволяет вырабатывать и развивать специфические умения и навыки проектирования у студентов, а именно учить:

- проблематизации (рассмотрению проблемного поля и выделению подпроблем, формулированию ведущей проблемы и постановке задач, вытекающих из этой проблемы);
- целеполаганию и планированию содержательной деятельности ученика;
- самоанализу и рефлексии (результативности и успешности решения проблемы проекта);
- представлению результатов своей деятельности и хода работы;
- поиску и отбору актуальной и необходимой информации и усвоению необходимого знания;
- практическому применению знаний в различных, в том числе и нетиповых, ситуациях;
- выбору, освоению и использованию подходящей технологии изготовления продукта проектирования. [3].

Использование метод проектов в самостоятельной работе студентов с преподавателем способствует развитию творческого мышления, повышению интеллектуального уровня студента инициирует самоорганизацию практической и исследовательской деятельности, развивает волевою сферу в достижении учебно-познавательных целей, позволяет делать самоконтроль знаний, умений и навыков, способствует индивидуализации обучения.

Подводя итоги сказанному, хотелось бы подчеркнуть, что метод проектов носит коммуникативный характер и максимально ориентирован на будущую профессиональную деятельность студентов, что является целью обучения в высшем учебном заведении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградова Н.А., Панкова Е.П. Образовательные проекты в детском саду. – М., 2008. - 208 с.
2. Килпатрик В. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе. Перевод с англ. - Л.: Брокгауз-Ефрон, 1925. - 43 с.

3. Пахомова Н.Ю. Проектное обучение в учебно-воспитательном процессе школы. Методист, №3, 2004.

Түйіндеме

Мақалада жобалар әдістерін қолданудың қысқаша тарихы келтірілген, оқытушылар мен студенттердің дербес жұмыстары жобалары сияқты әдіс қаралған.

Resume

In the article short history of application of method of projects is driven, the method of projects as form of independent work of students with a teacher is considered.

УДК 376

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ГУМАНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Р.К. Ержанова, Ж.К. Шерияздан

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

Преодоление изоляции инвалидов и включение их в повседневную жизнь общества остается актуальной проблемой современности. Это связано с усилением влияния гуманистических ценностей, знакомством с опытом западноевропейских стран, потребностью подготовки кадров, способных привнести определенный вклад в развитие государства. Поэтому одной из главных задач по решению этой проблемы является доступность образования, в том числе и для людей с ограниченными возможностями.

Предпосылки признания необходимости образования детей-инвалидов формировались постепенно. На разных исторических этапах в обществе существовали различные подходы к оценке человеческой «неполноценности»: от практики инфантицида к ним в первобытном обществе до церковного и светского призрения.

В первобытнообщинном строе был очень низок уровень производительных сил, поэтому люди, не способные добывать себе пищу, считались тяжелым бременем для остальных. Несмотря на формирование элементарных медицинских знаний и приемов оказания помощи больным и раненым уже у первобытных людей, в суровом мире первобытнообщинного строя и древних цивилизаций выживали только сильнейшие – те, кто мог обеспечить себе пропитание, безопасность и элементарно заботиться о сохранении собственного потомства;

остальные погибали или их умерщвляли. С античных времен отношение к слабым и беспомощным людям определялось страхом и невежеством, мифологическо-религиозными защитными механизмами и стремлением обезопасить свое сообщество. Спартанцы избавлялись от уродливых и больных младенцев, сбрасывая их с высокой скалы в море. Умерщвление детей с дефектами развития в Древнем Риме и Греции считалось необходимым для общего блага [1].

Церковь первая подала пример участливого и милосердного отношения к людям. При монастырях появились хосписы и приюты, где каждый страждущий мог получить пищу и кров. Постепенно в Европе складывалась структура призрения и лечебной помощи с характерными для нее институтами (хосписы, больницы, приюты, убежища, лепрозории). Одни опекала церковь, другие – верховная светская или городская власть. Следует отметить, что создание институтов призрения со временем перестало быть исключительно прерогативой церкви, войдя в сферу интересов и ответственности городских властей и короны. В круг творцов деятельного милосердия вошли власть предержащие, благодаря чему призрение постепенно становится объектом государственных интересов [2].

В XIX в. наблюдается переход к решению проблем возможности и необходимости обучения и воспитания детей-инвалидов. В это же время формируется система специального образования для детей с ограниченными возможностями здоровья. Прогрессивные гуманистические идеи философов, педагогов, психологов способствуют признанию возможности образования и социальной защиты лиц данной категории.

Середина XX века для Европы период развития демократии и проведения активной антидискриминационной государственной политики в отношении людей с ограниченными возможностями здоровья, закладывания основ новой культурной нормы – уважения к различиям между людьми. В это время происходит перестройка организационных основ специального образования, увеличивается количество классов для детей-инвалидов в общеобразовательных школах.

К концу XX столетия во многих развитых странах мира, таких как США, Германия, Великобритания ведущей тенденцией в развитии образования детей с особыми потребностями становится инклюзивное (интегрированное) образование. Известно, что одним из основных подходов к таким людям со стороны государства было создание изолированных специализированных классов со специально подготовленными педагогами, и, в конечном счете, все остальное для них стало специальным и отдельным. Сейчас же дети с ограниченными возможностями здоровья включаются в общеобразовательные классы школ и группы детских садов вместе с обычными сверстниками. Цель такой интеграции – дать всем учащимся возможность наиболее полноценной социальной жизни, наиболее активного участия в коллективе, тем самым обеспечить наиболее полное взаимодействие, помощь друг другу. В основу включенного образования положена идеология, которая исключает любую

дискриминацию детей, которая обеспечивает равное отношение ко всем людям, но создаёт специальные условия для детей, имеющих особые образовательные потребности.

Права «особого» ребенка закреплены во многих международных документах: Декларация прав ребенка, Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования, Декларация о правах инвалидов, Конвенция о правах ребенка, Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей, Всемирная Декларация об Образовании для Всех. Наша страна также делает успешные шаги в реализации конституционного права людей с ограниченными возможностями на образования, которые закреплены в таких законах как: “Об образовании”, “О правах ребенка в Республике Казахстан”, “О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями”, “О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан”, “О специальных социальных услугах”. В указанных законах определены государственные гарантии в сфере занятости ребенка-инвалида, формы и методы социальной, медико-педагогической коррекционной поддержки данной категории людей. Закон “О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями” направлен на создание эффективной системы помощи ребятам с недостатками в развитии, решение проблем, связанных с их воспитанием, обучением, трудовой и профессиональной подготовкой, профилактику детской инвалидности. Он также предусматривает широкие возможности образования: право на начальное, среднее, специальное образование, а также бесплатное высшее, для тех, кто способен его получить. А ведь как известно, система инклюзивного образования включает в себя учебные заведения среднего, профессионального и высшего образования. Ее целью является создание безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с ограниченными возможностями. Данный комплекс мер подразумевает как техническое оснащение образовательных учреждений, так и разработку специальных учебных курсов для педагогов и других учащихся, направленных на развитие их взаимодействия с инвалидами. Кроме этого необходимы специальные программы, направленные на облегчение процесса адаптации и социализации детей с ограниченными возможностями в общеобразовательном учреждении.

К сожалению, существует целый ряд проблем, касающихся развития инклюзии в Казахстане. В первую очередь, это недостаток данных о социальных потребностях и нуждах людей с ограничениями здоровья и недостаточная информированность об уже имеющихся видах социальной поддержки лиц данной категории. Во-вторых, недостаток материальных средств многих семей, имеющих ребенка-инвалида, что препятствует их доступу к различным видам социальных услуг. Ведь таким родителям, помимо организационных вопросов, необходимо платить за дополнительные и коррекционные занятия,

за специальную медицинскую помощь. Поэтому им становится проще посещать специализированные школы или обучаться на дому. В-третьих, качество подготовки учителей и педагогов для обучения детей с ограниченными возможностями, и, конечно же, их элементарная нехватка, особенно в сельских зонах. И эти проблемы можно перечислять и перечислять.

Таким образом, для успешной реализации системы инклюзивного образования в нашей стране необходимо:

- прививать толерантность у детей с малых;
- разработать систему сопровождения каждого ребенка;
- создать индивидуальную программу развития, которая бы включала методику преподавания в инклюзивном классе;
- создать комфортную безбарьерную образовательную среду;
- помогать и поддерживать родителей, имеющих детей с особыми образовательными потребностями, на различных уровнях;
- реализовывать принцип преемственности при переходе детей-инвалидов из детского сада в школу, из школы в колледж или ВУЗ;
- повысить качество профессиональной подготовки и переподготовки учителей и педагогов к эффективной деятельности в системе инклюзивного образования;
- выпуск дидактических и специальных учебных пособий для детей с особенностями в развитии;
- информационное сопровождение инклюзивного образования;
- ввести регулярные инспекции учебных заведений и финансовый мониторинг;
- разработать систему мониторинга и диагностики для отслеживания эффективности внедренной данной системы.

Таким образом, для успешной реализации системы инклюзивного образования важно построить инфраструктуру для полноценной жизнедеятельности людей с ограниченными возможностями.

Инклюзивное образование стремится развить систему, направленную на ребенка и признающую, что все дети - индивидуумы. Образовательная интеграция старается разработать подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. А в случае, если преподавание и обучение станут более эффективными в результате изменений, которые внедряет эта система, то тогда выиграют все дети, и не только дети с особыми потребностями. Обучение в школах с интегрированным образованием позволит всем ребятам без исключения приобрести знания о правах человека, что ведет к искоренению дискриминации, так как дети учатся общаться друг с другом, распознавать и принимать различие. Наша страна толерантна, поэтому необходимо готовить ребенка с малых лет к жизни в инклюзивном обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зозуля Т.В., Свистунова Е.Г., Чешихина В.В. и др.; Под ред. Т.В. Зозули. Комплексная реабилитация инвалидов: Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – С.20.

2. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России: с древности до начала XX в.: Учеб. пособие. М. – Екатеринбург, 2003. – С.45.

Түйіндемe

Бұл мақалада мүгедек адамдарға қоғамның қатынасы арқылы қалыптасуының тарихи аспектілері және Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жүйесі дамуының қалпы көрсетілген.

Resume

This article is devoted to historical aspects of organization of attitude to disabled people in society and condition of development of inclusive education system in the Republic of Kazakhstan.

УДК 371.13:378.147:004

АНАЛИЗ ЭТАПОВ РАЗВИТИЯ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Б.А. Жекибаева

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

В нормативных и концептуальных документах (Законы Республики Казахстан «Об образовании», «Об информатизации», Государственная программа информатизации системы среднего образования Республики Казахстан, Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года, Программа информатизации учебных заведений начального и среднего профессионального образования и др.) ставится задача овладения современными информационными и компьютерными технологиями, следовательно, система высшего профессионального образования должна быть нацелена на формирование высокого уровня информационной культуры будущих специалистов, которая как результат освоения новых информационных технологий создает реальные возможности для интеграции в мировое информационное пространство, участия в профессиональных информационных процессах, оперирования информационными ресурсами, представленными

в различных видах и использования их средств для самовыражения [1-5]. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике, связанными с внесением корректив в содержание обучения, способствующего гармоничному вхождению личности в информационное общество, на основе адекватного применения новых информационных технологий, а также использования технических возможностей персонального компьютера и другой микропроцессорной техники.

Анализируя проблемы, стоящие перед человечеством в новом тысячелетии, В.Т. Кинелев отмечает, что их сложность заставляет говорить не только о сохранении, но и о расширении масштабов образования, повышении его качества: чем дальше продвигается цивилизация по пути своего исторического развития, тем в большей мере люди без образования вытесняются за грань условий жизни, достойных человека [6]. В этой связи новые информационные технологии призваны стать не дополнительным «довеском» в обучении, а неотъемлемой частью целостного образовательного процесса, значительно повышающей его эффективность.

Необходимо отметить, что научно-теоретические проблемы организации учебного процесса с применением новых информационных технологий в учебных заведениях, получили свое начало в системе программированного обучения (В.П. Беспалько, Н.Д. Никандров, Н.Ф. Талызина и др.) и были раскрыты в научных работах В.А. Извозчикова, А.М. Короткова, Г.М. Коджаспировой, М.С. Малибековой, Е.И. Машбиц, Е.С. Полат, И.В. Роберт [7-13].

При этом, под новыми информационными технологиями обучения вышеназванные и другие ученые понимают способ реализации содержания обучения, предусмотренного учебными программами, представляющий собой систему форм, методов и средств обучения, обеспечивающий достижение поставленных дидактических целей.

Анализ научно-педагогической литературы показывает, что информационные технологии в своем развитии прошли достаточно продолжительный путь развития.

Изучение исторического пути их развития показывает, что, если в качестве признака (средства) информационных технологий выбраны инструменты, с помощью которых проводится обработка информации (инструментарий технологии), то этапы ее развития можно представить следующим образом:

1-й этап (до второй половины XIX в.) - «ручная» информационная технология, инструментарий которой составляли: перо, чернильница, книга. Коммуникация осуществлялась ручным способом путем переправки через почту писем, пакетов, депеш, а основная цель технологии заключалась в представлении информации в нужной форме.

2-й этап (с конца XIX в.) - «механическая» технология, оснащенная более совершенными средствами доставки почты, инструментарий которой

составляли: пишущая машинка, телефон, диктофон, где основная цель технологии заключалась в представление информации в нужной форме более удобными средствами.

3-й этап (40-60-е гг. XX в.) - «механическая» технология, инструментарий которой составляли: большие ЭВМ и соответствующее программное обеспечение, электрические пишущие машинки, ксероксы, портативные диктофоны. Здесь мы уже видим, что основная цель информационной технологии начинает перемещаться с формы представления информации на формирование ее содержания.

4-й этап (с начала 70-х гг.) - «электронная» технология, основным средством которой становятся большие ЭВМ и создаваемые на их базе автоматизированные системы управления (АСУ), а также информационно-поисковые системы, оснащенные широким спектром базовых и специализированных программных комплексов. Центр тяжести технологии еще более смещается на формирование содержательной стороны информации для управленческой среды различных сфер общественной жизни, особенно на организацию аналитической работы.

5-й этап (с середины 80-х гг.) - «компьютерная» (новая) технология, основным инструментом которой является персональный компьютер с широким спектром стандартных программных продуктов разного назначения. На этом этапе происходит процесс персонализации автоматизированных систем управления (АСУ), который проявляется в создании систем поддержки принятия решений определенными специалистами. Подобные системы имеют встроенные элементы анализа и искусственного интеллекта для разных уровней управления, реализуются на персональном компьютере и используют телекоммуникации. В связи с переходом на микропроцессорную базу существенным изменениям подвергаются и технические средства бытового, культурного и прочего назначения.

6-й этап - «сетевая технология». В настоящее время характеризуется бурным развитием и широким использованием в различных областях знаний, обусловленным популярностью глобальной компьютерной сети Internet [14].

Как показывает анализ вышеназванных этапов формирования информационных технологий изучаемое явление только на пятом этапе, переходит в новый разряд, обусловленный научно-техническим прогрессом, получает качественную характеристику более высокого порядка и оформляется как «новые информационные технологии». Это, во-первых.

Во-вторых, развитие новых информационных технологий связано с наукой информатикой, в формировании которой ученые выделяют две тенденции: первая ограничивается социальной сферой, а вторая рассматривает информатику как комплексное научное и технологическое направление, в рамках которого изучаются важнейшие методологические аспекты разработки, проектирования, создания автоматизированных систем обработки данных, использования языков программирования в

компьютерных системах, а также их взаимодействие с человеком [10-14]. Следовательно, информатика обнаруживает основные признаки комплексной фундаментальной научно-технической дисциплины.

В настоящее время научное направление «информатика» рассматривается учеными С.В. Симоновичем, Б.Я. Советовым на трех уровнях:

- первым уровнем обозначают физический уровень, к которому относят программные, технические средства вычислительной техники и информационных сетей;

- под вторым уровнем подразумевают логический уровень, к которому относят информационные технологии, т.е. модели, методы, средства организации и автоматизации информационных процессов;

- третий уровень, так называемый, прикладной уровень, под которым понимают использование информационной технологии для решения задач по обработке информации в различных сферах человеческой деятельности [15].

Споры о том, что такое информационная технология или новая информационная технология ведутся давно, одни ученые убеждены в том, что это самостоятельная наука, другие считают их отраслью информатики. Не вдаваясь в научную полемику, отметим, что развитие новых информационных технологий связано и с развитием науки информатики и совершенствованием инструментария технологии, который позволяет использовать совокупность методов и средств сбора, обработки и передачи информации.

Информационные технологии, в обобщенном виде представляют собой, по определению ученых, совокупность математических и кибернетических методов, современных технических средств, обеспечивающих осуществление сбора, хранения, переработки и передачи данных (первичной информации) для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса или явления (информационного продукта) на основе современной компьютерной техники.

Таким образом, под информационным процессом мы понимаем все стадии преобразования информации, начиная от зарождения новых знаний до их трансформации в информационные ресурсы.

В последние годы термин «информационные технологии» часто выступает синонимом термина «компьютерные технологии», так как все информационные процессы в настоящее время так или иначе связаны с применением компьютера. Однако понятие «информационные технологии» значительно, на наш взгляд, шире и включает в себя «компьютерные технологии» в качестве составляющей.

В педагогике под информационными технологиями обучения И.Ф.Харламов, Г.К.Селевко, В.В.Афанасьев понимают все технологии, использующие специальные технические информационные средства (ЭВМ, аудио, кино, видео).

Как отмечают Г.Н. Александров, О.Б. Тыщенко, А.А. Харламов, термин «новая информационная технология обучения» в педагогике появился тогда,

когда компьютеры стали широко использоваться в образовательном процессе вуза и школы. Развивая данное направление, И.Ф.Харламов утверждает, что любая педагогическая технология - это информационная технология, так как основу технологического процесса обучения составляет информация, ее движение и преобразование.

Общепринятым в педагогической науке является мнение многих педагогов-ученых о том, что новые информационные технологии способствуют дальнейшему развитию идей программированного обучения, которое возникло как способ педагогической деятельности на стыке педагогики, психологии и кибернетики и их появление было обусловлено как практическими потребностями, так и теоретическими разработками в области компьютерных систем обучения.

Анализ исследований в этом направлении показывает, что на определенном этапе появились тенденции частично, а иногда и полностью передать функции преподавательской деятельности техническим устройствам, способным управлять процессом усвоения знаний с помощью специальных программ, с одной стороны, а с другой – выявить и акцентировать внимание на отрицательных сторонах компьютерного программированного обучения, среди которых отмечается, например, невозможность формирования с помощью средств компьютерной техники мировоззренческих позиций обучаемых. И, вместе с тем, практически все исследователи отмечают, что с появлением новых информационных технологий и их использованием в педагогическом процессе вуза и школы открываются совершенно новые, еще не до конца изученные варианты обучения, связанные с уникальными неограниченными возможностями современных компьютеров и телекоммуникаций [6-15].

Следовательно, новые информационные технологии обучения - это процессы подготовки и передачи информации обучаемому, средством осуществления которой является компьютер и другая микропроцессорная техника, для реализации функций которых необходимо специальное программное обеспечение, соответствующее психологическим и дидактическим требованиям.

Разрабатывая проблемы новых информационных технологий, Г.К.Селевко обосновывает три варианта их применения:

- как «проникающей» технологии (применение компьютерного обучения по отдельным темам, разделам для отдельных дидактических задач);
- как основной, определяющей, наиболее значимой из используемых в данной технологии частей;
- как монотехнологии, при которой все обучение, все управление учебным процессом, включая все виды диагностики, мониторинг, опираются на применение компьютера) [16].

Как показывают изучение и анализ педагогической деятельности вузов и школ каждый из названных вариантов успешно применяются на практике.

Таким образом, закономерное развитие и совершенствование методов и средств новых информационных технологий, обусловленные потребностями общества и государства и, безусловно, научно-техническим прогрессом, создают реальные возможности для их использования в системе образования с целью развития творческих способностей человека.

Использование компьютера, другой микропроцессорной техники и современных технологий обучения способствует не только развитию интеллекта, но и открывает новые измерения сознания. А взаимодействие субъектов педагогического процесса, их «живое общение», наносящее от информационных технологий, связывают их в единую систему, которая является основой информационной культуры обучаемого.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании». – Алматы: ТОО «Баспа», 2007. - 48 с.
2. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» № 217 от 11.09.2007.
3. Государственная программа информатизации среднего образования РК. Утверждена Решением Президента РК от 22.09.97, № 3645.
4. Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года // Казахстанская правда. – 2004 г. – 25 февраля.
5. Программа информатизации учебных заведений начального и среднего профессионального образования. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 10 мая 2001 года № 616.
6. Кинелев В.Т. Информационные технологии в образовании // Информатика и образование. - 2000. - № 5. - С. 5-7.
7. Извозчиков В.А. Информационные технологии в системе непрерывного педагогического образования. - Санкт-Петербург, 1996. – 325с.
8. Коротков А.М. Компьютерное обучение: система и среда // Информатика и образование. - 2000. - № 2. - С. 35-38.
9. Коджаспирова Г.М., Петров К.В. Технические средства обучения и методика их использования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Академия, 2001. - 256 с.
10. Малибекова М.С. Программирование на SQL. Учеб. пособие. – Караганды: Изд-во КарГУ, 2007. – 253 с.
11. Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: Проблемы и перспективы. - М.: Знание, 1986. - 80 с.
12. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
13. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования. М.: Школа-Пресс, 1994. - 240 с.

14. Громов Г.Р. Национальные информационные ресурсы. - М.: Наука, 1885. - 237 с.

15. Советов, Б.Я. Теория информации. Теоретические основы передачи информации в АСУ. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977.- 196 с.

16. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998.- 256 с.

Түйіндеме

Мақалада қазіргі заманауи кезеңде, болашақ мұғалімдерді даярлауға байланысты, жоғары оқу орны мен жалпы орта білім беретін мектептердің педагогикалық үдерісінде жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың көкейкесті мәселері туралы баяндаған. Автор ғылыми еңбектерді оқып - үйрену негізінде жаңа ақпараттық технологиялардың қалыптасу кезеңдерін және әрқайсысының даму ерекшеліктерін қарастырады.

Resume

In the article the urgent problems of training of would be teachers to the usage of new informative technologies in the pedagogical process of higher educational institutions and schools is presented. On the basis of investigation of scientific works the author considers the stages of new informative technologies formation and the peculiarities of the development of every stage.

ӘОЖ 37 (574)

БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ БІЛІМ ҮДЕРІСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Е. Жұматаева, М.М. Сейфуллина

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Тентектің шығу төркінін табу арқылы жасөспірімдер өмірдегі қым-қуат оқиғаларға саралап қарауды нысанаға алады. Бұл – білім мазмұнының кең ауқымдылығын танытады.

Сондай-ақ екінші бір жас кейіпкер - Жанбосынның айдалада жаяу қиналып келе жатқан Бердібекті арбасына мінгізбей, далаға тастап кетуі жан түршігерліктей етіп суреттелген. Әрине, өзінің өжеттігімен, намысқойлығымен, қайсарлығымен Бердібек те оған ұнамауы мүмкін. Бірақ бірнеше жылдан кейін кездескен сыныптас, ауылдас баланы жалаңаяқ қалпында йен далаға тастап

кетуі бұл кейіпкердің уақыт озған сайын адамгершіліктен, жақсы қасиеттерден алыстай бастағанын байқатады. Демек, бұл жасөспірімнің беталысы жаманшылыққа қарай мейлінше бұрыла бастаған деген сөз. Жанбосын ежелгі бөсекелесі Бердібекті осылайша табалап, мұқатады. Жалпы адам психологиясын зерттеуші ғалым Т.Тәжібаев жекелеген пенделердің бойынан кездесетін табалау құбылысын былай тұжырымдаған: «Табалау - ыза мен қуаныштың қосынды түрі. Табалау - бұл біреуді мұқату, әшкерелеу. Ол адамға жаман сезім туғызады. Оны ызаландырып, мұқатумен бірге оған ырза болып, кекесінмен күліп, келемеждейді. Өшпенділік, жек көру - негізінен жағымсыз эмоция. Бірақ ата жауға өшпенділік нашар эмоция деуге болмайды. Жауға өшпенділік, оған әрекет етуге, оны жоюға адамды жұмылдырып, ерік-жігерді нығайтып отырады».

Психолог ғалымның бұл пайымдауы Б.Сокпақбаевтың осы шығармасындағы мысалға келтірілген ситуацияда нақты көрініс тапқан. Табалау факторы екі баланың арасындағы шиеленісті тартыс үстінде көрінеді. Жанбосын Бердібекті табалай отырып, келемеждей тұрып, өзінің артықшылығын білдіруге құштар. Осы келтірілген мысал арқылы жазушының адам жанын сарапшыдай жақсы білетін сарабал психолог екені айқын аңғарылады. Адам мінезінің табиғатына орай ғалым Т.Тәжібаевтың тағы бір пікірі осы сөзімізге дәлел болғандай: «Мінез - адамның дүниеде өмір сүрудегі бағытың, бет алысын көрсетіп отыратын қасиеті болып табылады. Мінездері мүлде бірдей болып келетін адам болмайды, бірақ өмір сүрген ортасына, қоғамына қарай адамдардың белгілі бір тобына ортақ типтік мінездер де болады».

Осы келтірілген екі дәйексөз көркем шығармадағы авторлық шешімдерді тиянақтай түсері анық. Көркем образдың жасалуының себеп-салдары және нәтижесі психология ғылымындағы ғылыми пайымдаулармен ұштасып жатса, онда автордың дйттеген мақсатынан шыққандығы деп қорытынды жасауға болады.[1]

Шығармадағы тағы бір мінезі ерекше адам - Жылқыбай атты ересек кейіпкер. Колхозға амалсыз мүше болып кіріп, соның жұмыстарына араласып істеп жүрген бұрынғы жекеменшік иесі. өзінің күйлі биесін қалай да колхоз жұмысынан алып қалу үшін оның үстіне отырған айдаушы бала Бердібекті құрбандыққа шала салудан тайынбайтын қатыгездікке барады. Жұмысқа жегілген биені колхозға бермеу үшін Жылқыбай шапқа түртіп қалып, биені үркітіп жібереді. Үстінде отырған айдаушы бала аттан жығылып, мерт болып кетсе де, оған бәрібір. Мәселе онда емес, мәселе - Жылқыбай үшін, ең бастысы, өзінің жекеменшік малын колхозға бермей, аман алып қалу ғана.

Сүмбе ауылына оқуға барғанда Бердібектің қарсы алдынан шығатын Баймырза деген бала да өзінің ұрыншақтығымен, көзге түсетін жағымсыз қылықтары басым кейіпкер. Ол да сыныпқа жаңадан келген Бердібекке қарадай өш. Және бір қызығы, шығарманың соңына дейін бұл балалардың бас кейіпкермен татуласқаны, өзара түсініскені айтылмайды. Оған себеп -Бердібектің

бірбеткейлігі, намысқойлығы және жаманшылық атаулымен ымырасыздығы болса керек. Ол өзі көңілі қалған адамымен татуласпайды, өмірге тек балаға тән пәктікпен, таза көңілмен ғана қарайды. Әрине, оның ара-арасында болып тұратын ұсақ-түйек тентектіктерін жалпы адамгершілік принциптеріне қайшы келетін, моральдық тұрғыдан теріс құбылыстар деп бағалауға болмайды.

Бұл - жігері тасыған, ой қиялы шарықтап жүгіріп тұрған, өмірге әлі тек алып ұшқан романтикалық лепірме көңілмен қарайтын жас бала. Ол кейбір ұсақ-түйек тентектікті тек қызық ретінде ғана бағалап, өзі де содан ләззат табады. Ар жағында теріс пиғылы жоқ, қатардағы тентектік қана.

Жағымсыз, нашар мінезді адамдардан көрген әр түрлі зорлық-зомбылықтары жас баланың өмірді одан әрі тереңірек тануына жедел ықпал етеді. Ол айналасында анасы Әбсет, ағайы Сатылған, ұстазы Сағатбай сияқты тек жақсы адамдар ғана емес, Жылқыбай, Жүнісбай, Жанбосын, Баймырза және т.б. жаман кісілердің бар екенін біліп өседі. Сөйтіп олардан қандай да бір қиянат күтуге болатынын, олардың әділетсіздік жасауға бейім екенін сезеді. Ал әділетсіздік пен қиянат бар жерде күрескерлік рух қажет. Егер адам сол өзіне төнген жаманшылықтарымен күресе алмайтын болса, онда өмір мейлінше күрделене түспек. Жер бетін жаманшылықтың қаракөленке бояуы да басып кетуі де ғажап емес. өзін қорғай алмаған адам өмірдегі басқа да ең қымбатты жандарын қорғай алады деп сенуге бола ма? Әрине, жоқ. Ондай дәрменсіз кісілер тіпті адамзатқа тән қасиетті, құнды сезімдерді де сақтай алмайды. Туған халқы, елі, жері үшін де қорған болып жарытпайды.[2]

Әдебиеттанушы А.Нағыметовтың: «Егер жазушы - уақыт перзенті, өзі өмір сүрген заманының ең елеулі оқиғаларын шығармасында шынайы суреттеу - оның қаламгерлік міндеті десек, осы борышын ол туысындағы адам арқылы, сол адамның характерін мүмкіндігінше терең де жан-жақты бейнелеу арқылы өтейді» деген пікіріне сүйенсек, бұл шығармада кейіпкер характерінің жан-жақты ашылғаны айқын.

Қарадай торығып, үмітсіздікке берілу - Бердібекке жат мінез. Күйзеліп, қапа болып, уайымдағанымен, ол шарасыздыққа берілмейді. Бұл - психологиялық фактор. «Өкініш пен үмітсіздік - уайым-қайғы нәтижесінде пайда болатын эмоция. Мұндайда адамның келешектен үміті болмайды. Оның қайғы-қасіреті шексіз болып көрінеді. Онда ешбір амал-әрекет таба алмайтындай сезім пайда болады. Кейбір еркі нашар адамдар өзіне-өзі қол салып, өлтіруге дейін барады. Өйткені, бұдан былай өмір сүруінің пайдасыз екендігіне, оның уайым-қайғысын еш нәрсе жеңілдетпей алмайтындығына шексіз сенеді» - дейді психолог, көрнекті ғалым Т.Тәжібаев. Демек, алуан уайым-қайғыны бастан өткізіп жатса да, бала Бердібек образының күрес үстіндегі әрекеттері бұл ғылыми тұжырымда айтылатын еркі нашар адамның әрекеті емес. Жас та болса, оның мойнында күрескерлік оты бар. Бұл бейне оқырман үшін осынысымен де құнды. Бұндай кейіпкерлер жас оқырман мойнындағы күрескерлік рухты ұштай түсері анық.

«Балалық шаққа саяхат» повесін идеялық-эстетикалық салмағын бас кейіпкер Бердібек бейнесінің сомдалу деңгейімен де өлшеген абзал. Күрескерлік қасиет бірәуелермен емес, әрбір бала өзінің жаман мінез-құлқын баса алатын дәрежеге жетуі деп түсінуіне мүмкіндік туғызу көзделеді. Бұл - педагогикалық білім мазмұнының басты міндеті.

Жоғарыда аталған зерттеулердің қай-қайсы да әр дәуірдің, әр заманның өз тақырыбы, заман талабына сай өз идеясы болатындығынан 40-50 жылдары аралығында соғыс жылдарындағы әлеуметтік жағдайды балалар әдебиетімен ұштастырды, 1960-1980 жылдары қазақ балалар прозасы идеялық бағыты айқын, тілі жатық, тәрбиелік қуаты басым жүздеген әңгіме, повестерімен толықты. Б.Сокпақбаевтың «Жекпе-жек», «Менің атым Қожа», «Аяжан», «Балалық шаққа саяхат», «Қайдасың, Гауһар?», М.Гумеровтың «Шыңырау», «Құпия дәптер», М.Қабанбаевтың «Бақбақ басы толған күн», «Арыстаң, мен виолончель және қасапхана», «Пысық болдым, мінеки», «Сурет сағым келмейді», Б.Тұрсынбаевтың «Етікші бала», «Айнымас достар», С.Сарғасқевтың «Сұлутөрдің балалары», «Көңілді балалар», «Сынған тіс», Т.Нұрмағанбетовтың «Қош бол, ата», Қ.Омаровтың «Қоңыраулы бесік», «Әке» повестері адамгершілік пен ізгілікті, бала бойындағы сезім тазалығын өздерінің іс-әрекеттері арқылы шыншылдықпен бейнелеуге арналған шығармалар деуге лайық. Соның ішінде жазушы Б.Сокпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесі бүгінгі таңға дейін қазақ балалар прозасының ішіндегі ең таңдаулы шығарма ретіндегі өзінің көркемдік-идеялық тұғырынан әлі күнге түсе қойған жоқ. Повесть балаларға арналған көркем-әдеби туындылардың алдыңғы қатарлы үлгісінде жазылған. Мұнда бір-бірінен саралап өріліп отыратын қызықты сюжеттік желілер де, психологиялық-әлеуметтік шиеленіскен тартыс та, бояуы қанық, тұлғалануы қызықты көркем бейнелер де бар. Шығарманың стильдік тұрғыдан жатық орындалуы туралы кезінде әдебиет зерттеушілері объективті пікір айтқан болатын. Ол - қазақ балалар әдебиеті тарихы ғылымында бұған дейін жете талданып, өз бағасын алған туынды. Мысалы ғалым С.Қирабаев: «Б.Сокпақбаевтың повесі қиялшыл, сезімтал, зейінді бала Қожаның бейнесін тамаша жасауымен бағалы. Жазушы оның рухани өсуін, сана-сезімінің жетілуін нанымды аша білген. Жастар прозасы нәзік лирикаға, жастардың жан-сезімін таныттар психологиялық суретке бай» деген тұжырымды ой айтады.

Қожа бейнесіндегі өте күрделі типтік характерлер көрінісі арқылы автордың шеберлігі көрініп тұр. Бір Қожаның бойына екі түрлі мінезді жинақтау арқылы жазушы позициясын байқаймыз.

Біріншісі тентек, сотқар болса, екіншісі ақылды, нәзік жанды, намысқой, жаны тез жараланғыш. Қожа бойындағы екі мінезді қатарластыра алу арқылы суреткер, күрделі мінезді жеткіншек бейнесін сомдап берген. Қожаның тентектігінің негізіне әлеуметтік-моральдық астарына үңіле білу қажет. Шығарманың басындағы Қожа бейнесі мен соңындағы Қожа екі бөлек. Қаншама тентектік жасаған Қожа шығарма соңына қарай өзінің сол әрекеттерінен бірте-

бірте пайымды ой түйе бастайды. өзін-өзі сынап, өзін-өзі сұрақ қойып жүрген Қожа - енді басқа қырынан көрінетін адам. Жазушының айтпақ ойының өзегі осынау бір адамның екіге бөлінетін шиеленісінде жатыр. Оның тентектігін көрсете отырып, артынан өз қылықтарының дұрыс еместігіне көз жеткізіп, ой түйдіру арқылы жазушы жас оқырманын Қожа бейнесінен үлгі алуға шақырады.

Оқиғаны өз атынан баяндап отырған Қожа ішінара өзінің жасайтын іс-әрекеттеріне кейде қысқаша түсініктеме де беріп кетеді. Ол түсініктемелерден де баланың жан-дүниесін, мінез-құлқын ашатындай жекелеген сипаттардың байқалатыны анық. Мына үзінділерге назар аударсақ: «Бұл менің түзелемін деп, өзіме-өзім бірінші рет уәде беруім емес. Талай рет уәде бердім, шындап бердім. Бірақ қанша тыныш жүрейін деп тырыссам да, олай болмай шығады»- дейді бірде Қожа ағынан жарылып.

Бұл арада Қожа өзінің іс-әрекетіне өзі есеп бере алмай қалатынын, өзіне берген уәдесін неге орындай алмайтынын жасырмайды. Оның ішкі энергиясы, бойындағы жас адамға тән күш-қуат әйтеуір бір жерден жарып шығуы керек сияқты. Ондай әрекеттің нәтижесі жақсы ма, жаман ба - бала үшін бәрібір. Әйтеуір, қызық болса, болды. Ал қызық нәрсе көбінесе айналадағы адамдарды таң қалдыруға, шошытып-үркітуге немесе белгілі бір қиындық тудыруға байланысты болып шығатыны тағы рас. Қожаның өз-өзіне уәде беріп алып, сол уәдесін орындай алмауын осындай психологиялық себептерден іздестірген жөн сияқты.

Жалпы мұндай мінез-құлық балалардың басым көпшілігіне тән құбылыс десек, өмір шындығынан алыс кетпейміз.

Қожаның повестегі негізгі бәсекелес, бақталас баласы - Жантас. Жантастың кесірінен Қожа жазықсыз кінәлі болып, сөгіс те естиді. Повестің басынан аяғына дейін бас кейіпкермен бәсекелестік жағдайда көрініп, араз болып жүретін Жантас бейнесін біртұтас жағымсыз деп те бағалау қиын. Өйткені ол да сабақты жақсы оқитын, тәртіпті бұзбайтын үлгілі оқушы, бірақ мінезі тұрақсыз. Осы тұрақсыздығының арқасында өзімішділік мінезі де бар. Осындай өзімішді, мақтаншақ жанға қарсы күресетін Қожа жақсы мінезге бай, адал бала бейнесінде көрінеді.

Жантас пен Қожа бейнесін қарама-қарсы антитеза арқылы суреттеуімен автордың ұтқаны:

Бірінші, Қожа тентек болса да, адал, мақтаншақ емес.

Екінші, Жантас - үлгілі, жақсы оқитын оқушы. Бірақ өзімішді, менмендігі басым.

Қожаның қарым-қатынас жасайтын адамдарының саны аса көп емес. Оның өз сыныптастарынан Жантас және Жанар екеуімен ғана байланыста болғандығы суреттелген. Бұлардың біріншісі - Қожаға қарама-қарсы алынған бейне. Ылғи Қожаны аяғынан шалып, кекеп-мұқап жүретіндіктен, бас кейіпкердің көзқарасында - сүйкімсіз бала. Кейде оның логикасы Қожадан да асып түсіп жатады. Ондайда шығарманың бас кейіпкері Қожа Жантасқа қарсы уәж айта алмай, ауызша сөзден жеңілгенін мойындағысы келмейді. Тіпті ызаланып, қарсыласына қол жұмсап жіберуден де тайынбайтын кездері де бар.

Балалар бейнесін жасауда қазақ жазушыларының көпшілігі қиялдау штрихын ұмыт қалдырмайды. Қиялдың өзі психологиялық категория десек, бұл жөнінде ғалымдар Ө.Озғанбаев пен Қ.Жарықбаев: «Қиялдың пәрменділігі мен маңыздылығы - оның шындықпен жақсы байланыстылығында. Осындай қиял ғана адамды іс-әрекетке жетелейді, оның рухани жағынан жетіле түсуі үшін ерекше маңызды болады» деген тұжырым жасайды.

Тентек, қикар болғанымен, жаны таза, арманшыл Қожа қиялшыл. Осынау қиялшылдығын, армандау әрекетіне бейімділігін нақты көрсету үшін шығарманың өзінен бірнеше мысал келтірсек:

«Болмайды, көңілімдегі лықсып тұрған көрікті ой қағазға түскенде өнезіп, өңі қашып кетеді. Жай ғана әсерсіз бірдеңе болып шығады».

«Жанар мен сені керемет жақсы көрем!»

«Тфу, осы да сөз бе? Жақсы көрудің кереметі, керемет емесі бола ма екен».

Тартысқа құрылған ішкі монологтардан Қожа қиялының кеңдігі, ой-толғанысының тереңдігі байқалады. Жазушы Қожаның қиялшылдығы арқылы жеткіншектерге тән психологиялық ерекшелікті нанымды суреттеген. Оның Қаратайды жек көруі, әкесін шексіз сүюі, өлең жазуға әуестенуі, сабаққа дайындалмай келгендегі көңіл-күйі, бақаны мұғалімнің сөмкесіне ойнап салуы, Сұлтанға ілесіп, қыдырымпаздыққа салынуы бәрін білуге, көруге құштар тынышсыз баланың бейнесін көлденең тартады. Жазушы өмір материалдарынан типтілікті танытып, шығарманың композициялық құрылымын жинақы, тартымды құрып, жеңіл тілмен жазған. Повестің жазылу әдісіндегі баяндау сипатында айрықша жаңашылдық жоқ. Мұнда қарапайымдылыққа, нанымдылыққа баса көңіл бөлінген. Жазушының: «Мен мысалы өз шығармаларымды бірінші жақпен жазамын. Бұл өмір құбылыстарын - жақсы мен жаманды, ақ пен қараны бала көзімен көру, бала түйсігімен түйіндеуден туындайды», - деген пікірі шығарманың иланымды шығуына себеп болған десек те қателеспейміз. Шындық, шыншылдық дегеніміз бұл жерде жазушының өзі көріп, әбден көз жеткізген, басынан кешірген, болған жәйттер. Бұл жөнінде қаламгер: «Бір сөзбен айтқанда, сол өзін жазатын жазушы менмін. Алыстан арбалап материал жинамаймын, өз басымнан кешкенді, өзім байқап-түйгенімді дорбалап жинаймын» деген. Сондықтан да повестің бойынан «мына жері сенімсіздеу болып тұр-ау» дегенді кездестірмейміз. Әсіресе, «Менің атым Қожа» повесінің алғашында «Өзім туралы» повесть аталғанын бүгінде біреу білсе, біреу білмейді. «Кіріспенің орнына» атты тараудың басты міндетінің өзі де шығарманың иланымды шығуына қызмет жасап тұрғанын аңдау қиын емес. «Өтірік ештеңе қоспаймын» деп уәде береді автор.

«Менің атым Қожа» повесінің ең бір ұтымды жағы - шығармадағы конфликтті кітаптың алғашқы бетінен-ақ басталып, оның соңғы бетіне дейін жалғасып, бірте-бірте өсіп, дамып отырады. Автор шығарманың желісін, ондағы тартысты қандай эсерлі, ұтымды күрсе, соны тартымды, қарапайым жатық тілмен бейнелей алған.[3]

Повестің негізгі кейіпкері Қожа - әркімнің де көңіліне ұялай алатын баланың типі. Оның тентектігі - бойындағы мол жігері мен күшінің сыртқа шыққан көрінісі. Әрине біз мұны айтқанда кез-келген тентек баланы қостау, мадақтау ниетінен аулақпыз. Шығармада Қожаның тентек болуы нанымды суреттелген. Бойында қайрат, жігері мол Қожаға үй іші тарапынан дұрыс бақылау болмайды. Әкесі майданда қаза тапқан баланың шешесі жұмысбасты болып, оны тәрбиелеу ісімен жете шұғылданбайды. Әжесінің қадағалауы Қожаға жеткіліксіз болады. Міне, осының салдарынан ол өзінен ересек Сұлтан деген тентек баланың ықпалына түсіп, «тентек» деген атаққа ие болады. Жазушы бұл жағдайды да шығармада ұтымды дәлелдейді. Шығарманың ең бір көңіл аударарлық жағы -аяқталу жері. Жазушы Қожаны түзелуге, келешекте жақсы адам болуға уәде беруін тапқырлықпен суреттеген. Баласының теріс жолға түсуіне байланысты күйзелген шешесі Қожаға: «Әкеннен қалған мына мүлікке енді өзің ие бол. Жас өмірімді қор етіп, текке өткізгенім де жетеді. Табылған бір еудің етегінен ұстап кетем енді. Бұдан былай сенің күйіңді тартып жүре алмаймын», - дейді. Шешесінің бұл сөзі бойында өзіне жетерлік қайратымен қатар, ары да, еркі де бар Қожаны қатты тебіренгенді. Ол енді тентектік жасамасқа серт береді. «Түземін, маматай, - дейді ол, - көріп тұрыңыз, осы жолы қалай еткенде де түземін. Тек... сіз... тиеніңізші күйеуге... тиеніңізші». Қожаның бүкіл әрекеті мен мінез-құлқы оның бұл уәдені орындай алатынына оқушыны шүбәландірмейді. Өйткені ол сөзінде тұра алатын өр жастың кейпінде көрінеді. Жазушы кейіпкерін жан-жақты суреттей отырып, ақырында оны дұрыс арнаға әкелген деуіміз де осы себептен. Шығарма «Мамам орнынан түрекелді де, мені құшақтап алып, маңдайымнан емірене сүйді», - деп аяқтауы Қожаның енді қандай боларын жасөспірімнің өзіне аңғарта білген.

Балаға әзілді айтқыза білу де, әзілге әзілмен жауап бергізу де — жазушының шеберлік деңгейін танытатын қасиет. Бұл тұрғыда Қожаға қызықпасқа болмайды. Мысалы, «Шынын айтсам бұл о баста Қожа емес, Қожа берген екен. Бірақ дүниеде небір ғажап құбылыстар бола беретіні сияқты, бертін келе Қожа бергеннің құйрығы үзіліп түсіп қалыпты», - дейді әлдебір жәндіктің құйрығы үзіліп түсіп қалғандай. Әрі қарай ол өзінің бет-әлпетін сипаттарда: «Тоқтаңыз, бұл үшін әуелі өзімді-өзім айнадан байыптап қарап алайын», - деп оқырманды бір сәт шын тоқтатып қойғандай болады. Содан соң: «Міне менің мұрным. Әжем кейде менің атымды «тампыш неме» дейді. Оның айтқаны ып-рас екен ғой! Екі танауыма екі саусағым еркін сыйып кетерлік, қос ауызды мылтықтың аузындай үңірейіп тұр», - деп бет-әлпетін түгелдей атап-атап, суреттеп бергені еріксіз езу тартқызады. «Мынау шаш емес, тікенек қой. Тікенек. Мінезіңнің шатақтығы осыдан-ақ көрініп тұр», - деп өзіне-өзі айтқан сыны да келесі болатын оқиғаларға бастама ретінде жүк артып тұр. Шығармада бірінші орында оқиға емес адам тұруы тиіс. Себебі, шығарманың сюжеті мінез-құлқы әртүрлі қаһармандардың іс-әрекетінен құралады. Ал, енді повестегі Қожа қандай бала, қандай кейіпкер?

Қожа - сезімтал, арманшыл, оқуға зерек, жолдасқа адал, әжесі мен анасының ортасында еркелеу өскен бала. Сәл әділетсіздікке төзбейді. Намысшыл, мазақты көтере алмайтын болып көрінеді. Кластасы Жантастың мұны Қожа демей, «Қара Коже» деп атағанына қатты намыстанады. Бірақ ешкімге намысын жібермей, есесін қайтарып отырады.

Қожа, Сұлтан деген оқуды тастап кеткен балаға еліктеп, мұғалімнің сумкасына бақа салып жіберіп шошытады. Сұлтанның өтірік айтып, ұрлық істегеніне мәз болады. Ал, енді бұл баланы жағымсыз кейіпкерге жатқыза аламыз ба? Жоқ, себебі Қожа бойындағы қасиет бала табиғатына тән шындығымен көрсетілген. Сол себепті ол жинақталған образ. Аталмыш повесть жарық көргенге дейін, қазақ балалар әдебиетіндегі повестер мен әңгімелердегі кейіпкерлер бәрі бір қолдан шыққандай шетінен тәрбиелі, жүріс-тұрысы әдепті, «белсенді» болып келетін. Ал, осы схематизмді бұзып, үйренген көне жолмен жүрмей, өзінше келген жазушыға да, жағымды қылығынан жағымсыз қылығы көп, Қожаға да, жұрт тосырқай қарайды. Бұл жөнінде Т.Мәмесейітов: «Балаларға бұл кітап қандай тәрбие бермек?», «Балаларды тек жақсы, өнегелі кейіпкер үлгісінде тәрбиелеу керек. Ал, Қожа бұзық, жүрген жеріне шөп шықпайтын сотқар оқушы», - деп алая қарағандар да аз болған жоқ. Тіпті кейбірі «Мектептегі барлық баланы «хулиган» етіп шығарғыларыңыз келсе, бұл кітапты тезірек басыңыздар», - деп те пікір айтқан деп жазады. Қазақ балалар повесіндегі образдар жүйесіне тұтастай шолу жасасақ, 50-60 ж.ж. повестердің дені балғын кейіпкерлердің тәртіптілігімен, елгезектігімен, үлкендерден үлгі алуға құлшынып, қоғамдық еңбекке шама-шарқына қарай қол ұшын беруге талпынуымен, қысқасы орталық образдардың тек ұнамды қырларымен көрініп, тартыстардың соншалықты шиеленісіп жатпауымен ерекшеленетін. Мұның бәрі «жағымды», «жағымсыз» деп бөліп алып, жағымсыз қылықтардан мүлде ада, «жасанды» бала образын үлгі тұтуды насихаттаған сол кездегі түсініктің біржақтылығынан туындаған кемшіліктің нәтижесі деп білеміз. Насихаттың үстемдігі жалықтыра бастаған шақта, бойындағы табиғи болмыс бітімімен, жағымды-жағымсыз қылықтары, өзіндік қарама-қайшылықтарымен шыға келген Қожаға әдебиет сыншылары мен оқырмандар басында «қалай үлгі етеміз?» деп тосырқай қарағанымен, өзінің шынайы балалық қылығымен сүйсіндірген тентек Қожа бүгінде классикалық тың бейнелер қатарында. В.Г.Белинскийдің «Шындықты өздіктерінен бұрмаламандар. Оның іс жүзінде қандай екендігін көрсетіндер. Өзіне тән сұлулығы мен қаталдығын сүйе отырып, баланың жүрегі өмірдегі кездейсоқтықтармен күресуді, өзіне-өзі тірек болуды үйренеді», - деген пікірімен ұштасып жатқандығын байқау қиын емес.

Мұның бәрі «жағымды», «жағымсыз» деп бөліп алып, тек тәрбиелі бала ғана үлгі тұтатын, балалар әдебиеті туралы сол кездегі қалыптасқан ұғым-түсініктің біржақтылығынан туындаған кемшілік болатын. Тағы бір мәселе, шығарма бойындағы жаналық неде? «Менің атым Қожа» повесінің және табысқа

жетуінің сыры, біріншіден, шыншылдығы мен қарапайымдылығында болса, екіншіден, «Екіншісі бірі саған ақыл айтады, үстемдік жүргізбекші болады. Ақ, қараңды айырып, жаныңның түкпірінде не бар, не жоғына үңілмейді» деген шығармадағы Қожаның өзімен-өзі әңгімелескеніндей, жазушының жетістігі – кейіпкерінің жанына үңіле білгендігінде деп білеміз. Жасөспірімдердің білім алу мүмкіндігі дегенде «жағымды», «жағымсыз» кейіпкерлерге жіктеудің орнына бір адам бойында оның қайсысы басымдықта екеніне маңыз беру тиімді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Наурызбай Ж. Ұлттың ұлы бола алсақ. Мақалалар, сұхбаттар мен зерттеулер. – Алматы: Ана тілі, 1997. – 160 б.
2. Е. Жұматаева Жоғары мектепте оқытудың тұтас дидактикалық жүйесі/ монография/. – Алматы, 2001. 208 б.
3. Ж. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярова. Педагогика: Оқу құралы. – Алматы: Дарын, 2004. – 448 б.

Резюме

В статье авторы раскрывают проблемы этнокультурных знаний.

Resume

This article's authors discover problems of ethnocultural knowledge.

ӨОЖ 37 (574)

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВТЫҢ ПЕДАГОГИКА ІЛІМІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Е. Жұматаева, А.Ж. Анесова

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Жүсіпбек Аймауытов адамның жанын зерттейтін ғылымды психология деп есептеген. «Психология» (Жүсіпбек Аймауытов термині) гректің «жан» - «псюха», «логос» - «сөз», екеуін қосқанда жан сөзі деген ұғымды ұсынады. Адамда жанның барлығын жанды нәрселердің өлетіндігі дәлелдеген сонау ХХ ғасырдың 20 жылдарында туған бұндай тұжырымы Ж. Аймауытовтың маркстік идеологияға біржола шығып кетпей, идеалистік пайымдарда да ден қойғанын аңғару қиын емес. Оны мына бір үзінділер дәлелдейді: «Денеден шыққан соң жан қайда кетеді? Бұрынғылардың ұғуынша, жан өлмейді, өз бетімен өмір сүреді. Өлген адамның жаны аспанға ұшып кетеді-мыс.

Көк әлемінде жандардың тұратын жайы болады-мыс. Ол жандар жаңадан жаралатын заттарға жан болып, денесіне кіреді-мыс. Адамның жаны кейде үрім-бұтағына, кейде айуандарға да жан бола кетеді-мыс. (Ол діннің айтуына қарағанда өлген адамның иманды, имансызына қарай болса керек.) Осы тәрізді бұлдыр ертегілер жан туралы көп; әр жұртта әр алуан.

Кейінгі буын ғұламалар ұдайы алдыңғы толқын ғалымдардың еңбектерін өздерінің ғылыми тұжырымдарына негіз етіп асатындары біздерге бұрыннан белгілі. Соның бір айғағы Жүсіпбек Аймауытов Абай Құнанбаев еңбектеріндегі психологияға қатысты тұстарын өзінің ой-тұжырымдарын дәйектеу мақсатында қолдануы. Мәселен Абай Құнанбаев:

«Ақыл мен жан» - «Мен өзім» - «Тән – мен», «Мен» мен «Менікінің» мағынасы екі. «Мен» өлмекке тағыр жан әуел бастаң, «Менікі» өссе - өлесің, оған [1, 89].

Ж. Аймауытов дін туралы іске ұлттық пікір айтады. Әсіресе, «жан бар» деген наньлуы дінмен байланыстырады. Дін туралы психологияға қатысты мәселелерді айтатын десе кеңестік дәуірдің қақпалынан қаймықан зерттеуші Еуропаның ХХ ғасырдағы мәдениетіне тоқталып, өте ертедегі гректің юнан мәдениетінен қалған мұраны өсіп жетілген мәдениетті үлгі ретінде ұсынады. Алып қарасақ, Ж. Аймауытов психология ілімін діннен жеке бөліп аса алмай, бүгінгі тілмен айтсақ, интеграциялық қағидамен зерделеп, психологияның физиологиямен, философиямен, лингвистикамен, дінмен тығыз байланыста екенін тексті де ашық айтпағанмен, оның астарынан байқалып отырады. Пифагордың геометриядан үшбұрыш туралы теоремасын жаттап өскен бізді, «орпк», «пипагор» діндері жайлы түсінігіміз болмағаны белгілі. Міне, осындай адамның тұлғасын үшке бөліп қарастырған Пифагор: «тән + жан = болады рух» теоремасын екі катетті қосқанда гипотенуза тең болады деген ұғыммен шектелгеніміз бұл күнде қызық емес сияқты. Егер алғашқы іліммен оқытылса, кез-келген адам: «Тән деген не?», «Жан деген не?», «Рух деген не?» деп өз-өзіне сұрақ қойып, өзінің кім екенін зерделуге көңіл бөлер еді. Өкінішке орай, дінмен байланысты психологияны жалаң материалистік тұрғыда алғандықтан, оның адамға, тұлғаға қажетті білім мен ғылыми ұғым ретінде емес, әйтеуір мектеп бағдарламасын біліп алу шарқымен қалатыны сөзсіз. Содан келіп біздер, ұстаз-оқытушылар, студенттер мен оқушылар білімге марғау қарайды деп қорытынды шығарамыз.

Ж. Аймауытов психология ілімінің бастау көзі сонау шамандықтан өзінің өмір сүрген халге дейінгі аралығын қосып, тұтасынан зерттейді. Мұндай қорытынды шығаруымызда басты бір себепті мына бір үзіндіден аңғарамыз: «Әуелгі кезде қорқынышты көрінген азулы, тырнақты, мүйізді, күшті айуандар, аңдар болған» [1, 89]. Сондықтан адамның арғы атасы айуан деп жүріп, айуандарға құдайдай табынған, құдай деп білген. Тірі күнінде күшті болып, жауды көп қырған ата-бабаларының аруағы өлгенде де күшті болады, жәрдем береді деп сенген, сонымен ата-бабаның аруағына табыну, сиыну шыққан. (Қазақ бұл ұғымнан әлі де айырылған жоқ.)

Дін – отқа, суға, ағашқа, тасқа, айға, күнге, жұлдызға табындырған; олардың бәрін алғашқы адам құдай деп жорыған. (Қазақтың айға бата қылып,

тілек тілеуі содан қалған әдет. Келін түскенде отқа май құю, отқа салар кәдесі, қаранғыда әйелдің суға бармауы, жың-шайтаннан қорқуды – бәрі сол көп құдайға табынудың салдары). Табиғатта ненің күшті өзінен басым, қатерлі болса, соның бәрін «иелі, киелі» деп санап, имандай ұйыған.»

Ж. Аймауытов тұжырымдамасында «Құрғақ даналыққа сүйенген психология» деген тарау бар. Бір жағбабы біздердің бүгінгі ғылымдарымыздай тек таза дінсіз зерттеушілердің еңбектері туралы өзінің ой-түйінін айтумен шектелмей, оны діннің даму ағымымен аралас ғылыми тұжырымдамаларды қатарынан талдап отырады. Психология пәні Айгодин (христин дінінен) 4 ғасыр бұрын (1926 жылы өзінің психология кісімінез шығу тысымен алып отыр) шыққан деп оның алғашқы зерттеушісі Аристотель екеніне дәлелдер келтіреді. Аристотельдің «Жан туралы» деген еңбегі психология ілімінің тууына қозғаушы күш болғанын деректемелі фактілермен шегелеп көрсетеді. Егер мәтінді сол кездегі сұрқия саясат қарымымен оқымай, дауылдатып, судыратын оқып шықсақ, әрине, Аристотельден бастап Локк, Декарт, Джеймс және т. б. ғалымдардың еңбектерін Жүсіпбек Аймауытов аямай сынап отырған сияқты. Оның басты себебі кеңестік волонтаристік жүйедегі мемлекет идеологиясы тек дінсіз ғылымды, таза материалистік тұжырымдарды құптайтынын ұдайы есінде ұстағаны байқалады. Оны өзінің сөздерімен дәлелдеп береді. «Жанды зерттеп; тексеретін психологияны құрғақ даналық (метафизический) психология деп аталады. Олай аталуының себебі: зерттегенде тәжірибеге, көзге көрінетін нәрсеге сүйенбейді. Ақыл-оймен, зейінмен ғана топшылап, даналыққа сүйенеді. Сондықтан ол психологияны ақылдық, зейіндік психология деп атауға да жарайды. Бұл кездегі құрғақ даналық психологияның 17-ғасырда шыққан француз данышпаны (философы) Декарттың құрғақ даналық пікірлерімен жақын байламы бар. Саңлау мүшелерімізбен білінетін деректі заттар дүниесін бөліп, екеуінің шегін өте алыстатқан адам Декарт болатын. 18-ғасырда неміс данышпаны Вольф даналық психологияны тәжірибелік (эмпирический) психологиядан айырып, жігін ашады. Оның пікірінше тәжірибелік психология жан тіршілігіндегі болмыстарды (фактыны) зерттейді. Құрғақ даналыққа сүйенген данышпандардың пікірі бойынша, жан тіршілігіндегі болмыстарды жанның өзі не екенін білмей тұрып түсінуге, тексеруге болмайтын тәрізді. Сондықтан даналық психология сөзсіз болу керек деп таниды. Даналық психологияның шешетін мәселелері мынау:

1) Жан деген не?

2) Жан мен тән арасында қандай байланыс бар?

Бірінші мәселе – рух (дух) субстанциясы туралы мәселе деп аталады. Мұның мәнісі былай: жан бар, жанның қызметтері, құбылыстары бар. Жан құбылыстарын басқарып, жүргізіп тұратын түп қазығы, таянышы жанның өзі болу керек. Жан қозғалмайды, бірақ ол бұлақтың көзі тәрізді түрлі құбылыстарды қайнатып, туғызып тұрады; жан өзгермейді, оның қызметі бірде олай, бірде бұлай өзгеріп, құбылып отырады; жан деген бір кіндік; түрлі саламен аққан жан құбылыстары сол кіндікте тоғысады» [1, 90].

Ж. Аймауытов аталған ғұламалардың ілімдеріне құрғақ, даналыққа сүйенген психология дегенімек, оған іші бұрылып, жүрегінің оған жақтас басып тұрғанын аңғару қиын емес. Қорыта айтқанда, құрғақ даналық психологиясын сынап отырған сияқты болғанымен, мына бір жолдар арқылы оны қуаттап отырғанын аңғару қиын емес: «Құрғақ даналық психологияның екінші қарайтын мәселесі жан мен тәннің байланысы туралы, жан денеге сүрен береді деген пікір болған. Мәселе, миға ауыру пайда болса, жан да қиналады, бұзылады, адамда күшті сезім, қайғы билесе, жаны ауырса, денсаулығына да, денесіне де зиян тиеді. Сөйтіп, жан мен дене біріне-бірі ерсілі-қарсылы сүрен беретін, амал ететін тәрізді. Мұны «ерсілі-қарсылы қисын» (теория взаимодействия) деп атайды [2, 92]. Үстінен қарағанда бұл пікір дұрыс сияқты көрінсе де, бүгінгі физика пәніне қайшы келеді. Ерте замандағы оқымыстылар дене құбылыстары әр түрлі рұқтардың қатынасу себебінен болады деп түсіндіретін еді; бұл күнгі табиғат ғылымдары дене құбылыстары дербес дене себептерінен болады деп түсіндіріп отыр. Дене құбылысы көрінбейтін жанның амалынан болады деп, қазір бір табиғат ғалымы айтпайды.»

Ж. Аймауытов ешбір психолог аша алмаған ғылыми тұжырым жасағанына күмән келтіре алмаймыз. Оған дәлел – психология ілімін физика пәнімен интегралдап алуы. Физика пәнінде қуат сақтау деген заңның адам психологиясына қажеттілігін ұсынады. Жан мен тән бір-біріне ерсілі-қарсылы амал етіп, кей уақытта дененің қуаты ауысып жанға кетсе, дене әлсірейді. Олай болса, денені қуаттандыру үшін тек тамақ, ұйқы, күлкі, ойын-сауық және тағы басқа нәпсіге қатысты амалдар жанға қуат көздері бола алмайтынына «құрғақ даналыққа сүйенген психология» өкілдерінің ілімдерін өте терең тұрғыда парасат-пайым сараптамасынан өткізу арқылы жеткені байқалады. Мұндай қорытындыны кесіп айта алмайды. Оған мүмкіндік те жоқ еді. Бұған біздер бұндай пайым жасауымызға мына бір ой өрілімдер әсер етті: «Жан мен тән қызметтері, құбылыстары ауыспайды, қатар жүреді деп айтуға болады. Бірақ бірінің қызметі біріне ауысып кетеді деп келіп айту қиын (екі ұшты ой). Қайткенмен, дене мен жан арасында үйлесетін бір келістік, гармония бар екен. Бірақ сол келістік қалай болады екен? Не деп түсіндіру керек? XVIII ғасырда дене мен рухтың келістігін «құдай» өзі тағайындап қояды деп түсінген. Бірақ «құдайдың» әміріне сүйенген білім білім емес. Міне, осындай «қарсы» пікір айту арқылы шын айтар пікірін ауыспалы, астарлы стильмен ұғындыру ұстанымынды болған зерттеу үрдісінде аңғарылды. Сөйтіп, Ж. Аймауытов жағаздағы жан мен тән үйлесімін тірек көзін XIX ғасырда Спинозаның пікірінен табады. Шаталовтың тірек схемасы секілді құралды Ж. Аймауытов та қолданған. Қазан пішіндес ыдыстың ішінен қарасаң, имек, қуыс, ал сыртынан қарасаң, жұмыр көрінеді. Бірақ айналасы бір қазан. Сол сықылды бір болмысты, фактіні әр жағынан қарасаң, біресе «дене», біресе «жан» болып көрінеді деген ойынан жансыз дене, денесіз жанның болмайтынына тоқталып өтеді. Ж. Аймауытов – психология

іліміне жан мен тән бірлігін ғылыми ұғым ретінде алғаш енгізген ғалым. Оған зерттеуші «люнизм» деген атау береді.

Осыдан, айналдырған үш тұжырымнан аталған маңызды деген үш зауалды, кеселді жағдай шығатыны байқалады. Психология ілімінің пайдалы тұсы - әр адамның еңбегінің өнімді, жемісті болуы. Берілген тұжырымды бүгінгі дүниетаныммен, парадигма өлшеммен бағамдасақ, әр адамның тұлға ретінде жеке басының бағы мен құты жанбай, әлеуметке, қоғамға ешқандай пайда келтіре алмайды. Адам баласының жеке тұлға ретінде күйінші-қайғысы сезімінің күші басым болғанда, адам өзін бақытсыздыққа өкеледі. Бұл дегеніміз психология ілімін білудің өзі қоғамнан бұрын жеке тұлғалар үшін маңызы айрықша демекпіз. Егер жеке тұлға өз жолын дұрыс таба білсе, ол міндетті түрде әлеуметтің, қоғамның мүддесіне сәйкес келерлік бір пайдалы іс істері хақ. Нақтылап айтсақ, әр адам табиғатына, біткен ту бастағы қабілетіне, зеректігіне қарай өз қызметінде болса, әлеумет пен жеке тұлға арасында үндестік орнығары сөзсіз. Өз жолын таппаған адамның оқыған адамнан қызметте айырмашылығы 1. тұрлаусыздығы, 2. тез қызып, тез суынғыштығы, 3. білімінің шалалығы мен даурықпалығы, 4. боямалығы, 5. еліктегіштігі, 6. мансапқорлықты, 7. кеңесшілдігі, 8. пайда күнемдігі, 9. өз әлін өзі шамалай алмауы, 10. негізгі мақсаты мен мұраты жоқтығы, 11. берік жол тұтына алмайтындығы сияқты кеселді мінез-құлықтарымен қоғам және әлеумет қызметкері болуына піспегенін, шынықпағанын көрсетеді. Қазақ халқының және басқа да ұлттар мен ұлыстардың бақытты өмір сүруіне, мәдениетті болуына қанша жабдық керек болса, сонша алуан өнерді білетін жүздеген, мыңдаған мамандар керек – дейді Ж.Аймауытов. Тумасында өзінің тегіне біткен қабілетті түсіну үшін жеке тұлға өзін тани алуына отбасынан, мектептен, әлеуметтен тәлім-тәрбие алуы қажеттіліктің көрсеткіші болып табылады. Ж.Аймауытов өзін-өзіне танытуға кедергі келтіретін факторларды атап өтеді: 1. тәжірибенің жоқтығы; 2. олардың көңілінің құбылмалы, толқымалы болуы; 3. тоқсан жолдың торабында екендігі; 4. түсер жолының көмескілігі [2, 94].

Қорыта келгенде, жоғарыдағы жеке тұлғаның өзін-өзі тану іс-әрекеті дұрыс жолда болуы үшін отбасы өз баласының қандай мамандыққа икемді екендігін есептей алуолардың сауаттылығына байланысты. Өзінің ыңғайы келмейтін қызметке орналасқанымен, жеке тұлғаның ішкі қалпы наразылық білдіріп, оның жүріс-тұрысының өзі сенімсіздік нышанда сырт көзге аңғарылып, қызметтегі нықтылық маңызынан айрылып қалады. Өз ісіне берік болмағандықтан, қызметтен жеке тұлға іштей қалпының ризашылығына бөленбейді. Мұның өзі жеке тұлғаның өмірсүйгіштігінен гөрі оны жек көру секілді пессимистік бейімге қарай ойылуына өкеледі. Бұл пайымымызды дәлелдей түсу үшін Ж.Аймауытовтың өз еңбегіне құлақ салып көрелік: “Қайғысыз адам өмірде сирек ұшырайды. Көпшілік өмір бойы қараңғыны қармалап, әр өнердің басын бір шалып, өз жолына түсе алмайды. Мұндай жандардың белгілі бір өнерге жығыла құмарлық, яки мүдде болмайды. Іштегі жасырын дауыс жер жүзіндегі іске көмекке шақыру, сол дауыстың сілтеген

бетіне жүру. Ж.Аймауытовтың бұл тұжырымының басымдық маңызы адамның өзі-өзіне дұрыс еместігін ішкі дауыс арқылы интуициямен сезінуі. Анықтай түссек, қызметте ішкірейіп, сырт көрінісін қожырайтып жүргенімен, жеке тұлға өзінің осы іс-әрекетіне ішкі даусымен қарсы. Бірақ әу баста өзінің туа біткен қабілетін мамандық таңдауда ескермегендіктен, бұрыс жолға түсіп кеткендіктен, енді оны түзеу кеш болып қалады. Міне, сөйтіп Ж.Аймауытов мұндай тұлғаларды қайғылы деген атаумен атайды. Жеке тұлғаның өзін-өзі тануына бірден-бір мүмкіндік – миы мен қолының қайсысы басым екендігін түсіне білуі. Қоғамдық дүниетаным тұрғысында бағамдасақ, бір іске олақ адамды ешнәрсеге икемсіз деп қараушылық кездесіп қалады. Бұндай пікірдің орнығуына Ж.Аймауытов өз еңбегінде қарап шығады. Бір істі бастап, екіншісіне ауысып отыратын адамды Ж.Аймауытов толық адам емес дейді. Өзін-өзі тани алмаушылықтың басымдық өлшемі адамның толық, көмелетке жетілмеуімен байқалатыны аталған еңбекте тайға таңба басқандай аңғарылады. Толық еместіктің тағы бір белгісі – олардың қай ортаға кез келсе, сол ортаның жағдайына ыңғайланып жүре беруі. Өз ойынан шығарар тұжырым-түйіннің болмауы. Бірақ бұл адамдарда мүлдем ыңғай, бейім, қабілет болмауы деу әбестік. Өкінішке орай, бұлар – бірден өздерінің тума қабілеттілігіне орай дұрыс жолға түсе алмаған пұшайман пенделер. Әрбір жеке тұлғаның өмір ағымын зерделеп ой түйсек, түрлі қабілеті түрлі мезгілде өсіп-өнетінін байқау қиын емес. Дәл осы жағдайда қызметтен ауысқыш деген тұжырым жасауда өзінің тума қабілетіне орай қызметіндегі басқыштардан иерархиялық өрлеу барысындағы қызмет өзгертуді айтып отырмағанымызды ескерген орынды. Кей жағдайда жеке тұлға өзін-өзі танимын деген ұстанымын іс-әрекетте ұдайы есіне сақтап жүрсе, бірде болмаса бірде туа біткен қуат көздері мен қабілетін тұтқиылдан түсінуіне мүмкіндік туады. Біздер орыс тілінде жарық көрген бірталай ғылыми еңбектерді оқу барысында әжептәуір терминдерге кездесіп, оны ойлап тапқан ғылымдарға бас иеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Құнанбаев А. Өлеңдер жинағы. – Алматы: Жазушы, 1968.- 311 б.
2. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 308 б.
3. аль-Фараби А.Н. Социально-этические трактаты. – Алматы: Наука, 1973.- 400 с.
4. Жұматаева Е. Жоғары мектепте оқытудың біртұтас дидактикалық жүйесі. Монография. – Алматы: Ғылым, 2001.-114 б.

Резюме

В данной статье авторы раскрывают вклад Ж. Аймауытова в педагогическую науку.

Resume

In this article authors describe the contribution of J. Aimaulytov, to the pedagogical science.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАР

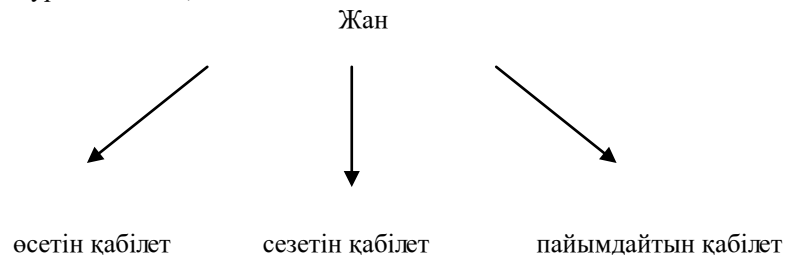
Е. Жұматаева, А.Ж. Анесова

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Жүсіпбек Аймауытов психология ілімін діннің ғылыми негіздеріне сүйеніп отырып, тәң, жаң, рух байланыстарын астарлы мәнін құзыретімен жеткізе алды, оның теориялық маңызын айқындап берді. Мұнымен бірге психология ілімінің теориялық жағы мен бірге тәжірибелік те сипаты бар екенін зерделеген. Тәжірибелік психологияның алғашқы өкілі деп XVII ғасырдағы ағылшынның тәжірибешіл философы Локкты атап өткен. Екінші орынға XVIII ғасырдағы Шотландия ғалымы Юм деп тапқан. Локк та, Юм да жанды бір психологияның субстанциясы деп танымаған, екі зерттеушінің екеуі де «мен» деп жүрген затым, не нәрсе екен деп, өзіме-өзім үңіліп, тереңдесем, қашан болса да «мен» деген бір бүтін нәрсені таба алмаймыз деп бағамдаған. Бұндай түйінді қорытындысын жылылықтың, жарықтың, жақсы көру, жек көрудің, мейіргенудің, қайғы шегудің және тағы басқа сезімдердің түйсігі, тез қозғалып тұратын түрлі құбылыстардың шумағы тұрғысында қабылдаған. Бұл тұжырымдарды дамытушы ретінде Ж. Аймауытов Кант деп есептеген. Канттың зерттеу еңбегіндегі негізгі ой: «Жан – зат емес, рұқ, амалсыз субстанция дәуші психологияның барлық дәлелдері жалған» - деп тұжырым жасаған [1, 67]. Ж. Аймауытов жансыз психология бар дейтіндер санатына XIX ғасыр неміс данышпаны Лангтені жатқызады. Ж. Аймауытов тәжірибешіл психология өкілдерін құптап отырған сияқты болғанымен, Аристотельдің адамда тіршілік етуші жан бар дегенін жаңғыртып ойлаушы ақылы бар дегеніне әжептәуір көңіл бөлді. Сөйтіп, Аристотельдің жанды ішінара бөлуіне де тоқталып өтеді. Оны мынадай түзілімде ұсынады:

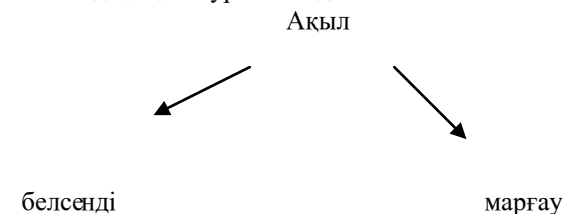
- өсетін қабілет;
- сезетін қабілет;
- пайымдайтын қабілет.

Суретке салсақ, онда мынадай модель шығады:

1-ші сурет Аристотельдің жан туралы моделі. Сол секілді Аристотельдің ақылды бөлу ұстанымына ерекше мән береді. Оны мынадай жіктемеде береді: белсенді ақыл, марғау ақыл.

Аристотельдің ақыл туралы моделі:

Жүсіпбек Аймауытов Аристотельді құрғақ даналыққа сүйенген психология ілімінің өкілі санаса да, оның ілімін толық ұсынып: «Аристотельдің осы оқуынан 10-ғасырдың аяғына дейін «қабілеттер қисыны» дәлел дәуірлеп келді. Бұл қисын (теория) бойынша бір мінездес жанның көп құбылыстары жанның бір түрлі қабілетінен шығады деп қарайды; мәселен, сезу, түйсіктеу, ескеру, қиялдау, көңілдену, қалау қабілеттері». Жаны бар деген зерттеушілердің ар жағында дін тұрғаны айдан – анық. Олай болса, өзінің символымен не айтарын комедиямен безендірген Гоголь секілді Жүсіпбек Аймауытов мына секілді жолдармен өзін артап отырған: «Бірақ (Аристотель ілімін талдап болғаннан кейін) сол ерте заманда-ақ осындай шатасқан қисындарға қарап данышпандар болған. Сондай данышпанның бірі ағылшынның Локк деген адамы. Тәжірибелік психологияны да сынайды. Жаңа психологияда жанды зерттейтін бірде-бір сөз болмау керек деп, Жүсіпбек Аймауытов өзінің барлық дұрыс ұстанымын сол кездегі тоталитарлық талапқа сай ыңғайлап, айтарын ашық айта алмай, астар сөзімді ұғар ма екен соң деген арман сағыммен кеткені тек бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан Республикасы кеңістігінде белгілі болып отыр. Екі түрлі ұстаным жағаласып келіп отыратынына тағы да бір көз жеткізу мақсатында мына бір үзіндіні келтіріп өткен жөн: «Психология жансыз болу керек. Бұған талас жоқ. Бірақ жоғарыда айтылған кейбір пікірлер тым ұшқары сияқты. Соңғы кездегі затшылыққа сүйенген психология мамандары «жан» деген ұғымды жоғалтумен бірге ескі психологиялардағы күллі сөздерді жоғалтамыз деп ойлайды. Жоғалтамыз десе де, өздері кейбір сөздерді алып отыр. Мәселен, ақыл, сезім, қайрат, жад, ілтипат, ынта, қиял, сана, түйсік деген ыспаттар нағыз таза түрде болмайды. Олай болу керек емес дейді. Ал өздері түйсік, шіміркеніс, ұғым, пайым, зейін, перне, көңіл, сезім, саналы қайрат деген сықылды сөздерді алып отыр. Бұған қарағанда, адам қылығындағы ыспаттарды атауға белгілі пән тілдерінен қашуға болмайтындығы көрінеді. «Психология» деген сөзді жансыз деп, шартпен алсақ, басқа жан құбылыстарын атарлық сөздерді де шартпен қолдану керек. Затшыл психология мамандарының дәріштеп отырған Джеймс деген адамы ақыл, ой, қайрат, сана,

жад, қиял, сезім, түйсік, ілтипат деген сөздерді, ұғымдарды алып отыр. Ондай сипаттар таза күйде болмайтындығын Джеймс те айтады. Сондықтан біз осында адам қылығында болатын түрлі сипаттарды ескі атымен де, жаңа атымен де алған жерлеріміз болды.

«Рұқ» деген сөз «жан» мәнісінде емес, ішкі дене құбылыстары мәнісінде алынды. Ен соңында «Рұқ» деген сөзді «жан» мәнісінде алып, психология ілімін материалистер айтқандай емес, керісінше тірі заттардың қылығы туралы пән деп ұсынады. Тірі заттарды өлі заттардан айырым белгілерін айқындайтын - қимыл. Сөйтіп, зерттеуші жандардың қылығын талдау қимылдар шумағын айқындау деп дәлдеген. Психология ілімін Ж.Аймауытов айтуынша адамдармен қарым-қатынас жасалуда қажеттілігі дәлелденер [1,92]. Бүгінгі қоғамда Лотер Климберг айтты деген тұжырымды Ж.Аймауытов баяғы заманда ұсынғаны жайлы білмеуіміз өкінішті. Оның дәлегі - әрбір істе біз нәліктен олай етпей, былай ететінімізді анық білсек, өз өмірімізді жақсы біліп, өмірімізді өзіміз билеп, дұрыс өткізу. Ж.Аймауытов өзінің ішінде психология пәні есі дұрыс адамдардың қылығын тексеретіні жөнінде ашық айтады. Осындай ойларды «туу себептерінің бір ұшын ағылшынның кемеңгер (гениальный) дәлдігі Ньютонның әрбір құбылыс уақытың салдарынан өзгереді деп айтқан соны тұжырымымен ұштастырады». Уақыт салдарынан адамның психологиясының өзгеруіне бірқатар басқа да дәлелді дәйектемелер берілген. Жеке адамды қоғамнан бөліп алып зерттеуге болмайтыны жайлы ойдың келуі де осы байламға қатысты. Психология әдісі - дамуды тексерудің бірден-бір құралы деген дүниетанымда осы ілімде басымдықта айтылған. Тумысында сәбилік дәуір ата-анасының отбасы ортасын құру іс-әрікетіне қарай баланың мінез-құлқы қалыптасып, кейбір нышандары одан әрі дамытыла түседі. Жан тәнге ие болса, адам Абай Құнанбаев тілімен айтсақ, кемеңгер кемелді дәрежеге бағытталады.

Ж. Аймауытов рух туралы өз пікірін ашық айтуын айтқанымен, оны материалистік идеологиядан қорқып, одан бас тартып, басқа идеалистік пікірдегі ғалымдардың атынан айтып отырады. Бұндай түйін жасауына біздер аса мән бермеуіміз керек. Парасат пайыммен оқыған сайын оны әдейі айтып отырғаны белгілі. Осы ойымызды дәлелдеу үшін мына бір жолдарға көңіл аударып өткен жок: «Психология жүзінде «жан», «тән», бірлігін жақтаушы көп ғалымдар бұл пікірін өздері түзу деп санайды» [1, 95]. Бүгінгі ілім бойынша тым ертегі, тым сандырақ екені көріп тұр. Осындай ойына дәлелді ағылшын философы Лонтан іздейді. Сөйтіп, жанның не екенін зерттеу жалдаптық деп есептейді. Бұл ойын шотланды данышпаны Юм «мен» дегенге өз-өзіме үңілсем, еш уақытта бүтін нәрсе таба алмаймын. Бәрі де бөлшек. Мәселен «қабілет», «жақсы көру», «жек көру», «мейірлену», «қайғы шегу» т.б. «Жан» дегенді деген іліміне талдау жасаған. Қорыта келгенде Ж.Аймауытов «жан» деген нысан адам баласының танымының шегінен жоғары ұғым екеніне назар аударады. Оны миымен ойлап, оған

қисынды формула ойлап табудың мүмкін еместігін айтып өткен. Нәтижесінде құрғақ даналық психологиясы деп әлемдегі барлық данышпандар іліміне өзінің дүниетанымдық сараптау бағаларын береді. XX ғ. 20 жылдарындағы пролетариат «Ғылымына» лайықты «нағыз білімге сүйенген жансыз психология» ілімін ойлап табады. Бұл ойын 19 ғасырдың соңғы жарымында белгілі болған Лангенің ғылыми ұстанымен дәлелдейді. Соның өзінде үңіліп, ой терендігіне бойлаған адам мәтіннен Ж. Аймауытовтың не айтқысы келіп тұрғанын аңғару қиын емес. Құрған даналыққа сүйенген психологиядан бірқатар ұғымдар қазіргі психологияға да тән деген түйінді ұсынып, Ж. Аймауытов «жан қуаттары», «сана туралы», «жан құбылыстары» және т.б ұғымдардың түсініктеме беріп өтеді. Психология пәнін жан объектісін зерттемейді дей отырып, тірі заттардың өлі заттардан айыратын белгісі қимылдауы деген тұжырым жасайды. Нәтижесінде Ж. Аймауытов психологияның бірінші заттардың қимылдарын, олардың арасындағы байланыстарын түгел суреттеу. Ағылшынның кемеңгер физигі Ньютонның әрбір құбылыс уақыттың салдарынан өзгереді деп айтқан тұжырымның Ж. Аймауытов өзінің іліміне негіз етіп алады. Психология ілімі адамға қатысты құбылыстардың қозғалыстары туралы қарастыратынына Ж. Аймауытов ерекше көңіл бөлген. Зерттеу еңбегімізде біздер міне, осы адамға қатысты қозғалыстарды қалай талданған туралы Ж. Аймауытовтың тұжырымдарын шығаруды басымдықта ұстадық. Оның түзілімі төмендегідей болып келеді:

- Затта белгілі қасиет бар, қасиетке қарай амал етеді;
- Затты қозғалтатын себеп бар десек, ол себеп өзінің сипатын танытады;
- Қозғалыстар көзге көрінетін және көрінбейтін сапада туады;
- Заттардың жағымдысын өзіне тарту немесе өзінен ұдайы аластап отыруы;
- Әрбір себеп амал шығарады, себепсіз амал болмақ емес;
- Лажсыздық адамды шешім қабылдауға итерме жасайды;
- Адамның қандай мінезді болуы өз еркінде емес, алайда ол өзінің күллі нәпсісіне ықпал жүргізеді;
- Адамның қылығын бақылау арқылы зерттеу көзделеді;
- Жеке адамдарды алмай, көптің қылығында болатын құбылыстарды қарастыра бастасақ, ол уақытта «болжау қисыны» (теория вероятности) математиканың санау әдістерімен жалпыда болатын құбылыстарды есептеуге әбден болады. Адам қылығының жалпы құбылыстарын зерттейтін психология математикадан бөтен болуы мүмкін емес;
- Біздің алдымызда тұрған мәселе – «әлеуметтік адамды ашу, төңіректегі дүниемен оның байланысын табу, жалпы ойға жүгіртумен ашу емес, математика өрнегімен ашу»;
- Өзін білудің қиын екендігіне көп себептер бар. Бәрінен бұрын бір қиын болатын себебі: өз қылығын бақылау, қақ жарылу: әр адам амал ету керек, сол кезде өз амалын зерттеп, қарастыру керек.

Атанған тұжырымдарды қорытсақ, бүгінгі айтып жүрген психология ілімінің өкілдерінің ой-пікірлерінен байқамаймыз. Сол кезден өзінде «болжау қисынын» айтып өткен Ж. Аймауытов психология білімінің зерттеу нысандарын орны-орнымен талдау арқылы кейінгі ұрпақ үшін емес. Мұнымен бірге психология ілімінде сыртқы тіліннен гөрі адамның қозғалысы арқылы оның миы екенін ажырату оңай екеніне де тоқтасып өткен. «Бет жанның айнасы» деген халық даналығын ту емін ұстаған Ж.Аймауытов бақылау амалдарының алгоритмін құрып берген:

- Сыналушының ең жиі болатын бет қозғалыстарын жазыңыз.
- Үндемей отырған, сіздің бақылағаныңызды сезбей отырған біреудің 15-20 минуттай басынның қалай қозғалатынын байқаңыз.
- Сырын сыртқа шығармай отырған сыналушының көңілі тез құбылып кеткен кездегі саусағының қимылдарын байқап жазыңыз.
- Бір таныс кісінің қылығына оның сабақшы науқасы қалай рен береді.
- Сыналушының қылығына үйленгені я жақын адамы өлгені қалай әсер берді?
- Бірнеше шебер адаммен, бірнеше кеңсе қызметшілерінің күндізгі қылықтарын салыстырыңыз.

- Бір балаңыз ойнағанда, оның еліктегіштік мінезі қалай байқалады.
Психология ілімінде Ж. Аймауытов әр заттың асылын зерттеуге жетелейді. «Асылы» деген ұғым сол заттың шығу тегін зерделеу іс-әрекетін білдіретініне түсініктеме берген. Талдайтын құбылыстың тек тегі мен дамыу қатар алуы ұстады. Психологтарға міндетті түрде дене құрылысын (анатомия), дене қызметін (физиология), жүйке жүйесін (нервная система) білуді міндеттейді.

«Психология» пәнін жазып отырған Ж. Аймауытов тағы бір ерен ұшқырлығы өзінің ғылыми тұжырымына Мәжһүр Жүсіп ілімін ұштастырды. Оның дәлелі мына бір жолдар: «Көпейұлы Жүсіп деген кісі айтушы еді: білімі көп, пайдасы жоқ адам - мал ішпейтін сормен тең, білімін іске жаратқан, көпке таратқан адам - жан-жағына суат көлмен тең». Бұл ой пікір бүгінгі ХХІ ғасырда өмір сүріп отырған адамдарға да жай емес. Алған білімі мен ғылымы өзінің өмірін бақытты, құтты құруы үшін тиімді қолдана білсе, сол адам мына қиындығы мол заманда айырықша ұтысқа жетері сөзсіз. «Дана ақыл», «сара ақыл» деген ұғымдар да психология ілімін терең бойлаған тұлғаларға тән дер едік.

Қобыта келгенде, Ж.Аймауытов психология нысанын зерттей келіп, психолог бірқатар терминдердің қазақша баламаларын тапқан. Мәселен: қозғалысын бақылау, қылығы, сыртқы түрткі (стильде), тірі заттардың қуаты (энергия), өз амалын айдап шығу (активность), тірі заттың қозғалыстығы (возбудимость), шіміркеністігі (раздражимость), уыз (белок), уыздың тұздығында жүріп өзінің әуелгі құралған бөлшектеріне тарап бытырайды. Оны үйен (ион) дейді, шілтер (клетка), жайбарақат (пассивно), бұтақтары бар бір шілтер (нейрон), іліктестігі (связь), талдар, бездердің шырындары

(секреция), тобы (группа), бытыраған түіншектері (гангли), жад (память), перцепциясы (түйсіктейді), соқыр сезім (инстинкт) және т.б.

Ж. Аймауытов адамның жануарлардан ерекшелігін де зерттеген. Адамның жануарлардан бірден-бір ерекшелігін зерттеуші былай талдайды:

1. Адамның миы жануарлардан әлдеқайда көп.
2. Мидың қабығындағы қозғаушы тетіктері бірнеше кіндікке бөлінеді.
3. Жан күйінде адамда сапалы іс-әрекеттің басымдығы.

Аталған адамға тән қасиеттердің дамуы - оның саңылау мүшелеріне тікелей бағынысты болып келеді деген концепция Ж. Аймауытовтың психологиясының ең маңызды тұсы. Сөйтіп, мидың бір бөлімі «сезеді», екінші бөлімі «байымдайды», үшінші бөлімі «ұйғарады». Ми қызметін талдаған оқымысты «зерде», «ерік» дейтін қызметтер үлкен мидың қызметіне байлаулы деген қорытынды жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аймауытов Ж. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 345 б.
2. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995. – 348 б.
3. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Рауан, 1998. – 126 б.
4. Этнопсихология. - Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 131 б.

Резюме

В данной статье авторы раскрывают педагогическое наследие в творчестве Ж. Аймауытова.

Resume

In this article authors describe the pedagogical legacy in the work of J. Aimauytov.

УДК 372.881.161.1

ПРИНЦИПЫ ПРЕЗЕНТАЦИИ ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА В УСЛОВИЯХ ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ж.Ж. Капенова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

Преподавание дисциплины «Орыс тілі / Русский язык» в условиях высшего профессионального образования ориентировано на формирование

у студентов – природных носителей казахского языка – коммуникативной компетенции, достаточной для адекватного восприятия и реагирования в процессе общения в разных сферах профессиональной деятельности. Концептуальной основой формирования данной компетенции является теория речевой коммуникации, ее составляющей – функциональной лингвистики. Сегодня перед преподавателями стоит ряд вопросов, касающихся сущности процесса обучения языку в русле речевого коммуникативного взаимодействия. Учебную работу над языковой системой следует рассматривать не как «учебные операции студентов-медиков на трупах» [1, с. 154-155], а с точки зрения функциональной значимости языковых средств, их функционирования в процессе коммуникации.

Содержанием нового образовательного стандарта для всех специальностей вуза предусмотрено урневое обучение русскому языку, обозначены основные задачи овладения языком и речевой коммуникацией на каждом уровне.

Так, элементарный уровень владения русским языком (А1-А2) означает расширение лексико-фразеологического минимума общеупотребительными словами и сочетаниями, активизацию в речи разнообразных по структуре грамматических форм и конструкций, формирование умений репродуцировать адаптированные и продуцировать несложные прагматические тексты на темы, актуальные для повседневной социально-бытовой сферы.

Продвинутый уровень владения русской речью (В1-В2) предполагает обогащение лексико-фразеологического минимума книжными, научными и терминологическими единицами, развитие учебно-профессиональной и научно-профессиональной речи путем изучения неадаптированных фрагментов текстов книжного стиля в рамках языка специальностей.

Уровень владения русской деловой речью и коммуникацией (С1-С2) планирует формирование профессионально ориентированной русской речи на основе текстового, предметного и дискурсивного материала, необходимого для осуществления профессиональной деятельности. При этом делается акцент на дискурсивный аспект речевой коммуникации в повседневной служебно-деловой и официально-деловой обстановке общения.

Сказанное означает, что на каждом уровне подача языкового учебного материала должна быть методически корректной и осуществляться по принципу «от слова к его функционированию». При презентации языкового материала необходимо учитывать такой фактор как связь языка, речи и общения, с одной стороны, с другой – влияние социальной среды на выбор стиля общения и использование соответствующих средств. Таким образом, организация речевой коммуникации предстает как закономерность использования маркированных языковых единиц, ведущих к решению определенных коммуникативных задач и интенций.

В связи со сказанным возникает вопрос о методах и способах организации учебного процесса по развитию и совершенствованию речевой коммуникации. Одним из наиболее эффективных методов, на наш взгляд, является репродуктивно-креативный – комбинированный метод, направленный на формирование различных видов компетенций путем поэтапного овладения языковым, речевым, стилистическим, предметным, лингвопрагматическим и др. материалами.

Из специфики данного метода вытекают такие принципы презентации учебного языкового материала, как принцип концентризма, функциональности, коммуникативности, стилистической дифференциации, принцип отбора лингвистического материала в рамках рече-коммуникативных тем, принцип изучения дискурса как коммуникативного феномена. Рассмотрим каждый из них.

Принцип концентризма предполагает распределение учебного материала по относительно замкнутым циклам – концентрам. В рамках концентризма отбор языкового и речевого материала осуществляется в соответствии с уровнями, обозначенными в стандарте: от лексико-грамматического к текстовому; от общеупотребительного к книжному, научному и т.д.

В качестве единиц обучения выступают разноуровневые языковые средства: слова, синтаксемы, сочетания, предложения, ССЦ, тексты и др.

Концентрическое расположение учебного материала чрезвычайно важно с точки зрения методики научной организации обучения. Это обеспечивает повторяемость языковых правил (орфографических и пунктуационных), повышает активную познавательную деятельность.

С понятием концентризма тесно связано выделение этапов обучения:

- обогащение лексико-грамматического строя речи;
- совершенствование языковых и речевых умений (лексических, грамматических, орфографических, пунктуационных, стилистических);
- развитие репродуктивных видов речевой деятельности (аудирование, чтение);
- развитие продуктивных видов речевой деятельности (говорение, письмо).

Усвоение новых лексико-грамматических единиц осуществляется в тесной взаимосвязи с их функциями в речи. При этом необходимо руководствоваться принципом функциональности, следование которому обеспечивает путь практического овладения языком. Наиболее оптимальным является формально-смысловой подход, когда отбор и подача материала опирается на его содержание, т.е. в соответствии с речевой темой или темой общения.

Одним из актуальных является принцип коммуникативности. Согласно данному принципу, учебный – языковой и речевой – материал строится на

фоне процесса информационного обмена. При этом должны учитываться такие экстралингвистические факторы, как макросфера и микросфера коммуникации. Под макросферой коммуникации (общая сфера) мы понимаем социально обусловленную сферу общения, обслуживаемую определенным функциональным стилем или его разновидностями (жанрами). Различают такие макросферы, как повседневная, учебная, научная, служебно-деловая, медиасфера и др.

Микросфера коммуникации (типовая сфера, обстановка общения) – экстралингвистический контекст общения, определенный рамками официальных, полуофициальных и неофициальных отношений коммуникантов.

В связи с описанным выше принципом вытекает следующий принцип – принцип стилистической дифференциации, означающий организацию материала с учетом особенностей разных функциональных стилей. Данный принцип предполагает презентацию альтернативных единиц с дополнительной стилистической и эмоционально-экспрессивной окраской.

Целенаправленность организации стилистических ресурсов определяется кругом тем общения, значимых в жизни будущего специалиста. В этой связи необходимо учитывать принцип отбора лингвистического материала в рамках рече-коммуникативных тем. Реализация этого принципа способствует обогащению лексико-стилистического и грамматико-стилистического строя речи в пределах темы, составляющей предмет/содержание/проблему общения в разных ситуациях. Студент, выходец из казахскоязычной среды, должен иметь реальную возможность принимать участие в коммуникации на русском языке, проявлять мировоззренческую культуру и компетенцию в вопросах, касающихся общего представления о мире, профессии и своей специальности. Тематический компонент может быть организован концентрическим способом (по спирали), причем речевые темы могут быть разработаны и распределены по модулям, профилям, специальностям и специализациям с учетом сложности и объема изучаемой темы. Стилистический материал должен быть дифференцирован по мере усложнения тематического минимума с учетом уровня владения русским языком студентов.

Стержневым материалом для подготовки будущих специалистов к общению на профессиональную речевую тему является текст, понимаемый нами как результат выбора говорящим языковых форм из заранее данных языком коррелятивных возможностей – фонетических, грамматических, лексических (слов), синтаксических, и как их комбинаций в коммуникативно-речевом акте в соответствии с его целями (функциями). Будучи связующим звеном в процессе общения, текст содержит в себе ряд особенностей преимущественно в стилистическом отношении. Это позволяет систематизировать типы и виды

текстов. Так, по функционально-стилистической направленности выделяются тексты информативно-познавательные, информационно-воздействующие, эстетические, служебно-деловые, официально-деловые и др. По содержанию – страноведческие, исторические, лингвокультурологические, экономические и т.д. По признаку коннотации – художественные, публицистические, научные, официально-деловые, разговорные и др.

В этой связи следует говорить о принципе разностороннего и полного охвата в стилистическом отношении текстового материала, новизны его содержания в тематическом (предметном) плане. В основе этого принципа лежит идея о стилиевой и жанровой дифференциации текстов, связанных с темой общения и коммуникативной задачей. А также положение о том, что тексты должны быть разнообразными в содержательном плане, т. е. каждый новый текст должен раскрывать определенную подтему и микротему.

Наряду с названными принципами немаловажную роль играет принцип изучения дискурса как коммуникативного феномена. Понятие «дискурс» в современной лингвистике рассматривается в нескольких значениях:

1 «связный текст в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами»;

2 «текст, взятый в событийном аспекте»;

3 «речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах)». Дискурс – это речь, «погруженная в жизнь» [2, с. 136].

Каждое определение имеет непосредственное отношение к коммуникативной природе языка. Поэтому основным признаком дискурса можно считать коммуникативный феномен, изучающий текст, речь, высказывание с позиции прагматического, функционального подхода.

Построенная с учетом перечисленных выше принципов система презентации языковых и речевых единиц может способствовать расширению и углублению знаний в области речевой коммуникации, обеспечивая при этом обновление новыми сведениями на фоне повторения известного материала. Мы привели лишь некоторые моменты механизма организации учебного материала согласно рассматриваемым принципам. Это отдельный материал для исследования, который требует дальнейшей разработки обучения русскому языку по уровням и модулям.

Итак, на основе рассмотренных выше принципов необходимо сделать вывод о том, что в первую очередь, необходимо построить систему уровневого обучения профессиональной русской речи, которая предполагает взаимосвязанное языковое, речевое, предметное и коммуникативное развитие студентов в условиях высшего образования. Во-вторых, представить минимум

речевых тем и языковых средств на основе классификации специальностей различных кластеров (экономического, гуманитарного, естественнонаучного и др.). В-третьих, разработать модули и дать лингводидактическое описание целей, задач и содержания учебного материала по русскому языку. Это перспективные задачи в области преподавания дисциплины «Орыс тілі / Русский язык» в вузовской многопрофильной системе образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Махмудов Х.Х. Русско-казахские лингвостилистические взаимосвязи. – Алма-Ата: Наука, 1989. – 288 с.
2. Ярцева В.Н. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Большая Российская энциклопедия. – М., 1998. – 685 с.

Түйіндеме

Бұл мақалада көппрофильдік жоғары оқу орнында білім беру үрдісіндегі тілдік материалды көрсетудің негізгі принциптері қарастырылады. Коммуникативтік, функционалдық, концентризм принциптерін жүзеге асыратын репродуктивтік-креативтік әдіс айқындалады.

Resume

The article is devoted to the main issues of language materials' presentations in the sphere of multisectional higher education. There is a reproductive and creative method which support the realization of concentricism, functionalism, and communicativity.

УДК 378.1.14

ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ БЕЗОПАСНОГО ТИПА, ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Д.К. Каскина

Актюбинский государственный университет имени К. Жубанова

В процессе жизнедеятельности человек непрерывно взаимодействует не только с естественной средой и техносферой, но и с людьми, образующими социальную среду. Она формируется и используется человеком для продолжения рода, обмена опытом и знаниями, для удовлетворения своих духовных потребностей и накопления интеллектуальных ценностей.

С конца XIX в., непрерывно развиваются техносфера и социальная среда, о чем свидетельствуют всевозрастающая доля преобразованных человеком территорий земной поверхности, демографический взрыв и урбанизация населения. Развитие техносферы происходит за счет преобразования природной среды.

В XX веке перед человечеством необратимо встали задачи повышения уровня безопасности своего существования в условиях техносферы. Это привело к необходимости распознавать, оценивать и прогнозировать опасности, действующие на человека, а также обеспечивать безопасные условия его жизни и деятельности, создавая малоопасные компоненты техносферы и применяя защитную технику. Важным этапом в обеспечении безопасности людей является научный анализ и моделирование опасностей, действующих в условиях техносферы. Поэтому целенаправленная подготовка студентов вуза в области безопасности профессиональной деятельности является одной из приоритетных педагогических задач.

Безопасность жизнедеятельности человека согласно точке зрения В.А. Девисилова, Л.А. Михайлова, Л.А. Шершнева — это такое его состояние, которое обеспечивает невозможность причинения ему вреда, как другими, так и им самим, благодаря имеющимся знаниям, умениям и навыкам. В трудах этих же ученых речь идет о том, что безопасность — важная цель жизни человека; средство обеспечения комфортной жизни [1,2, 3].

В процессе обеспечения безопасности жизнедеятельности человека заложена ориентация на анализ таких вопросов, как отношения между людьми в процессе деятельности по обеспечению безопасности; выявление тенденций и определение адекватности реагирования на формирующиеся и состоявшиеся риски, вызовы, угрозы и опасности; выявление особенностей в динамике функционирования институтов безопасности, как государственных, так и негосударственных, характера взаимодействия и вероятных перспектив их трансформации с учетом изменений внутренней и внешней среды.

Жизненно важные интересы человека — это совокупность потребностей, удовлетворение которых надежно обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития личности, общества и государства.

Безопасность жизнедеятельности включает решение трех задач:

1. Идентификация опасности, т.е. распознавание опасностей с указанием их количественных характеристик и координат.
2. Защита от опасностей на основе сопоставления затрат с выгодами. Защита базируется на определенных методах, принципах и средствах.
3. Ликвидация отрицательных последствий воздействия экстремальных факторов.

Основными целями безопасности жизнедеятельности человека являются:
- обеспечение нормальных условий жизни человека;

- недопущение аварийной ситуации и обеспечение готовности к действиям в условиях стихийных бедствий или других проявлений природной среды;
- предупреждение травматизма;
- сохранение здоровья;
- сохранение работоспособности человека;
- сохранение качества полезного труда.

Безопасность жизнедеятельности интегрирует в себе достижения охраны труда, гражданской обороны, охраны окружающей среды и таких наук, как психология, право, эргономика, физиология, гигиена и ряд других.

Более узкое понятие – «охрана труда» – система технических, санитарно-гигиенических и правовых мероприятий, непосредственно направленных на обеспечение безопасных для жизни и здоровья человека условий труда. Связана, в основном, с комплексной механизацией и автоматизацией производства используемых для облегчения условий работы, ликвидации тяжёлого физического труда. В содержание охраны труда включается предотвращение тех вредных социальных последствий, к которым может привести игнорирование требований техники безопасности; для избегания таких последствий установлены специальные правовые гарантии (технические и санитарные правила включены в законы и иные нормы, установлен повседневный контроль за их исполнением и строжайшая ответственность за их нарушение).

Требования по охране труда конкретизируются в правилах по технике безопасности, в санитарных нормах и правилах. Технические нормы по охране труда определяют меры технического характера по защите работающих от воздействия предметов и средств труда, устройство предприятий, машин, оборудования и инструментов, гарантирующее безопасную работу, содержат требования о снабжении станков и машин конструктивными ограждениями и предохранительными приспособлениями и т. д.

Нормы по производственной санитарии и гигиене труда предписывают устройство специальных производственных и гигиенических бытовых помещений, установку соответствующего оборудования, предусматривают безопасные пределы содержания в воздухе производственных помещений пыли, газов, пара, температуры и влажности воздуха, интенсивности и громкости шума и т.п. [4].

Основная цель науки о безопасности жизнедеятельности (БЖД) — защита человека в техносфере от негативных воздействий (опасностей) антропогенного, техногенного и естественного происхождения и достижение комфортных условий жизнедеятельности.

Предметом исследований в науке о безопасности жизнедеятельности являются опасности и их совокупности (поле опасностей), действующие в системах «объект защиты — источник опасности», средства и системы защиты от опасности, а объектом защиты от опасностей — человек [5,6 и др.].

Безопасность труда – состояние защищенности работника, обеспеченное комплексом мероприятий, исключающих вредное и опасное воздействие на работников в процессе трудовой деятельности [7].

Опасность – негативное свойство живой и неживой материи, способное причинять ущерб самой материи; людям, природной среде, материальным ценностям; негативные воздействия, внезапно возникающие, периодически или постоянно действующие в системе «человек – среда обитания».

Опасности определяют негативный результат опасного и чрезвычайно опасного взаимодействия человека со средой обитания.

Почти всегда взаимодействие человека с окружающей средой сопряжено с процессом борьбы с реальными и мнимыми опасностями и страхом. Вместе с тем человек сам формирует те социальные и психологические условия, в которых впоследствии и существует.

В процессе выполнения специалистом своих профессиональных обязанностей он постоянно сталкивается с ситуациями распознавания, оценки опасностей, определением способа избежать негативных воздействий опасностей.

Понятие «защита» характеризует комплекс мер по упреждению, предотвращению или нейтрализации рисков, вызовов, угроз, враждебных действий, опасностей. Тем самым в гарантии безопасности помимо силы или угрозы ее применения более широко могут быть использованы гуманитарные факторы, а также морально-этические, научно-технические, экономические, политические и т.д.

В системе высшего профессионального образования сложилась практика обучения студентов охране труда и безопасности жизнедеятельности, основанная преимущественно на нормативном подходе.

В рамках этого подхода изучаются конкретные инструкции по охране труда при выполнении определенных видов работ. При этом обучение осуществляется на репродуктивном уровне, на основе заучивания определенных правил.

Л.И.Шершнева в своем исследовании отмечает, что в последние годы утверждается комплексный, системный подход к безопасности, обеспечивающей устойчивое развитие, условия существования, жизнедеятельности личности, общества, государства, сохранения духовных и материальных ценностей.

По его мнению, представляется недостаточным охранительный подход к безопасности, сложившийся в официальных представлениях и на бытовом уровне, он подчеркивает, что безопасность - это не отрицательное состояние полного отсутствия опасностей, а положительное состояние силы и защищенности жизни. Жизнь, когда в ней есть защитные силы, есть иммунитет.

В этих условиях важным становится отношение человека к опасностям, которое проявляется в направленности личности на безопасную жизнедеятельность. От этого зависит стремление человека распознавать опасности, избегать их воздействия, осуществлять свою деятельность, в частности профессиональную, безопасным способом.

Направленность на безопасность профессиональной деятельности выполняет функции регулятора, определяющего выбор целей и стиля профессионального поведения. Кроме того, она выполняет ряд функций: познавательную, направленную на приобретение и обогащение знаний о безопасности профессиональной деятельности; адаптационную, способствующую выполнению профессиональных задач в новой обстановке; деятельностную, определяющую детерминанту поведения и выбор его конкретных форм; побудительную, способствующую выбору безопасных способов достижения целей; развивающую, направленную на становление личности безопасного типа; экологическую, определяющую ответственное отношение к природе и обществу; валологическую, направленную на сохранение здоровья и создание безопасных условий труда, а также ряд других функций.

Мы придерживаемся мнения большинства педагогов и специалистов, сторонников мировоззренческого подхода к охране труда и безопасности жизнедеятельности, когда у студентов формируется осознание ими своего места в природе, в обществе, в мировом сообществе, своего отношения к окружающему миру. Они считают, что именно такой подход, основанный на мировоззренческой устойчивости, мировоззренческой культуре позволит, в свою очередь, сформировать гражданскую, патриотическую позицию личности по всем вопросам внутренней и внешней политики, в сфере безопасности [8,9,10,11].

Приоритетом образовательной политики сторонников данного подхода, к числу которых можно отнести П.Г. Белова, Т.Ю. Давыдову, В.В. Гафнер, С.А. Лабутину, Э.М. Ребка, А.В.Снегирева и др., является формирование достойного гражданина страны с социально зрелой гражданской позицией, гармонично развитой творческой личности; подготовка молодых людей к самостоятельной работе, непрерывному самообучению и обучению, к гибкой смене специализаций в течение жизни.

Помимо этого, одним из перспективных направлений является формирование личности безопасного типа, способной самостоятельно и автономно осуществлять профессиональную деятельность на безопасном уровне.

Понятие «личность безопасного типа» было введено в научный оборот в 1993 году Л.И. Шершневым. Ученый достаточно убедительно показал, что оно обозначает характерологические особенности личности

по разделению человеческой активности на опасные и безопасные способы самореализации [12].

Личность безопасного типа характеризуется способностью минимизировать опасность на двух направлениях: исходящую для самого себя из самого себя и сознательно или неосознанно продуцируемую угрозу для других людей, природы. При этом автором отмечается активная позиция личности безопасного типа, направленная на достижение планируемых результатов, но безопасными способами.

Таким образом, личность безопасного типа - это человек, осознающий самого себя, высокий смысл своей деятельности, свое гуманистическое предназначение, стремящийся жить в гармонии с самим собой, окружающими, природой, берущий на себя ответственность за все живое и неживое на Земле и во всей Вселенной. Он уважает историю и традиции общества, в котором живет, сложившуюся в нем систему ценностей, законов, проявляет заботу о жизни, здоровье и безопасности людей, с которыми совместно проживает.

ЛИТЕРАТУРА

1. Девисилов В.А. Компетенции в области безопасности и преемственность образовательных программ. Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. - М.: ЗАО Издательство «Русский журнал», 2007. - 204 с.
2. Михайлов Л.А. Концепция организации подготовки учителя безопасности жизнедеятельности в современном педагогическом университете: Дис. ... д-ра пед. наук. – СПб, 2003. - 340 с.
3. Шершнев Л.И. Безопасность человека. – М.: Фонд национальной и международной безопасности, 1994. – 478 с.
4. Большой энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Рос. энцикл., 1997. – 1456 с.
5. Л.А. Михайлов, В.П. Соломин, А.Л. Михайлов, А.В. Старостенко и др. Безопасность жизнедеятельности: - СПб.: Питер, 2006. – 302 с.
6. Щегалев И.А. Развитие педагогической готовности учителя безопасности жизнедеятельности (на основе использования ситуативно-имитационного моделирования учебной информации): Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1998. – 178 с.
7. О безопасности и охране труда. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2004 года № 528. Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2004. № 3-4, ст. 17; «Казахстанская правда» от 12 марта 2004 года № 49-50.
8. Белов П.Г. Теоретические основы системной инженерии безопасности. - М.: ГНТП «Безопасность», 1996. – 424 с.
9. Виленский М.Я., Образцов П.И., Уман А.И. Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе: - М.: Педагогическое общество России, 2004. - 192 с.

10. Давыдова Т.Ю. Педагогические основы управления процессом формирования знаний и умений по безопасности жизнедеятельности: дис. ... канд. пед. наук. – Брянск, 1999. – 208 с.

11. Девисилов В.А. Тренинг личности и его информационно-психическая безопасность. Основы безопасности жизнедеятельности. – 2003. – № 12. – С. 54 – 57.

12. Шершнева Л.И. Стратегия развития образовательной области безопасность жизнедеятельности в России. Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. - М.: ЗАО Издательство «Русский журнал», 2007. – 204 с.

Түйіндеме

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер соңғы кезде еңбек шарттары қолайсыз жұмыс орындары санының көбеюіне әкелді. Осыған байланысты жоғары кәсіптік білімнің теориясы мен тәжірибесі үшін актуальды мәселе – студенттерді, соның ішінде инженерлік мамандықтар студенттерін қауіпсіз кәсіптік қызметке, қауіпсіздік үлгісіндегі тұлға ретінде қалыптасуға бағыттау.

Resume

Social-economic changes in society led in consequence to the increase in the number of jobs with non-favorable conditions. In this regard, of particular relevance to contemporary theory and practice of higher education, becomes the problem of orientation of students, in particular of the engineering profession, to a safe professional practice, to formation of the safe type personality.

УДК 37.018.432:004

ОРГАНИЗАЦИЯ СЕТЕВОГО ОБЩЕНИЯ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

И.В. Коровайко

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

Заочное обучение, «наследие советской эпохи», постепенно изживает себя. http://www.memoid.ru/node/Polemika_ob_otkaze_vuzov_Rossii_ot_zaochnogo_obucheniya - cite_note-a076-67#cite_note-a076-67 Для современных студентов, для которых поиск информации в Интернете и виртуальное общение являются привычным делом, все более привлекательным становится интернет-обучение. Виртуальные слушатели, легко совмещают обучение с

работой и получают знания без отрыва от непосредственной деятельности, потому что дистанционное обучение решает многие проблемы, связанные с напряженным рабочим графиком, с меняющимися условиями жизни и работы, с трудностями доступа в университет в связи с его отдаленностью и т.д. Однако до сих пор бытует мнение о неполноценности такого образования. И главным аргументом противников ДО является то, что оно не в состоянии создать студенческую атмосферу и заменить общение с живым педагогом. Перспективным решением данной проблемы становится blended-learning — смешанное или комбинированное обучение, сочетающее в себе дистанционное и традиционное обучение. Внедрение Интернет-технологий в учебный процесс может стать успешным только при оптимальном сочетании правильно выстроенного общения преподавателя и студента и четкой организации электронного взаимодействия.

Комбинированное обучение, сочетающее классическое и электронное обучение, реализуется в Павлодарском государственном университете имени С.Торайгырова с 2008 года. Оно представляет собой заочную форму образования с использованием технологий дистанционного обучения. В ПГУ создан виртуальный университет, обеспечивающий круглосуточное обслуживание студентов. Для тех, кто предпочитает прорабатывать материал самостоятельно, предоставляется свобода просмотра любого электронного учебного материала по дисциплинам (УМКД). Преимуществом электронной методической базы является постоянная актуализация учебного материала, его индивидуализированный и развивающий характер. Общение с преподавателем и однокурсниками «вживую» происходит во время сессии два раза в год. Аудиторное время, используется для увеличения времени для разного рода общения в дискуссиях проблемной направленности, защиты проектов, обсуждения вопросов ситуационного анализа и прочее.

Электронный портал ПГУ предоставляет множество средств организации интерактивного межсессионного взаимодействия преподавателя и студента. Посредством коммуникационных технологий Интернет – Skype, видео- и аудиоконференции осуществляется дистанционное общение; для консультаций с преподавателем, общения с сокурсниками, для отправки и проверки преподавателем письменных работ используются форумы, электронная почта, чаты, телеконференции в режиме off-line и т. п.. Самой популярной и доступной формой «живого» обсуждения является текстовый чат, который, при необходимости, можно организовать в голосовом или видео режиме.

Функциональные возможности электронного портала, позволяют обеспечивать доступ к преподавателю в нужный момент, когда у студента имеется важный вопрос, что особенно значимо для студентов младших курсов, для которых личность преподавателя во многом определяет отношение к изучаемой дисциплине. При этом студент может быть уверен, что он получит ответ, потому

что все on-line консультации строго регламентированы расписанием.

В отличие от традиционного обучения, где обучаемый рассматривается одновременно и как субъект, и как объект образовательного процесса, при дистанционном обучении, благодаря компьютеру, он выступает только в качестве субъекта. В условиях дистанционного обучения ответственность за эффективность и успешность образования переносится на учащегося:

- во-первых, требуется устойчивая мотивация к обучению.
- во-вторых, особую значимость приобретает умение учиться.
- в-третьих, должна быть выработана готовность к активной учебно-познавательной деятельности и выстраиванию собственной образовательной траектории на основе рефлексии.

Комбинированное обучение требует высокой самоорганизации и личного контроля, которых часто не хватает нашим студентам. Только 25-30 % всех обучающихся активно используют возможности сетевого общения. Оставшаяся часть не выходит в чат во время он-лайн консультаций, выполняет задания в «последний момент». Опрос таких студентов показал, что они воспринимают образование, с одной стороны, как что-то необходимое и желаемое, а, с другой стороны, как обязательное и принудительное. Поэтому мотивация на самообучение без принуждения и контроля со стороны преподавателя у них очень слабая. Обычно для таких студентов учебный материал остается несвязным или неправильно понятым, а качество выполнения заданий - невысокое.

С таким отношением к учебе можно бороться, но это требует определенных усилий со стороны педагогического коллектива. Преподавателям следует показывать свою заинтересованность в работе в сети, вести контроль участия студентов в он-лайн консультациях, быть более требовательными к студентам, воздерживающимися от электронного общения. Для преподавателя участие в on-line консультациях – процесс, требующий значительных усилий, т.к. требует быстрого реагирования на on-line вопросы и выполненные задания. Незаинтересованность преподавателя в общении в чате быстро ощущается студентами и они отвечают ему тем же.

Студенты, активно взаимодействующие с преподавателем и друг с другом через сети, высоко оценивают эффективность такого обучения и среди достоинств электронного общения отмечают следующие:

- быстрый доступ к преподавателю и получение нужной информации;
- возможность получить компетентный ответ на трудные вопросы;
- обмен информацией между студентами и преподавателем в реальном времени;
- удобство обмена электронными файлами и письмами;
- возможность в короткие сроки узнать оценку и рецензию преподавателя;
- новизна и привлекательность самого общения в сети - «эффект учебной игры».

Опрос преподавателей, задействованных в системе дистанционного обучения, показал, что они высоко оценивают общение с использованием

современных электронных образовательных ресурсов, считая их средствами и инструментами, способными облегчить труд и одновременно значительно поднять его эффективность. Среди достоинств сетевого общения они выделяют следующие:

- возможность быстрого получения обратной информации от студента;
- автоматизация процессов изложения учебного материала, диагностики;
- обеспечение индивидуального сопровождения;
- контроль понимания, анализ состояния знаний каждого учащегося.

Из вышесказанного можно сделать вывод о том, что дистанционные технологии, ориентированные на взаимодействие и активное сетевое общение интересны и эффективны.

1. Система дистанционного обучения должна совмещать основные принципы и подходы заочной и очной формы обучения.

2. Широкое использование компьютерной техники для постоянной связи с университетом, оперативное получение информации, сетевые консультации, диагностика и контроль повышают качество учебного процесса, создают условия для индивидуализации и дифференциации обучения.

3. Важной задачей преподавателя является управление самостоятельной работой студентов, формирование у них побуждающих мотивов, организация интерактивного взаимодействия, постоянная диагностика и контроль процесса обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Киян И.В. Подготовка преподавателей для работы в системе дистанционного обучения // Открытое образование. – 2011. - № 1. – С. 9-16.
2. Чуб Е.В. Новое образовательное пространство - важнейший фактор подготовки компетентного специалиста в условиях дистанционного образования / Е. В. Чуб // Инновации в образовании. - 2010. - № 6. - С. 95-102.
3. Чухломин В.Д. Виртуальная обучающая среда современного вуза / В. Д. Чухломин // ЭКО. - 2009. - №12. - С. 76-87
4. Шевелев Н. ДОТ как инструмент индивидуализации обучения / Н. Шевелев, Т. Кузнецова // Высшее образование в России. - 2008. - № 8. - С. 55-59.

Түйіндеме

Мақалада қашықтықтан оқыту барысында желілік қатынасуды ұйымдастыру мәселесі қарастырылған. Мәселенің шешімі оқытушының және студенттің дұрыс құрастырылған электрондық өзара әрекеттесудің оңтайлы үйлесуі жағдайындағы аралас оқыту (қашықтықтан және дәстүрлі оқыту үйлесімділігі) болып табылады.

Resume

Article is devoted to the organization of networking in distance

learning. The solution is in a blended learning (a combination of distance and traditional education), with an optimal combination of proper ranked electronic correlation of teacher and student.

ӘОЖ 364.046.44-055.2

ЗОРЛЫҚ ШЕККЕН ӘЙЕЛДЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МАЗМҰНЫ

С.К. Ксембаева, Ф.М. Жабагина

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Әйел адамдарға қатысты зорлық-зомбылық әлемнің бүкіл елдерінде қазіргі қоғамның шешімін таппаған маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Орта есеппен әрбір үшінші әйел адам өмірінде бір рет болсын зорлықтың немесе онымен дәрежі сөйлесудің жәбірленушісі болады.

Қазіргі таңда әйел адамдарға қатысты зорлық әйел адамдарды ер адамдармен салыстырғанда бағыныңқы орын алуына мәжбүрлеуге көмектесетін негізгі әлеуметтік механизмдердің бірі болып табылады. Әйел адамдарға бағытталған зорлық-зомбылық жыныстар арасындағы барлық ерекшелікті, бағындыру мен биліктің құрылымын бейнелейді.

«Әйел адамдарға қатысты зорлық-зомбылық» термині БҰҰ құжаттарына сәйкес әйел адамдарға физикалық, жыныстық, психологиялық зақым немесе қайғы келтіре алатын, жыныстық белгісі бойынша зорлық-зомбылықтың кез келген түрін, сонымен қатар бұндай іс-әрекеттерді жасау мүмкіндігімен қорқытуды, жеке өмірде, не болмаса қоғамдық өмірде еркіндігінен айыру немесе мәжбүрлеуді білдіреді.

Зорлық-зомбылық мәселесінің көптеген аспектілері бар: отбасындағы зорлық-зомбылық; жұмыс орнында зорлық-зомбылық; көшедегі зорлық-зомбылық. Зорлық-зомбылық физикалық және психологиялық бола алады, сонымен қатар ол әлеуметтік және қылмыстық сипатқа ие болып, түрлі салдарға әкелуі мүмкін. Зорлық-зомбылық үнемі кемсітушілікті куәландырады. Отбасылық зорлықтың көлемі кең болған сайын, әйел адам қоғамдық өмірдің түрлі салаларында да кемсітушілікке ұшырайды [1].

Бүгінгі күні гендерлік әлеуметтану шегінде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың белгілі топтастырылуы бар: физикалық, жыныстық психологиялық және экономикалық зорлық-зомбылық [2].

«АННА» орталығының мамандары отбасылық зорлық-зомбылыққа келесіндей анықтама береді: «басқару, қорқыту, қорқыныш сезімін

иландыру мақсатымен физикалық, жыныстық, сөздік, эмоционалды және экономикалық қорлаудың цикл жиілігінің өсуімен қайталанатын іс-әрекет» [3].

Әйел адамдар мен балалардың өміріне қауіп төнбеуін қамтамасыз ету, зорлықсыз өмір сүру үшін жаңа өмір салтына көшуге саналы түрде шешім қабылдау үшін жағдай жасау, қоғамды ізгілендіру, ана мен баланы қорғау мақсатымен Қазақстанда қиын өмірлік жағдайда қалған әйел адамдар бара алатын дағдарыстық орталықтар мен орталықтардың әлеуметтік-оналту бөлімшелердің кешені жұмыс істейді.

Бұл орталықтарда дағдарыстық жағдайларда қалған әйел адам мен балаларға телефон арқылы, жеке кездесулерде және қолдау топтарында психологиялық, эмоционалды, құқықтық және ақпараттық көмек көрсетеді; зерттеушілік бағдарламалар жүргізеді; үкіметтік емес және мемлекеттік мекемелерге әдістемелік көмек көрсетеді.

Орталықта өмір сүру кезеңінде әйел адам түрлі заңдар және құқықтар түрі туралы, заманауи психологиялық білімін көтеру, көмек сұраған әйел адамдардың тұлғалық өсу үрдісінде мүмкіндіктер потенциалын жоғарлату арқылы мәселені шешуде және көмек үшін әлеуметтік, құқықтық және психологиялық сүйемелмен қамтамасыз етіледі.

Дағдарыстық орталық жұмысының негізгі мақсаты психологиялық дискомфортты төмендету және көмек сұраған азаматтар өмірінің сапасын көтеру болып табылады.

Орталық халықты әлеуметтік қорғаудың басқа мекемелерімен байланыс орнатып ары қарай дамытып жатыр. Ол халықпен жұмыс істейтін денсаулық сақтау, білім беру мекемелерімен, ішкі істер және басқа органдармен өзара әрекеттеседі. Орталық жанында оның іс-әрекетін қамтамасыз етудің түрлі мәселелерін шешу үшін қорғаншылық кеңесі құрыла алады. Орталықта әйел адамның еркіндігі мен құқықтарын, анонимділігін сақтау үшін заң негізінде басшылық секілді де, орталықтың әрбір қызметкері де жауапты [4].

Орталықтың негізгі міндеттері: отбасында, қоғамда толық әлеуметтік-психологиялық оналу мен бейімделуді қамтамасыз ету үшін қажетті шарттарды жасау; қиын өмірлік жағдайдағы әйел адамдарға әлеуметтік көмек көрсету сұрағын шешуге түрлі мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктерді қатыстырту.

Орталық іс-әрекеті келесіге бағытталған:

- жедел және шұғыл әлеуметтік қорғау мен көмекті қажетсінетін әйел адамдарды мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктермен бірге анықтау;
- әлеуметтік-қауіпті жағдайдағы әйел адамдардың мәліметтер қорын құру;
- орталық клиенттеріне бір реттік және көп реттік (тұрақты) сипаттағы қажетті әлеуметтік қызметтерді көрсету;

- күрделі өмірлік жағдайларды жеңу бойынша өзінің ішкі ресурстары мен қабілеттіліктерін шоғырландыру мәселесін шешу барысында әйел адамдарды қолдау;

- әлеуметтік көмек, оңалту және қолдауды қажет ететін әйел адамдарды әлеуметтік патронаждау, уақытша баспана ұсыну;

- әсіресе тұлғааралық, отбасылық, ата-ана қарым-қатынасы саласында тұрғындардың психологиялық мәдениетін және күйзеліске тұрақтылығын көтеру;

- отбасында өзара түсінушілік және өзара сыйластық атмосферасын, жағымды микроклиматты, қарама-қайшылықты және ерлі-зайыптылар мен отбасы ішілік қарым-қатынастың басқа да бұзылыстарын жеңуде әйел адамға көмектесу;

- өмірдің әлеуметтік-экономикалық шарттарының өзгеруі барысында әлеуметтік бейімделуде әйел адамдарға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету;

- зорлық шеккен әйелдермен оңалту жұмыстарын жүргізу және оңалту кезеңінен кейін әйелдерді сүйемелдеу.

Көмек сұрап келгеннен кейін ол әлеуметтік қорғау мекемесінің клиенті болып табылады, ал одан алынған ақпарат мәліметтер қорына енгізіледі.

Берілген мәселе бойынша жұмыс істеудің келесі кезеңі зорлық құрбаны болған әйел адамдарға кешенді көмек көрсету болып табылады. Бұл көмек дағдарыстық бөлімшенің түрлі профилді мамандарының өзара әрекеттесуін ұсынатын көп функционалдылығымен ерекшеленеді: психолог, әлеуметтік жұмыс бойынша маман, психотерапевт, заңгер.

Әлеуметтік жұмыс бойынша маман жедел және кешенді әлеуметтік көмек (шұғыл экономикалық көмек, құқықтық және медициналық қызметтерді алуға көмектесу) көрсетеді. Клиенттің өзіне секілді, оның бүкіл отбасына әлеуметтік патронаж жүргізіледі [5].

Орталықта әйел адамдармен психотерапевттік көмек көрсетудің арнайы әдістерді мен тәсілдерін кәсіби қолдану арқылы психофизикалық денсаулықты нығайту бағытында жұмыс жүргізіледі: диагностикалық зерттеулер өткізіледі, клиенттермен жұмыс істеу жоспары жасалады, алып жүру ұйымдастырылады, кеңес беру жұмысы жүргізіледі, зорлық шеккен бес - жеті әйел адамнан тұратын «өзара көмек беру тобы» ұйымдастырылады, тренингтер өткізіледі.

Орын алған жағдайда мамандардың араласуының басты мақсаты зорлық жәбірленуші өзі шешім қабылдауы, жағдайдан шығудың мүмкін жолдарын бергілеуі үшін барлық қажет ақпаратты ұсыну мен қолдау және агрессорға қарсы тұруға үйрету, өзінің потенциалын ашуға көмектесу болып табылады.

Түрлі орталықтардың мамандары өздерінің зорлық шеккен әйел адамдармен жұмысында әртүрлі формалары мен әдістерін қолданады.

Олардың ішінде: әңгімелесу, кеңес беру, «сенім телефоны», әлеуметтік патронаж, тренингтер, «өзара көмектесу мен өзіне көмектесу топтары», психодрама, клубтық бірлестіктер.

Зорлыққа қарсы шаралар басты назарды жәбірленушілер үшін қызмет пен қолдау көрсетуге, ал превентивті араласу құқықтық реформалар мен ақпараттануды көтеруге шоғырланған.

Зорлық шеккен әйел адамдармен әлеуметтік жұмыста міндеттердің үш тобы бөлінеді: оларды құтқару бойынша; әлеуметтік қызмет студі қолдау бойынша; әлеуметтік даму бойынша.

Әйел адамдардың өмірі мен денсаулығы үшін қауіп төнген жағдайда стационарлы баспана, дағдарыстық орталықтар, өзінің әлеуметтік қызметтер кешені бар мекен-жайға баруға құқылы. Қатты экономикалық қиындықтар әйел адамға мекен-жайлы әлеуметтік немесе жедел көмек сұрауға құқық береді. Әлеуметтік қызмет студі қолдау әйел адамдарды қиын өмірлік жағдайда әлеуметтік-психологиялық оңалтумен және қолдаумен, оларды жаңа кәсіпке қайта даярлау немесе қайта оқыту бойынша шаралармен, олардың құқықтарын қорғау үшін құқықтық көмек немесе кеңес берумен қамтамасыз етіледі.

Әлеуметтік даму міндеттері өз-өзіне және өзара көмек көрсету топтары, тұрғындардың ішінде әйел адамдың түрлі топтарын әлеуметтік және басқа құқықтарын қорғау ассоциациялары бойынша іс-әрекетпен, әйел адамдардың өзін-өзі жұмыспен қамту және қамтамасыз етуіне көмектесу арқылы қамтамасыз етіледі.

Барлық бұл міндеттерді түрлі сала мамандарымен бірге әлеуметтік жұмыс бойынша мамандары атқарады: әлеуметтік кешен, құқық қорғау мекемелері, жұмыспен қамту қызметтері, медициналық және білім берушілік мекемелер, тағы сол сияқты.

Зорлықтан қорғау стационарлы бақылау шартында секілді, стационарлы емес мекемелер көмегімен де жүргізіле алынады. Стационарлы емес мекеме жұмысы құқық қорғау органдары мен әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің іс-әрекеті болып табылады. Біріншілері зорлықты жояды, ал екіншілері оның жәбірленушілеріне оңалтушылық, құқықтық, және көмектің басқа түрлерін көрсетеді.

Соңғы жылдары біздің елде әлеуметтік көмек көрсету орталықтарының және әлеуметтік қызмет көрсетудің басқа мекемелерінің жүйесі белсенді түрде дамып жатыр. Зорлық шеккен әйел адамдарға тікелей көмекті отбасы мен балаларға әлеуметтік көмек көрсету орталықтары көрсетеді. Сонымен қатар, ведомстводан тыс негізде (мысалы, сенім телефонымен әйел адамдарға арналған дағдарыстық орталықтар, соның ішінде шетел ұйымдары, жеке және қоғамдық мекемелері) құралған әлеуметтік көмек көрсету мекемесі қызмет ете алады.

Әлеуметтік жұмыс бойынша маман маңызды фигура және зорлық жәбірленушілеріне көмек көрсетуде түрлі құрылымдар арасында байланыстырушы жік болып табылады. Әлемдік тәжірибе әлеуметтік жұмыс бойынша маман өз клиентіне кәсіби көмек көрсету барысында медицина және денсаулық қорғау саласында теориялық және тәжірибелік білімдерді білуі тиіс. Әлеуметтік жұмыс бойынша маман іс-әрекеті олардың кәсіби қызметтерінің вариациясы анықталатын мәселеге араласудағы кемінде үш тұрғымен сипатталады. Бұл үш тұрғы тәрбие, фасилитация, адвокаттық деп белгіленеді [6].

Тәрбиелешілік тұрғы әлеуметтік жұмыс бойынша маманға ұстаз, кеңес беруші, сарапшы ролінде шығуға, кеңес беруге, оқытуға мүмкіндік береді.

Фасилитативті тұрғы кезінде – мәселені жеңуде дем беруші немесе көмектесуші, жақтаушы немесе делдал ролін ойнайды, клиенттің ішкі ресурстарын мүмкіндігінше жұмылдырады, жағдайды түсіндіреді.

Адвокаттық тұрғы әлеуметтік жұмыс бойынша маман нақты клиент атынан заңгердің ролдік қызметін атқарған кезде қолданылады. Ол аргументтерді жинауда, жағдайды түсіндіруде, құжат негізінде дәлелденген айыптарды жинау кезінде көмек көрсетеді.

Сонымен қатар отбасылық зорлық-зомбылық жағдайында әлеуметтік жұмыс бойынша маман келесіндей міндеттерді шешеді:

- ағартушылық оқыту;
- диагностикалау;
- терапевттік;
- кеңес берушілік;
- ұйымдастырушылық;
- әкімшілік.

Әлеуметтік жұмыс бойынша мамандардың принципіалды міндеттерінің бірі клиенттің манипуляциясының объектісі болуға жол бермейтін психологиялық өзін-өзі қорғауды қамтамасыз ету және кәсіби жанып кетуден қашу болып табылады.

Сонымен қатар, «әлеуметтік қызмет көрсету мекемесі» түсінігіне тек мамандандырылған дағдарыстық орталықтар ғана емес, түрлі мекемелердің кең түрлері жатады: отбасы мен балаларға әлеуметтік көмектесу орталықтары, тұрғындарға психолого-педагогикалық көмек көрсету орталықтары, телефон арқылы жедел психологиялық көмек көрсету орталықтары, көмектестік жасқа толмаған балаларға арналған әлеуметтік-оңалту орталықтары, балалар мен жасөспірімдерге арналған әлеуметтік баспаналар, ата-ана қорғауынсыз қалған балаларға көмек көрсету орталықтары, мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерге арналған оңалту орталықтары, тұрғындарға әлеуметтік қызмет көрсетудің кешенді орталықтары, әйел адамдарға арналған дағдарыстық орталықтар, ер адамдарға арналған дағдарыстық орталықтар және тағы басқа [4].

Қорытындылай келе, бұл қазіргі кезде Қазақстанда зорлық шеккен әйел адамдар мен балаларға көмек көрсету орталықтарында отбасыда зорлық-зомбылықтың алдын алуға мүмкіндік беретін алдын алудың түрлі бағдарламаларын жүзеге асыруды қамтитын алдын алу жұмыстары өткізілуде. Тек біздің ойымызша, бұндай бағдарламалардың жұмысын келесі бағыттардаары қарай дамыту керек: отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесінің спецификасы мен табиғаты және оның қоғамдық үрдістерге әсері туралы қоғамдық ағартушылық бойынша білім беру кампанияларын жасау және өткізу, онда отбасылық құндылықтарды және салауатты өмір салтын белсенді насихаттау; дағдарыстық жағдайдағы әйел адамдарға көмек көрсететін барлық кәсіби серіктестіктерде, мекемелерде әйел адамдарға қатысты зорлық мәселесі бойынша білім беруші бағдарламаларды (тренингтерді, семинарларды) кең тарту, сәйкесінше ЖОО – да, басқа білім беруші мекемелерде арнайы курстарды енгізу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Потапова Е., Синельников А. Социальному работнику о проблеме домашнего насилия // Методические материалы из опыта работы кризисных центров для женщин. – М., 2001. – С. 100.
2. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. – М.: Эксмо, 2008. – С. 928.
3. Акимова С.Л. Жизнь без насилия. Материалы научно-практического семинара «Домашнему насилию – НЕТ!» // И.С. Клещина, М.В. Оршанская, Н.В. Лохматкина, Т.В. Кольцова, Г.В. Вершинина; под ред. С.Л. Акимовой; сост. С.Л. Акимова. – СПб.: Островитянин, 2009. – С. 80.
4. Лейкман Л.И. От теории к практике // Кризисный центр для женщин: опыт создания и работы. - № 5. - 2004. - С. 56 – 61.
5. Логунова Л. СТОП насилию // Высшее образование в России. - № 2. - 2005. - С. 159 – 160.
6. Мартыненко А.В. Медико-социальная работа: теория, технология, образование. - М.: Наука, 2008. - С. 213.

Резюме

В этой статье авторы рассматривают содержание социальной работы с женщинами, испытавшими насилие, анализируют деятельность кризисных центров для женщин.

Resume

In this article the authors examine contents of social work with women who have experienced violence and give the analysis of crisis' centers for women.

ӘДЕБИ ШЫҒАРМАЛАР АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ БІЛІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ

М.М. Сейфуллина

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Бүгінгі таңда қазақ балалар әдебиетінің этномәдени білім беру тұрғысында зерттелуі, фольклор мен ауыз әдебиеті мұраларын жинаудан басталатыны мәлім. Балаларға қатысты тікелей арналған және арнайы ұсынылмаса да, оның талап-тілегіне бағытталған, Б.Алтынсариннің еңбектері балалардың түсінуіне жеңіл, мұраты ұғынықты халық әдебиеті туындыларын іріктеумен бірге, классикалық орыс әдебиетінің өкілдері мен ағартушы-педагогтарының еңбектерін саралап, тәржімалап, өзінің жеке тұжырымдарын шығарған «Қазақ хрестоматиясы» ағартушы өмір сүрген заманның рухани сұранысын өтеуге қосылған құрал болуымен қатар, қазақ балалар әдебиетінің көшбасшысы болды дегуге негіз толық.

Әдебиеттану ғылымында әр жанр өздігінен пайда болмайтынын ескерсек, бірден повесть жазылған жоқ. М.Әуезов ол туралы: «Прозаның, прозалық туындылардың жанрлық элементтері біздің тұрмыс-салт ертегілерімізде, тарихи аңыз-әңгімелерімізде көп байқалатыны анық», - десе, Қ.Жұмалиев: «Ауыз әдебиетінен тыс, онымен еш байланыссыз дамып, өздігінен өркендеген жазба әдебиеті жоқ. Әр жанрдың алтын бастауы сонау салт-дәстүрімізден, аңыз-әңгімелерден нәр алған», - деп тұжырымдады. Соның ішінде бұл сипат балалар әдебиетінде танылады. Мысалға, «Күн астындағы Күнекей қыз», «Ер Төстік» ертегілеріндегі кейіпкерлер аттары - Таусоғар, Желаяк, Саққұлақ, Көлтаусар бала ұғымына, қабылдауына сай жазылуымен назар аудартады. Ондағы оқиғалар баланың көз алдына аталған оқиғаларды айқын бейнелеуге арналған.

Ең алдымен «повесть» деген ұғым - орыстың көне дәуірден келе жатқан төл сөзі екендігін дәйектеген жөн. Бұл әуелде өмірде болған әр түрлі ірі оқиғаларды, жылнама, шежіре беттеріне тізіп жазып қою, баяндау сөзінен туған дегенге саятын пікір көңіл бөлерлік. Орыс сыншысы В.Г.Белинскийдің: «Повесть кішігірім романға ұқсас, оның кішігірім болатындығы мазмұнының ықшамдылығынан туады. Иә, повесть - бөліктер мен мыңдаған бөлімдерге ыдыраған роман; романдан үзіп алынған тараулар» - деуі, повестің табиғат ерекшелігін аша түседі [1].

Балаларға арналған шығармаларға қойылатын талаптың бірі саналатын бала мінезін, әрекетін, психологиясын дәл басып көрсету арқылы балалар

бейнесін жинақтап, даралай отырып, типтендірген жазушылар қатарына С.Бегалин, Б.Соқпақбаев, М.Гумеров, М.Тиесов, С.Сарғасқаев, М.Қабанбаев, М.Қаназов т.б. жатқызуға болады.

Ал орыс әдебиеттану ғылымында, балалар әдебиеті негізінен алғанда, XVII ғасырдың 30 ж.ж. жандана бастады. Бұл мәселерге арналған зерттеулер аз емес. В.Г.Белинский, Н.А.Добролюбов, Н.Г.Чернышевский, К.Д.Ушинский, К.И.Чуковский, т.е.с. осы жанр туралы алғаш пікір айтқан ғалымдар.

Қазақ балалар әдебиетінің зерттелуі жайы, жалпы әдебиеттану ғылымының кәсіптік деңгейі мен дамуына байланысты. Қазақ әдебиеттануының тарихи жолына зер салғанда, бұл салаға қатысты пікір айтқан қаламгерлер қатарының әжептәуір салмақты екені байқалады. Олардың алдыңғы сапында қазақ әдебиетінің көрнекті классиктері - А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, С.Сейфуллин, Ж.Аймауытов, І.Жансүгіров, Б.Майлин, М.Әуезов болса, олардан кейін Ө.Тұрманжанов, С.Бегалин, Ш.Ахметов, Ә.Тәжібаев, С.Қирабаев, М.Әлімбаев, М.Ғабдуллин, Қ.Ергөбеков, Б.Сарбалаев, Т.Мәмесейітов және т.б. бүгінге дейін көптеген сыншы, ғалымдар, ақын-жазушылар әдебиеттегі балалар бейнелері жайында әр түрлі деңгейде пікір айтып келді. Жекелеген қаламгерлердің шығармашылық жолына шолу жасау арқылы олардың балалар әдебиетіне қосқан үлесін, солар арқылы балалар әдебиетінің қаншалықты өскенін, жекелеген жанрлардың дамуы мен тақырыптардың қалай игерілгенін пайымдауға болады. Балалар әдебиетінің тарихи бел-белестерін, жекелеген жанрларын, кейбір өзекті мәселелерін ғылыми-педагогикалық тұрғыдан арнайы қарастырған ғылыми зерттеулер, монографиялар, жоғары және орта оқу орындарына арналған балалар әдебиеті оқулықтары онша көп емес.

Ал осылардың ішінен балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесін педагогикалық арнайы зерттеген еңбектер жоқтың қасы. Басқа тақырыпты зерттей келіп, балалар бейнесіне қатысты ішінара талдау жасап кететін еңбектерді айтпағанда, балалар әдебиетін тікелей зерттеген әдебиетші ғалымдар да санаулы. Негізгі еңбек ретінде Ш.Ахметовтың қазақ балалар фольклорынан бастап, алпысыншы жылдар соңына дейінгі кезеңдегі балалар әдебиетінің дамуына шолу жасайтын «Балалар әдебиетінің очерктері», «Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі», «Қазақ совет балалар әдебиеті» секілді еңбектері оқу орындарында балалар әдебиетінің арнайы пән ретінде оқылуына, төл әдебиетіміздің үлкен бір саласы ретінде насихатталуына айтарлықтай үлес қосып, келешек зерттеулердің жалғасуына өзіндік негіз болғандығын атап өтуіміз орынды.

С.Өскенбаевтың «Қазақ балалар прозасының даму тенденциясы» (1970), К.Нұғыбаеваның «Жетпіс-сексенінші жылдардағы балалар әдебиетінің кейбір мәселелері» (1984), К.Матыжановтың «Балалар фольклоры» (1990), Ә.Өтегенованың «Қазіргі балалар әңгімесінің көркемдік ерекшеліктері»

(1992) және арнайы қазақ балалар повесі жанрын зерттеуді мақсат тұтқан Б.Ыбырайымның «Қазіргі қазақ балалар повесінің көркемдік ерекшеліктері» (1990) тақырыбындағы кандидаттық және «Қазіргі қазақ балалар прозасы және рухани эстетикалық даму мәселелері» (1998) тақырыбындағы докторлық диссертациясы, Б.Қапасованың «Қазақ әдебиетіндегі балалар лирикасы» (2000), А.Ақтанованың «Қазіргі қазақ балалар драматургиясы» (2003) сияқты кандидаттық диссертацияларын атап өтуге болады. Бұл еңбектерде қазақ балалар әдебиетінің жекелеген жанрларының қалыптасуы, дамуы, көркемдік ерекшеліктері, проблематикасы зерттеу мақсатына байланысты әр түрлі аспектіде қамтылып отырған. Алайда, біздің педагогика ғылымында жасөспірімдерге қатысты шығармалар кенжелеу қарастырылғанына назар аударған жөн. Себебі, қазақ балалар повестерін жеке алмай, оны қазақ балалар прозасы ішінде зерттелуі де, осы айтқанымызды дәлелдейді.

Алайда бүгінгі уақыт талабына байланысты бұл тараптағы ғылыми ізденістерді жүйелі түрде жалғастыру қажеттігі туып отыр.

Бала кейіпкерлердің көркемдік бейнесін сомдаудағы шеберлік сырларын талдап көрсету теориялық ойларды жүйелеуге де ықпал жасағанын атап өткен жөн. Осы тұрғыдан аталған жанр шығармаларының көркемдік сипаттарының фольклормен және ауыз әдебиетімен тамырластығы, бүгінгі профессионалдық деңгейге көтерілуі орыс және шетел прозасының көркемдік тәжірибесін игеруге байланысты екендігі, ғасырлар тереңінде тұнған ұлттық құнарлы дәстүрлерді кәдеге жаратуға орайлас болатындығы әр қырынан қамтылып, сараланды.

Әдебиеттегі көркем бейне жасау мәселесі ешқашан шешімін тауып көрген жоқ, уақыт өткен сайын тың проблемаларды көлденең тартып отырады. Бұл мәселе қазақ прозасында үнемі күн тәртібінен түсіп көрген емес. Академик Р.Бердібаевтың «Қазіргі қазақ прозасында замандас тұлғасын жасау мәселесі аса күрделі, терең зерттеулерді қажет етеді. Бұл үшін жекелеген шығармаларды нақтылы талдау да, проза дамуының жалпы тенденциясын ашу да шарт» деген пікірі осы тұжырыммен үндес екендігі сөзсіз.

Образ деген ұғымға қатысты айтылған пайымдаулар қашан да күрделі болуымен назар аударған. Филология ғылымдарының докторы Т.Рахымжановтың «Кең мағынасында образ - көркем бейне деген түсінікті берсе, тар мағынасында образдылық сөзбен жасалған сурет деген ұғымға саяды. Яғни, әдебиет бастан-аяқ образбен, суретті сөзбен айшықталатын, сол арқылы, толымды картинка жасайтын көркем құбылыс» деп айтқан бұл пікірі балалар әдебиетіне де толық келетіні анық. Педагогика іліміндегі білім мазмұны жоғарыдағы пікірлерді ескеруге бағыт береді.

Тақырыпты нақтырақ өрбіту үшін зерттеу нысандарына да нақтырақ үңіле түскен жөн. Белгілі балалар жазушысы Б.Соқпақбаев оқырман жұртшылыққа «Менің атым Қожа», «Жекпе-жек», «Балалық шаққа саяхат»,

«Қайдасың, Гауһар?» және басқа да басқа да повестерімен кеңінен танымал. Солай болған күнде де, зерттеуші ғалымдардың, әдебиет сыншыларының аузына ең алдымен «Менің атым Қожа» шығармасы ілігеді. Әрине, бұл повесть өз кезеңінде қазақ баласының мейлінше дараланған образын сомдап жасауымен назар аударған болатын. Бірақ бұл зерттеуде Қожа бейнесін талдамас бұрын алдымен жазушының «Балалық шаққа саяхат» повесіндегі бала кейіпкерлердің көркем табиғатын зерделеу мәселесіне назар аударылып отыр. Өйткені бұл шығарманың идеялық көркемдік деңгейі олқы соғып жатпаса да, көбінесе «Менің атым Қожа» повесінің тасасында қалып, әдебиет сыншыларымен зерттеушілер ол жөнінде тиісінше баға бере қойған жоқ.

Жазушының өмірбаяндық оқиғаларының негізінде жазылған екі шығармасы - осы аталған повесі және «Өлгендер қайтып келмейді» романы екені белгілі. Бұлар екеуі де қоғамдық әлеуметтік салмағы, эстетикалық деңгейі жағынан көркем дүниелер. Соған қарамастан, осы екеуінен бұрын әдеби зерттеулерде көбінесе алдыңғы шығарма жиірек әңгіме болып жатады. Сондықтан да алғашқы өмірбаяндық повестегі балалар бейнесіне, оның ішінде бас кейіпкер Бердібектің сомдалуына тоқталып өту орынды болмақ. Сөз жоқ, бұл повестің көркемдік объектісі жазушының өзі жақсы білетін өмірлік материалынан алынған. Әдебиет зерттеушісі Ш.Ахметовтың «Балалардың психологиясына зерттеу жасағанда, олардың ойлау, түсіну қабілеті суреттеліп отырған оқиғаның, көркем образдың нақтылығын, дәлдігін өз өмірінің айналасынан алуды қажет етеді» деген пікірі осындай шығармашылық қатынасты айқындайды.

Ғалым Ш.Елеуенов «Өмір талабы - әдебиет талабы. Ол әдеби үдерістің ішкі даму қажеттілігімен жарасымды ұштасады. Ұлт әдебиеттерінің басым бөлігінде осы заман тақырыбын игеру өткен заманның көркем шежіресін жасау жолымен жүзеге асып отырғанын әлде бір кездейсоқтық деп түсінуге болмайды. Бүгінгі күннің қаһарманын тану үшін сол қаһарманның әдеби «генологиясына», үрім-бұтағына да көз жүгірту керек. Халықтың кешегі мен бүгінін, бүгін мен ертеңін салыстыра отырып білу үшін де бұл өте қажет» - деп одан әрі тереңдете талдайды.

Демек, әрбір көркем шығарма халық тарихының көркем шежіресі болса, әр жас кейіпкер сол шежіренің тірі ұшқыны. Алғашқы нұсқаларында «Балалық шаққа саяхат» повесінің бас кейіпкері Бектас аталатын. 1993 жылы «Балауса» баспасынан жарық көрген кейінгі нұсқасында Бердібек деп өзгертілген. Яғни жазушының өз атынан, бірінші жақтан баяндалатын повесте жазушының өз есімі сол қалыпта берілген.

Шығарма мазмұнымен мұқият танысып шыққаннан кейін осындағы бас кейіпкердің прототипі жазушының өзі деген қорытынды пікір туындайды. Шығарма авторы өз өміріне қатысты деректер мен оқиғаларды көркемдік тұрғыдан екшеп, іріктей отырып, оқырман үшін қызықты болуы мүмкін

деген тұстарына көбірек тоқталғаны байқалады. Повесте қазақ халқы үшін ауыртпашылық әкелген өткен ғасырдың отызыншы жылдарындағы ауыл өмірі, соның ішінде жазушының өзі туып-өскен Алматы облысына қарасты Нарынқол өңіріндегі жұрттың ауыр тіршілігі әр қырынан суреттеледі. Осынау қиын кезеңдегі саяси-әлеуметтік құбылыстардың көріністері жас баланың көзімен шынайы жеткізілуі образдың табиғи түрде ашыла түсуіне, оның таным эволюциясына әсер еткені анық.

Б.Соқпақбаевтың басқа шығармаларында да балалар бейнесін жасаудағы осынау реалистік тұрғыда одан әрі жалғасын тауып отырады. Жалпы оның шығармашылығынан саясатқа сәйкестендіріп жасаған шартты образдарды, образ жасау жолындағы жасанды шаблондарды сирек кездестіресіз.

Қаламгердің осынау көркемдік ұстанымы жайлы академик С.Қирабаев: «Бердібек Соқпақбаев - қазақ әдебиетінде өзіндік өрнегімен шындықты қарапайым әңгімелеу арқылы мөлдіретіп, көз алдына жайып салатын, кейіпкерлерді даралау мен психологиялық бейнелеудің өзгеше бір жолын тапқан талантты жазушыларымыздың бірі. Жасынан өмір талқысын көп көрген адамның өмірбаяндық деректері оның шығармаларына арқау болды. Ол сол көргендері мен сезінген дүниесін Ұлы Отан соғысы мен одан кейінгі ауыр кезеңнің шындығына сәйкес жаңартып, ой елегінен өткізіп, типтік орта шындығына лайық типтік бейнелер арқылы аша білді» деп синтездік қорытынды жасайды.

Жазушының әңгіме-повестеріндегі бала бейнелері өмірдің өз қойнауынан тікелей алынғандай әсер етеді. Бұл ерекшеліктер шығарманың көркемдік қуатының да айқын нышаны болып табылмақ.

Болмыстағы алуан құбылыстарды пайымдауда әсіресе балалар үшін идеялық-эстетикалық нысаналар айқындығының маңызы зор. Ізгілік пен қатыгездіктің, мейірбандылық пен жауыздықтың айқын көрсетілуі әлі өмірлік көзқарасы қалыптасып үлгермеген балалардың адамгершілік-азаматтық белсенділігін арттыруға, өмірлік мұратын тандауға зор ықпал етері сөзсіз. Осы тұрғыдан келгенде, Бердібек Соқпақбаевтың «Балалық шаққа саяхат», «Менің атым Қожа», «Жекпе-жек» және т.б. повестеріндегі бала бейнелерімен бір қарағанда шынайы көрінгенмен, күрделі жасалғанын да атап өткен жөн. Жанбосын, Жантас, Садық секілді сотанақ, көрсеқызар, мақтаншақ балалар бейнелері әр қырынан суреттеледі. Шығарманың басты кейіпкерлеріне үнемі зиянын тигізіп, күлкілі, кейде тіпті ауыр жағдайларға душар етіп отыратын да, міне, осындай жандар. Бұл – педагогика іліміндегі білім мазмұны [2].

Мысалы, «Балалық шаққа саяхат» повесіндегі Жанбосын деген өктем бала бас кейіпкер Бердібекке әрқашан әлімжеттік жасап, басқарма әкесінің беделін пайдаланып, өзін үнемі жоғары қоюға құштар. Бердібектің үстінде жоқ киім киіп, ол жемеген ақ нанды қалтасына салып, айналасын тіпті менсінгісі келмейді. Бұл жерде жазушы қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің ұшқыны баланың жан-дүниесіне, дүниетанымының қалыптасуына тікелей

әсер ететіндігін нақты штрихтармен сипаттап өтеді. Яғни, оқырман қаласын-қаламасын, өмірдің ащы шындығы балалар арасында әлеуметтік теңсіздіктің бар екендігін көрсетеді. Сол теңсіздік, көрген қиянаты ашындырғанымен, оған бала Бердібек жасымайды, қайта барынша үздік оқуға тырысып, алға қойған мақсатына жетуге талпынады. Осы талпыныс арқасында өз өмір жолындағы көптеген кедергілерге қарамастан, білімді азамат болып қалыптасуға бет алғаны байқалады. Жасөспірімге бұл білім мазмұнынан адами құндылықтарды игерулеріне мүмкіндік алады.

Б.Соқпақбаев шығармашылығы жайлы айта келіп, академик Р.Нұрғалиев: «Бұл қаламгердің, ең алдымен, өмір шындығын пір тұтуы, көрген, сезген бойына етене объектіні ғана туындысына арқау етуі, адам мінездерін даралап алуы, әсіресе баланы, жасөспірімнің психологиясын жетік білуі, көркемдік құралдарды пайдаланудағы өзіне тән шеберлігі - оның шығармаларын басқа ұлт оқырмандарына да қымбат етіп отыр. Мұның дәлелі - «Балалық шаққа саяхат», «Менің атым Қожа» деп қорытынды жасайды.

Повестегі бас кейіпкердің прототипі жазушының өзі болғандықтан, автор Бердібектің бейнесі арқылы өз өмірінің, балалық шағынан хабар береді. Бердібек, Жанбосын, Жүнісбай, Майра образдарында балалық мінез-құлық дәуір тынысына сәйкес шынайы қалпында, реалистік сипатта көрінгенін атап өту керек.

«Жанбосынды менің жек көруім үстіндегі киімінің бүтіндігі үшін. Аяғындағы менде жоқ бұжыр табан әдемі бөтенкесі үшін. Жанбосынның алып келетіні - аппақ нан. Үзіліс кезінде анадай көрнеңкі оқшау жерде тұрып, әдейі біздің көзімізді қызықтырып, баппен шайнап жей бастайды. Біз оған көңіл аудармаған боламыз. Қарамауға тырысамыз» - деп, автор екі баланың киім киісінің өзгешелігін бұжыр табан әдемі бөтенке, ақ нан арқылы осы екі баланың мінез ерекшелігін де қарама-қарсы түрде алып, салыстыра суреттейді. Қаламгердің бұл көркемдік тәсілі ұтымды. Осы әдіс жөнінде филология ғылымдарының докторы Т.Кәкішев: «Дүниені салыстыру, теңестіру, қарама-қарсы көрсету, әсіресе, құлақпен естіп отырғанды көзге елестетіп, санаға құюдың ең төте жолы болса керек» деп тұжырым жасаған. Бұл пікір жоғарыдағы үзіндінің педагогикалық негіздегі білім алу тұрғысында мазмұнын ашып тұр.

Жанбосын Бердібекті алғырлығы, білімділігі, білгіштігі үшін жек көрсе, Бердібек Жанбосынды үстіндегі бүтін киімі, қолындағы ақ наны үшін ұнатпайды. Өзінде жоқ жақсы заттардың ұғымы да, алғырлығы да, ең бастысы адамгершілігі де өзінен төмен балада болуы әділетсіздік сияқты көрінеді. Балалар арасында ұшырасып жатқан әр алуан сипаттағы осындай тартысты, бала психологиясының өзіндік ерекшеліктерін жазушы жекелеген шағын штрих, нақты детальдар арқылы шебер суреттеген. Бұл орайда білім мазмұнындағы рухани және заттық құндылықтарға мән беріледі.

Сонымен бірге жеткіншектерді кейіпкерлердің жаман қылықтары да шошытып, оның бойында белгілі бір жақсы қасиеттердің қалыптасуын орнықтыра түседі. Жаманшылық ұғымы кейде адамды өмірден түнілдіріп те жібереді. Әлі лайланбаған сәбидің таза көңіліне кіреуке түсіріп, еріксіз күйзелісті жағдайларға душар етеді. Мұндай эмоционалдық теріс құбылыстар әлі көзқарасы қалыптаспаған жас адамға «Балалық шаққа саяхат» повесіндегі Бердібектің көзін тырнап ашпай жатып көрген әділетсіздіктері, қиянаттары мен басқа да жаманшылықтары жас балаға қатты әсер етеді.

Бірыңғай ізгілікті іс-әрекеттер бола бермейтінін білім мазмұнындағы көлеңкелі мінез-құлық арқылы қайшылықты тұстармен дәлелдеу орынды.

Шығармада кейбір кейіпкерлердің Бердібекке тигізген залалы, көрсеткен зәбір-жапасы аз емес. Тіпті асып жығылады десек те болады. Кейде назаланып, күйзеліп қалатын ол балаға тән мінезбен наразылығын білдірсе кіжіну, біресе жылап-сықтау арқылы сездіріп отырғанымен, бәрібір айналып келгенде, түбі мойымайды, өзіне тән қайсар мінезбен өмірдегі әділетсіздіктерге қарсы тұра біледі. Мүмкін, ол осы күрескерлік жолында жаңсақтық жіберуі, қарсыласудың әдісін дұрыс тандай алмауы мүмкін. Бірақ бұдан бала бойындағы оптимистік рух күшеймесе, кемімейді. Жазушының Бердібекті осындай күрес үстінде, қайшылықтар арасында көрсетуі кейіпкер бейнесін мейлінше нанымды етіп шығарған. Мұның өзі шығарманың өмірдің өз ортасынан ойып алынған шыншыл дүние екенін анық байқатады. Автор кейіпкердің толғанысын ішкі ойы, өзі туралы пікірлері, түрлі монологы арқылы оның бар қыры мен сырын ашып береді. Әдебиетші ғалым Р.Нұрғалиев: «Драматург кейіпкер сөзін белгілі мақсатқа ойластырғанда, әрқашан мінез жасау, психология беру талабы бір бүйірде жатпақ» деп айтқандай, жазушы ізденісі де осыған ұқсас.

Повесте Бердібекке қарама-қарсы бейнеленген кейіпкерлердің бірі -Көпекбайұлы Жүнісбай. Бұл өзі - Бердібектен сәл ғана ересек, жас жеткіншек. Соған қарамастан, айналасындағыларға өктемдігін жүргізіп, үйреніп қалған пысық бала. Жұртты өзіне мәжбүр етіп, реті келсе үстемдік жасап, сондай әрекетінен рахаттанып отырады. Жастайынан биік мансапқа құмарлығы, жұртқа тізе батыру әрекетінен ләззат алуы, сол үшін түкке тұрмайтын нәрсеге бола ілінісіп, адамды жер-жебіріне жетіп қорлап та жіберуі - осынау жас кейіпкердің адам ретіндегі болмыс-бітімінен хабар беретін факторлар. Тіпті Жүнісбайдан кейде ауылдағы үлкен адамдардың өзі де қаймығады екен. Өйткені ол қол астындағы балаларды бір шыбықпен үйіруді місе тұта қоймай, енді үлкендерге де ауыз сала бастаған. Көшедегі адамдарды тексеруі өз алдына, жиналыста суырылып шығып сөйлеп, ересек жандардың ісіне де араласып кетеді.

Жүнісбай бейнесі шығарманың бас жағында басымырақ суреттеліп келеді де, бас кейіпкердің мекен-тұрағының ауысуына байланысты кейін

оқырман одан көз жазып қалады. Соған қарамастан бұл баланың келешекте қандай адам болып шығатыны образдың жасалу эволюциясы арқылы белгілі болып тұрады. Оның жоғарыда айтылған пысықтығы мен әлімжеттік мінездері бас кейіпкер Бердібекке оңай тимейді. Оның тізе батыруы - Бердібек үшін естен кетпес қиянат көріністері [3].

Сарбастауға бірге оқуға бара жатқан Бердібекті шанаға отырғызу үшін ол ұялмай-қызармай, ақы сұрайды. Ақы болғанда да Бердібектің байлығы тасып бара жатқан байдың баласы емес екенін біле тұрып, алып шыққан азығы - екі таба нанының біреуіне жармасады. Айдалада өбден шаршаған, өзі ауырып келе жатқан бала үшін мұндай шарттың қаншалықты ауыр тиетіні айтпаса да түсінікті. Осы деталь арқылы шарасыз Бердібектің жан күйзелісі, озбыр балалардың қиянаты анық сипатталған. Балалар арасындағы мұндай әлеуметтік тартыстар жас оқырман жан дүниесін еріксіз ойландырып, толғандырады.

Бердібектің өмір тану жолындағы іс-әрекеттері, өзінше жасайтын пайымдаулары басқа да жас кейіпкерлердің басында жиі кездесетін, яғни, типтік жағдай. Осы арада орыс балалар әдебиетін зерттеуші ғалым А. Акимовтың мына бір пікіріне назар аударсақ: «Осынау сарқылмас бұлақ көшінен дәм татқан оқырман рухани баий түсіп, өз өміріне қайта айналып соғады, сөйтіп оны басқа сапалық тұрғыдан қабылдайтын болады. Дүниені жаңадан ашқандай болған ол өзін де жаңаша танығандай болады. Айналып келгенде, өнердің, әдебиеттің басты мақсаты - адамның өзін-өзі ашуы болып табылады»-дейді, яғни, жас кездегі өмір тәжірибесін, сол кезеңде санада жатталған әсер іздерін басқа бір құбылыспен, әсерлі баламамен ауыстыру қиын.

Повесть кейіпкерінің кейін адам жанының инженері, жазушы болып шығуына осынау өзін-өзі тани білу жолдары, өмірден көрген ащы тәжірибелері әсер етпеді дегуе бола ма? Әсіресе өктем жандардың, қатарлас теңтек балалардың негізсіз қиянаттары шығарма бетінде көркем баяндалып отырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Наурызбай Ж. Ұлттың ұлы бола алсақ. Мақалалар, сұхбаттар мен зерттеулер. – Алматы: Ана тілі, 1997. - 160 б.
2. Жұматаева Е. Жоғары мектепте оқытудың тұтас дидактикалық жүйесі /монография/. – Алматы, 2001 ж. - 208 б.
3. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика: Оқу құралы. – Алматы: Дарын, 2004. - 448 б.

Резюме

В данной статье поднимается вопрос формирования этнокультурных знаний у подростков посредством казахской детской литературы.

Resume

There is the question about formation of teenagers' ethnocultural knowledge in this article. Kazakh children's literature forms the teenagers' ethnocultural knowledge.

УДК 371 (574+510)

СРЕДНЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ: КИТАЙСКИЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ

Б.У. Серикбаева, С.Е. Булекбаева

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

Внедрение в практику адекватных времени образовательных стандартов - максимально соответствующих лучшим мировым стандартам. Такая задача стоит перед многими развивающимися странами. Поэтому международный опыт, в том числе такой страны как Китай может быть востребован развития казахстанского среднего образования.

У Китая пятитысячелетняя древняя история и издревле существует традиция уважения к учителям и почитания образования. Просвещение в древнем Китае сыграло не только важнейшую роль в передаче следующим поколениям китайской цивилизации и ее развитии, но и внесло колоссальный вклад в развитие мировой цивилизации. Китайское образование в новое время берет свое начало в период радикальных социальных подвижек столетие назад. Однако полукOLONиальное, полуфеодальное состояние тогдашнего общества в Китае приводило к общему замедлению развития китайского образования в новое время, к его отставанию от хода развития образования в мире.

1 октября 1949 года была создана Китайская Народная Республика, и китайский народ обрел право быть хозяином в своей стране. Началась новая эра в китайской истории, и с этого времени дело образования в Китае вступило в совершенно новый этап развития [1].

После образования Китайской Народной Республики китайское правительство уделило серьезное внимание делу развития просвещения, создало новое социалистическое образование, заметно повышало культурно-просветительский уровень народа. Гарантируя фундаментальное право народа на получение образования, страна быстро оздоравливала учебную систему, развивала образование разных ступеней, воспитывала всесторонне развитого нового человека социализма [1].

Удовлетворяя потребности социально-экономического развития и стремясь идти в ногу со стремительным научно-техническим прогрессом в мире, в Китае была выдвинута и осуществлена стратегия «процветание страны на основе развития науки и техники». В процессе социалистической модернизации образование заняло стратегическое положение и началось его приоритетное развитие. В соответствии с направляющим курсом «просвещение должно обращаться лицом к модернизации, к миру, к будущему» постоянно шло вперед реформирование и развитие образования. Проводился в жизнь курс, согласно которому «образование должно служить социалистической модернизации, должно быть соединено с производством и трудом, растить всесторонне развитых строителей социализма и их смену в моральном, интеллектуальном, физическом и эстетическом отношениях» [1]. Чтобы во всеоружии встретить будущие вызовы, прилагались усилия для всестороннего развития высококачественного образования, воспитания нового поколения, обладающего творческим духом и практическими способностями. Определенное внимание уделяется развитию образования национальных меньшинств, как организации школ, выпуску учебной литературы, так и подготовке кадров.

Независимый Казахстан после получения суверенитета тоже значительное внимание уделяет развитию образования, в том числе среднего. Можно отметить бурное развитие школ с казахским языком обучения, специального проекта Школ национального возрождения Ассамблеи народа Казахстана, появление большого числа школ и гимназий, выполняющих функции старшей школы или подготовки к поступлению в высшие учебные заведения [2]. Однако, отказавшись от социалистической идеологии, казахстанская средняя школа, считаю, предложила другое идейное наполнение, дополняющее образовательную функцию школы. Это передача ученикам сведений и навыков в которых нуждается каждый гражданин для развития личности и участия в трудовой, общественной жизни, объективное и всестороннее преподавание мировоззренческих дисциплин, восстановление воспитательной функции школы освобожденное догм, ориентированное на формирование нравственных и социальных, культурных основ личности, гражданина и патриота Республики Казахстан [2].

В Казахстане в свою очередь парадигма развития задана следующим образом: создана благоприятная среда как фундамент для развития потенциала личности, для межкультурного обмена, для свободного выражения мысли, для реализации инновационных проектов, для воплощения творческих замыслов. Это, в свою очередь, обуславливает создание прогрессивной системы образования, которая будет максимально отвечать интересам и требованиям молодой нации. Таким образом, на данном этапе развития Казахстана роль образования является ключевой. Место страны

в современном мире определяется качеством человеческого капитала, состоянием образования и степенью использования науки и техники в производстве. Развитие технологий является основным катализатором глобализации и важным фактором для развития конкурентного преимущества страны. Экономика, основанная на современных знаниях и технологиях, является залогом успешного достижения качественно новых преобразований в строительстве высокотехнологичного общества [3].

Таким образом, можно сделать выводы об определенной схожести в видении необходимости развития воспитательной функции школы и работы с личностью, хотя в рамках демократического и социалистического обществ, она, как видим, осмысливается по-разному. Однако, в отличие от Китая Республика Казахстан смогла использовать советскую базу, заложенную в среднем образовании в виде материальной инфраструктуры.

В результате более 50 лет строительства, развития и реформирования образования в КНР встав на ноги, достигшие блестящие успехи, входит в новый век исполненным жизненной силы. Китай менее чем за 20 лет прошел путь до введения обязательного девятилетнего образования. А ведь развитые страны шли к этому сотню лет. В мировой истории сферы образования успех Китая считается уникальным достижением. В 1986 году ВСНП утвердило Закон об обязательном образовании, в котором была четко определена цель - введение девятилетнего обязательного образования. [4] С того момента начался новый этап развития образование в Китае. В начале нового тысячелетия Китай выполняет свои обещания, данные мировому сообществу – введено 9-летнее обязательное образование. Коэффициент охвата населения и поступления в среднюю школу превышает 85%. По этому показателю Китай занимает лидирующие позиции среди развивающихся стран с большой численностью населения.

Первые 9 лет обучения в Китае относятся к обязательному. Все дети с шестилетнего возраста должны ходить в школу. В районах, где в основном осуществляется всеобщее среднее образование первой ступени, дети, окончившие начальную школу, могут без приёмных экзаменов поступить в средние школы по месту жительства. Чтобы поступить в среднюю школу высшей ступени, выпускники средней школы высшей ступени, должны сдать вступительные экзамены. Срок начального образования в Китае составляет 6 лет. Главное место среди начальных учебных заведений занимают общеобразовательные шестилетние начальные школы с полным днём обучения. В программу обучения в Китае включены идейное и нравственное воспитание, родной язык, политика, история, география, физика, химия, биология, физкультура, музыка, искусство, физиология и гигиена, трудовые навыки и др. Среднее образование в Китае состоит из двух этапов, каждый по три года. К вышеперечисленным предметам добавляются

еще иностранный язык, политика, география, физика, химия и др. Возраст учащихся, поступающих в обычную полную среднюю школу, - 15-16 лет, и они обучаются в ней 3 года [4].

Наиболее близка к этому опыту, считаю, экспериментальная модель старшей школы «Бейиндик мектеп». В нее уже осуществлен первый набор (аналог High school) по модели 12-летнего образования и первый выпуск будет осуществлен в 2017 году. «Бейиндик мектеп» – академическая программа, нацеленная на поступление в ВУЗ, технологии обучения и оценки приближены к вузовским, кредитные технологии, профилизация, более высокая квалификация преподавателей. [5] В этих школах введены новые механизмы финансирования и управления: подушевое финансирование (гранты) для учащихся (целевые трансферты из республиканского бюджета, администрирование на местном уровне). Учащиеся, получившие грант по результатам тестирования после 10 класса, имеют право выбора школы. Предполагается, что система подушевого финансирования создаст импульс для развития дополнительного рынка образовательных услуг и образовательных организаций различных форм собственности, послужит стимулом для повышения конкуренции как института повышения качества. В случае успешной реализации на уровне старших школ, распространение опыта на остальные уровни школьного образования. При этом в нормативах подушевого финансирования будут предусмотрены расходы на организацию бесплатного питания обучающихся и воспитанников, обеспечение бесплатного подвоза детей к школе и обратно домой.

«Закон Китайской Народной Республики об обязательном образовании» устанавливает, что государство осуществляет обязательное девятилетнее образование, т.е. этап начального и неполного среднего образования являются этапами обязательного образования. «Каждый ребенок без различия пола, национальности, расы по достижении шестилетнего возраста поступает в школу и получает обязательное образование. В районах, где еще не созданы необходимые условия, возраст поступления в школу может быть установлен с семи лет. Государство, общество и семья обязаны обеспечивать это» [6].

Казахстанская практика всеобща с возложением ответственности на различные государственные органы, общественные структуры и местное сообщество близка к китайской.

Китайское правительство уделяло серьезное внимание работе по ликвидации «неграмотности». До 1949 года свыше 80% населения в старом Китае было неграмотным. После образования нового Китая благодаря последовательным и постоянным усилиям неграмотность была ликвидирована у 230 миллионов человек. В 1999 году во всем населении страны неграмотных осталось менее 14,5%, а в возрасте 15-50 лет неграмотными были менее 5,5% [6].

Можно отметить, что в вопросе развития модели среднего образования Казахстан опережает Китай за счет действующей системы 11 – летнего обучения и 99,5% уровня грамотного населения. В течение последних лет казахстанская школа готовится к переходу на 12-летнее обучение, и этот шаг является важным для вхождения в мировое образовательное пространство. Среднее образование, определяемое международной классификацией ЮНЕСКО как всеобщее базовое образование, будет состоять из 10 классов и являться обязательным бесплатным образованием. Институционально будут выделены 11-12 классы старшей школы, программы которых будут профильно-ориентированными: гуманитарное, техническое, естественно – научное. Обучение в 11 и 12 классах будет бесплатным. Поступление в старшую школу будет осуществляться на основе специально разработанной системы вступительных экзаменов. Переход на модель 12-летнего образования не значит лишь увеличение продолжительности периода обучения в средней школе, он заключается в изменении содержания, улучшении качества и предоставлении не только знаний, но и компетенций, а также умения применить их в жизни. Школа будет воспитывать человека, умеющего использовать полученные знания, критически мыслить, анализировать и принимать решения, работать как индивидуально, так и в команде, мыслить творчески, развивать свои коммуникативные навыки и постоянно совершенствоваться. Это потребует новых подходов к преподаванию и оценке знаний. Модернизации системы среднего образования будут способствовать «Назарбаев Интеллектуальные школы». [5] На их базе будут апробироваться учебно-воспитательные программы для детского сада и дошкольной школы, а также образовательные программы 12-летнего обучения, предусматривающие профилирование по предметам физико-математического и химико-биологического направлений, расширенное изучение языков. Структура 12-летней школы построена таким образом, чтобы все ученики могли получить базовое 10-летнее образование и четко определиться с будущим профессиональным направлением. Таким образом, школа будет являться основой для продолжения обучения или выхода на рынок труда.

В китайском среднем образовании идет активное повышение уровня модернизации технических средств обучения и степени его информатизации. Китайское государство поддерживает создание современной сети дистанционного образования, основу которой составляет сеть образования и научных исследований Китая и системы спутникового телевидения. Проводится энергичное создание системы компьютерных классов типа прикладной экономики и внутренних сетей в учебных заведениях или локальных сетей. Учебные заведения уровня полной средней школы и имеющие условия, неполные средние школы и начальные школы внедряют использование счетно-решающих машин и образование на

основе информационных технологий. Применение сети современного дистанционного образования предоставляет членам общества возможность обучения в любом возрасте.

Аналогичные процессы проходят в казахстанской школе. Действуют классы информатики, ведется предмет информатика, используются электронные средства обучения - электронные доски и т.д. Норма обеспечения установлена в размере 1,5 на один ПК. В рамках перехода казахстанской школы на модель 12-летнего образования в учебный процесс внедряются инновационные информационные и коммуникационные технологии обучения и новая система оценки учебных достижений учащихся. Будет обеспечен on-line доступ учащихся ко всем мировым образовательным ресурсам, автоматизирован учебный процесс (электронное планирование, электронные журналы, электронные библиотеки, электронные учительские, СМС - оповещения родителей и т.д.). Будет проводиться мониторинг обучения каждого учащегося.

Китайское правительство, исходя из стратегии «подъем страны за счет науки и образования» и стратегии продолжительного развития, придает приоритетное значение развитию образования и повышению культурного уровня граждан. По мере наступления эпохи «взрыва информации» в Китае все убедительнее проявляется приоритетное значение образования для социально-экономического развития страны [6].

В Китае большая часть населения проживает в сельских районах. В деревнях (уездах, поселках) обязательное образование охватывает 160 млн. человек. С 2003 г. образованию на селе стало уделяться небывалое внимание. На 1-м Всекитайском рабочем совещании по вопросу образования на селе, созванном Госсоветом в сентябре, была выдвинута конкретная цель развития образования на селе и намечены важные политические установки и меры. Государственный проект распространения обязательного образования в бедных сельских районах предполагает реконструкцию ветхих зданий сельских средних и начальных школ, создание экспериментальных точек по современному дистанционному обучению в сельских средних и начальных школах, создание образцовых объектов современного дистанционного обучения [6].

В Казахстане в сельском среднем образовании наиболее существенна проблема малокомплектных школ (далее – МКШ), которая в Китае неактуальна. Малый контингент МКШ затрудняет организацию в этих школах профильного обучения. На сегодняшний день состояние материально-технической базы организаций образования не соответствует современным требованиям. Из 7576 общеобразовательных организаций Казахстана 4288 являются МКШ, что составляет 56,5% от общего числа, из них большинство в сельской местности. Для них характерны предельно

низкая наполняемость и совмещение классов, многопредметность в нагрузке учителя. Неравномерность плотности населения в стране обусловила региональный компонент данной проблемы. За последние 15 лет количество основных МКШ увеличилось в 2 раза, что можно увязать с урбанизацией, миграцией в районные центры и города. Практически каждый четвёртый учитель работает и каждый шестой казахстанский школьник учится в условиях МКШ [2].

В целом, рассматривая две модели среднего образования можно отметить как сходства, так и различия, наличие преимуществ и пробелов. Фундаментально казахстанская система имеет преимущества перед китайской за счет более высокого уровня грамотности и развитой системы образовательных учреждений. Однако китайский опыт дистанционного обучения вполне применим для решения казахстанской проблемы малокомплектных школ, и в связи с этим он заслуживает тщательного изучения применимости, внедряемости, путей методического обеспечения.

ЛИТЕРАТУРА

1. China Daily. (China) 2009. - 25 с.
2. О государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы: Указ Президента Республики Казахстан от 11 октября 2004. № 1459.
3. Донаков Т. Над ветвями власти // Казахстанская правда, 1995. 14 июля.
4. Цзян Сяоянь. Российская часть сравнительного исследования профессионального образования в Китае и России) / Цзян Сяоянь // Исследования по истории педагогики. – Пекин, 2008. – №4. – С. 68-75
5. www.egov.kz/wps/portal. Этапы реализации программы развития образования в РК на 2011-2020 годах.
6. Коропченко А.А., Житникова М.Н. Система среднего образования в КНР и проблемы признания китайских документов об образовании в России // Научный вестник МГТУ ГА. - 2002. - N 47. - 133 с. - С.25-29. - Серия: Общество, экономика, образование.
7. Назарбаев Н.А. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира. - Астана, 1 марта, 2006.

Түйіндеме

Бұл мақалада Қазақстанның және Қытайдың орта білім тәжірибе дамуы жазылған және екі елдің білімінің жүйесінің салыстырмасы келтірілген.

Resume

The article describes the experience of secondary education in Kazakhstan and China, as well as compares the education systems of the two countries.

ӘОЖ 316.647.5

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БОЙЫНША ТӘЖІРИБЕЛІК-ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫҚ ЖҰМЫС НӘТИЖЕЛЕРІ

М.Н. Шаяхметова

п.в.к., Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Қазіргі қоғамдық санада болып жатқан өзгерістер мен жанартулар жас жеткіншектерді жалпыадамзаттық құндылықтар мен өмірдің қарапайым ақиқаты тұтастығында тәрбиелеуді нысана тұтады. Жастардың бойында әлемдік мәдениетті бағалап, ұлттық мәдениетті ұлықтай алатын асыл қасиеттердің болуы олардың өз халқымен қатар республикамызда тұратын басқа да ұлттардың тарихын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрлерін құрметтеуге деген сезімін ұлғайтып, әлеуметтік белсенділігін дамытады.

Сондықтан қазіргі таңда келешек ұрпақты толерантты тұлға қылып тәрбиелеу ісі кезек күттірместен шешілуге тиісті мәселе ретінде күн тәртібіне шығып отырғаны рас. Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастыру аса жауапкершілік пен ыждаһаттылықты қажет ететін шаруа. Жалпы тұлғада толеранттылықтың қалыптасуы үшін ол рухани дамудың белгілі бір сатыларынан өтуі тиіс, ал ол педагогикалық проблема болып табылады. Сондықтан 1995 жылғы 16 қарашада ЮНЕСКО-ға мүше елдер қабылдаған «Толеранттылық принциптерінің Декларациясында» білім беру саласында толеранттылық идеясын насихаттауға басымдық берілген [1]. Педагогика ғылымында оның саласы ретінде «толеранттылық педагогикасы» даму үстінде, онда толеранттылықтың мәнін зерттеу және оны әлеуметтік норма, әлеуметтік құндылық ретінде практикаға ендіруге негізгі көңіл бөлінеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында [2], «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында» [3] қазақстандық патриотизмге, толеранттылыққа, биік мәдениетке, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеу отандық білім беру жүйесінің негізгі міндеттері ретінде

көрсетіледі. Яғни, білім беру мазмұны адамдардың нәсілі мен ұлтынан, мәдени және конфессиональдық белгілерінен тәуелсіз олардың арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастыққа, тұлғаның жалпыадамзаттық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етуі тиіс.

Сондықтан болашақ педагогтар бұл түсінікпен өздерінің кәсіби қызметін бастамас бұрын танысу тиіс, өйткені олар көпмәдениетті ортада жұмыс жасауға даярланады. Еліміздің білім беру жүйесінде басқа да қоғамдық институттар сияқты қоғамдық өмірде болып жатқан құбылыстар өз көрінісін табады.

Көпұлттылық жағдайында педагог мамандар өзінің кәсіби іс-әрекетінде «басқа», «бөтен», әртекте ортада жұмыс жасауға дайын, басқа мәдениеттің құндылықтарын құрметтеуге қабілетті болуы тиіс. Сол себептен оқу-тәрбие процесінің субъектілері мен объектілерінде толеранттылық қалыптастыру қажеттігі туындайды. Осы қажеттілікті қанағаттандырудың бір жолы – педагог мамандарды кәсіби даярлау барысында толеранттылықты қалыптастыру және оның деңгейін көтеру міндетін шешу болып табылады.

Мәселе төңірегіндегі педагогикалық-психологиялық әдебиеттермен танысу барысында толеранттылық және оны қалыптастыру проблемасының философиялық, психологиялық, әлеуметтану, этикалық жақтарын қарастырумен қатар оның педагогикалық аспектілерінің біршама зерттелгендігін байқадық. Дегенмен, толеранттылық қарым-қатынас мәселесінен бастап педагог толеранттылығының педагогикалық іс-әрекеттің табыстылығына әсеріне дейін қарастыратын осы және басқа да зерттеулерді талдау кәсіби даярлық барысында болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастыру мәселесінің жеткілікті деңгейде зерттелмегендігін көрсетті. Ал оны қалыптастырудың маңыздылығы полиэтникалық жағдайда дау тудырмас мәселе.

Полимәдени орта жағдайында ұрпақ тәрбиелеу оның ерекшеліктеріне негізделуі тиіс. Бұл жерде негізгі күш мұғалімдерге түседі. Сондықтан біз мамандарды кәсіби даярлау барысында олардың толеранттылығын қалыптастыру мәселесіне ден қойсақ, бұл олардың болашақ кәсіби іс-әрекеттерін жүзеге асыруда көмек берері сөзсіз. Сондықтан біз алдымызға болашақ мамандардың, оның ішінде педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастыру мәселесінің шешімін табуды қойдық.

Теориялық және тәжірибелік-экспериментальдық зерттеу барысында болашақ педагог мамандардың кәсіби даярлығының компоненті ретіндегі этникалық толеранттылығының мәні айқындалды. Осы зерттеу барысында даралықтың тұрақты қасиеті ретінде этникалық толеранттылықтың жоғары оқу орнындағы болашақ педагогтарды кәсіби даярлау барысында қалыптастырылу мүмкіндіктері қарастырылды және оны қалыптастыруға болатындығына көз жеткізілді. Сол себепті проблеманы шешу кезінде

бірқатар сұрақтарға жауап алынды. Атап айтқанда, болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастыруға әсер ететін факторлар, тұлғалық қасиет ретінде этникалық толеранттылықтың қалыптасуының құбылалары, өлшемдері, деңгейлері мен көрсеткіштері, сол сияқты этникалық толеранттылықтың қалыптасуының тиімділігін арттыру үшін не істеу керектігі, яғни оны қалыптастырудың педагогикалық шарттары анықталды, айқындаушы эксперимент жүргізілді.

Айқындаушы эксперименттің нәтижелері және теориялық модель біз ұсынып отырған болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастырудың педагогикалық жүйесін тәжірибеден өткізіп, тексеруге бағытталған қалыптастырушы эксперимент кезеңін жоспарлауға және өткізуге негіз болды. Бұл міндетті шешу үшін жұмыс нәтижелерінің дәлелділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістер кешені қолданылды. Зерттеу барысында нормативті, оқу-әдістемелік құжаттар, оқу процесінің ұйымдастырылуын бақылау, анкета жүргізу, тестілеу, бақылау тапсырмалары, т.б. пайдаланылды.

Қалыптастырушы эксперименттің мақсаты:

- болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастырудың тиімді формаларын және әдістерін негіздеу;

- этникалық толеранттылық білімін, білігін және дағдысын қалыптастыру.

Өткізілген эксперименттің дәлелділігін тексеру мақсатында қалыптастырушы эксперимент кезеңінде «Толеранттылық нобайы» арнайы курсы, пәндерге қосымшалар («Этнопедагогика», «Этнопсихология», «Өзін-өзі тану») енгізілді. Сонымен қатар тәрбие жұмыстарында тиісті жұмыстар атқарылды.

Бұл жұмыстардың нәтижесі тиісті аралық кесінділер арқылы шығарылып отырды.

Аралық кесінді нәтижелеріне сәйкес этникалық толеранттылық құбылалары бойынша бірқатар жоғарылағаны байқалады, яғни қалыптастырушы эксперимент барысында эксперименталды топтағы көрсеткіштің жоғарылағанын аңғардық.

Бұл жоғарылау негізінен студенттердің кәсіби іс-әрекетке қызығушылықтарының және толеранттылықтың теориялық негіздерін түсінген студенттердің санының көбеюіне байланысты.

Сонымен, ұсынылып отырған болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастыруға бағытталған педагогикалық жүйені енгізудің тиімділігі қалыптастырушы эксперимент кезінде анықталды. Эксперимент мәліметтерін өңдеу барысында алынған нәтижелер осыны дәлелдейді (1-кесте, 1-сурет).

Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастырудың экзистенциалдық құбыласының дамуының жоғары деңгейінің көрсеткіштері бақылау және эксперименталдық топтар арасындағы айырмашылығы 22,21 пайызды құрайды, яғни эксперименталдық топтың көрсеткіші жоғары болып

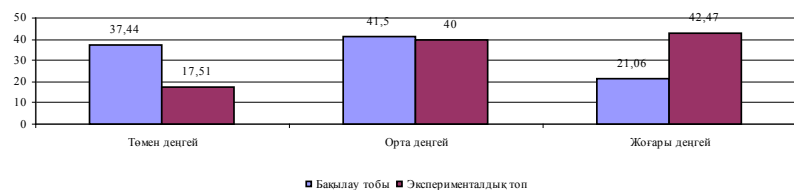
түр. Керісінше, эксперименталдық топтағы төмен деңгей бақылау тобына қарағанда 18,8 пайызға төмен.

Ал болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасуының экзистенциалдық құбыласының орта деңгейіндегі бақылау тобындағы студенттердің көрсеткіштері 41,91 пайызды құраса, эксперименталдық топтағы осы көрсеткіш 37,5 пайызды көрсетеді. Яғни, орта деңгейде топтар арасында айта қаларлықтай айырмашылық жоқ.

1 Кесте

Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасуының құбылалар бойынша орта көрсеткіштері (% есебімен)

	Этникалық толеранттылықтың құбылалары	Бақылау тобы			Эксперименталдық топ		
		Төмен деңгей	Орта деңгей	Жоғары деңгей	Төмен деңгей	Орта деңгей	Жоғары деңгей
1	Экзистенциалдық	37,37	41,91	20,72	19,57	37,5	42,93
2	Мотивациялық	36,86	44,07	19,07	17,41	41,97	40,49
3	Интеллектуалдық	38,38	42,92	18,7	16,85	45,65	37,5
4	Эмоционалдық	37,87	39,39	22,74	21,19	36,95	41,86
5	Еріктік	34,34	38,88	26,78	12,51	46,19	41,30
6	Пәндік-практикалық	42,92	38,38	18,7	22,53	33,15	44,32
7	Өзіндік реттелу	34,34	44,94	20,72	12,5	38,58	48,92
Студенттердің этникалық толеранттылығының қалыптасу деңгейі бойынша орта мән		37,44	41,50	21,06	17,51	40,00	42,47

Сурет 1 – Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасуының орта көрсеткіштері (% есебімен)

Мотивациялық құбыла бойынша да өсім 20 пайыздан артық. Мұндай айырмашылық бақылау тобындағы төмен деңгейдің басымдығымен және эксперименталдық топтағы жоғары деңгейдің өсуімен қамтамасыз етілген.

Кестеден және суреттен көріп отырғанымыздай, интеллектуалдық құбыланың тұрақты түрде өскен. Эксперименталдық топтағы төмен деңгей көрсеткен студенттердің үлес салмағы 16,85 пайызға төмендеп, тиісінше болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасуының интеллектуалдық құбыласының орта деңгейіндегі студенттердің үлес салмағы 45,65 пайызды және жоғары деңгейдегі студенттердің үлес салмағы 37,5 пайызды көрсетті. Бақылау тобындағы студенттермен салыстырғандағы айырмашылық елеулі өскені көрінеді.

Этникалық толеранттылықтың эмоционалдық құбыласының дамуының деңгейлері жоғарыдағылармен ұқсас келеді. Эмоционалдық құбыла бастапқы жағдайдың өзінде-ақ біркелкі жақсы нәтиже көрсеткен болатын, ал ұсынылған педагогикалық жүйені енгізу барысында оның эксперименталдық топтағы көрсеткіші тіптен өсе түскен.

Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасуының эмоционалдық құбыласының салыстырмалы көрсеткіштерін талдау барысында осы құбыланың көп жағдайда жағымсыз факторлардың алдын алу және басу үшін маңызды болып табылады деген қағиданы одан әрі дәлелдей түсетіні көрінеді.

Қалыптастырушы эксперимент барысында болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптасуының педагогикалық жүйесін енгізуде эмоциялық құбылаға тірек ретінде көп көңіл бөлінді.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, басқа құбылалар бойынша төмен деңгей еріктік құбылаға көп күш түсіреді. Сондықтан еріктік құбыла көрсеткіштері этникалық толеранттылықтың қалыптасуында шешуші рольдің бірін орындайды. Эксперимент барысында оның өзгеріске түсуі кесте мен суретте көрсетіледі.

Жалпы, этникалық толеранттылықтың құбылалары ішінде дамуы бойынша ең жоғары көрсеткіш көрсеткендердің бірі – осы еріктік құбыла болды.

Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасуының пәндік-практикалық құбыласының дамуы жалпы орта даму деңгейіне сәйкес.

Құбылалар арасынан ең жоғары даму деңгейін көрсеткен құбыла – өзіндік реттелу құбыласы болып табылады. оның себебі, бұл құбыла басқаларының арасында байланысшы роль атқарады.

Кестеден көріп отырғанымыздай, студенттердің этникалық толеранттылығының қалыптасу деңгейі бойынша орта мәндердің айырмашылығы ұсынылған педагогикалық жүйенің тиімділігін дәлелдейді.

Мысалы, эксперименттік топтағы студенттердің 42,47 пайызы жоғары деңгейді көрсетті, ал бақылау тобындағы осы көрсеткіш 21,06 пайызға тең (+21,41), бұл дегеніміз – деңгей екі есеге дейін өскен. Ал эксперименттік топтың студенттері көрсеткен төменгі деңгей 17,51 пайызды құраса, бақылау тобында бұл көрсеткіш 37,44 пайызды көрсетіп тұр (-19,93), орта деңгей

тиісінше 40 (эксперименттік топ) және 41,50 (бақылау тобы) пайызды көрсетеді (-1,50). Сонда енгізілген педагогикалық жүйе тиімділігінің орта мәні пайыз есебімен +19,91 пайызды құрайды.

Ұсынылған педагогикалық жүйені эксперименттен өткізу нәтижесінде келесілер айқындалды:

- этникалық толеранттылық аясында теориялық білім деңгейі жоғарлады;
- кәсіби іс-әрекетте этникалық толеранттылық бойынша саналы түрде қажетті білім және іскерлік қажеттілігі туындады;

Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастырудың педагогикалық жүйесі студенттердің оқу-практикалық іс-әрекеттерін белсендіруге мүмкіндік берді; студенттердің кәсіби оқытуын жетілдіруге ынтасын тудырды; кәсіби білімін жетілдіруге қажетті білім, білік және дағдыларды игеруге қызығушылықтарын арттырды; этникалық толеранттылықтың қоғамдық мәнін саналы түрде сезінуге мүмкіндік берді; этникалық толеранттылықты қалыптастырудың бүгінгі күнгі маңыздылығын дәлелдеді.

Біздің ұсынып отырған педагогикалық жүйенің тиімділігін дәлелдеу үшін корреляция коэффициентін Пирсонның сызықтық корреляция формуласы бойынша есептеп шығардық:

$$r = \frac{\sum (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{n \cdot \delta_x \cdot \delta_y}$$

мұндағы r – корреляция коэффициенті; x_i - бастапқы сараптама берінділері; y_i - соңғы сараптама берінділері; n – таңдау жиынтығы.

Енгізілген педагогикалық шарттар жүйесі келесілерді анықтауға мүмкіндік берді (22-кесте).

Кесте 22 – Бақылау және эксперименталды топтардағы этникалық толеранттылықтың білім, іскерлік және дағдыларының қалыптасу көрсеткіштерінің арасындағы корреляция коэффициентінің есептелуі

X	y	x-x	y-y	(x-x)*(x-x)	(y-y)*(y-y)	(x-x)*(y-y)
1	2	3	4	5	6	7
13.1	20.3	-11.33	-14.45	128.44	208.80	163.76
17.6	6.7	17.6	6.7	309.76	44.89	117.92
9.1	1.7	9.1	1.7	82.81	2.89	15.47
7.8	3.1	7.8	3.1	60.84	9.61	24.18
6.7	1.9	6.7	1.9	44.89	3.61	12.73
9.6	0.3	9.6	0.3	92.16	0.09	2.88
4.5	3.2	4.5	3.2	20.25	10.24	14.4
3.7	1.7	3.7	1.7	13.69	2.89	6.29

3.2	1.7	3.2	1.7	10.24	2.89	5.44
4.6	3.2	4.6	3.2	21.16	10.24	14.72
4.7	3.1	4.7	3.1	22.09	9.61	14.57
10.8	2.1	-13.63	-12.65	185.86	160.02	172.46
17.2	19.2	-7.23	4.45	52.32	19.80	-32.18
24.6	3.6	0.16	-11.15	0.02	124.32	-1.85
5.1	18.9	-19.33	4.15	373.77	17.22	-80.23
4.3	17.8	-20.13	3.05	405.35	9.30	-61.40
146.6	88.5	0	0	1823.68	636.43	389.14
24.43	14.75			113.98	39.77	
				10.67	6.30	

$$r = 0.963219$$

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}; \bar{y} = \frac{\sum y_i}{n}$$

$$\bar{y} = \frac{88.5}{16} = 14.75$$

$$\bar{x} = \frac{146.6}{16} = 24.43$$

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}; \sigma_y = \sqrt{\frac{\sum (y_i - \bar{y})^2}{n}}$$

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{1823.68}{16}} \quad \sigma_{x7} = \sqrt{113.98} = 10.67$$

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{636.43}{16}} = \sqrt{39.77} = 6.30$$

$$r = \frac{389.14}{16 \cdot 10.67 \cdot 6.30} = 0,96$$

Бұл формула бойынша корреляцияның коэффициенті 0,96 болып шықты. Мұндағы таңдау жинағы (n) барлық үш компонент бойынша орташа және

жоғары деңгей көрсеткіштерінің қалыптасқандығын құрайды (x - бақылау тобының көрсеткіштері, y - эксперименталды топтың көрсеткіштері). Оның мәні ($r=0,96$) статистикалық мәнді және бірлікке жақын болып шықты, бұл болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығының қалыптасу деңгейі мен біз ұсынып отырған педагогикалық жүйені енгізу арасындағы дәлелді байланысты көрсетеді.

Болашақ педагогтардың этникалық толеранттылығын қалыптастырудың педагогикалық жүйесі студенттердің оқу-практикалық іс-әрекеттерін белсендіруге мүмкіндік берді; студенттердің кәсіби оқытуын жетілдіруге ынтасын тудырды; кәсіби білімін жетілдіруге қажетті білім, білік және дағдыларды игеруге қызығушылықтарын арттырды; этникалық толеранттылықтың қоғамдық мәнін саналы түрде сезінуге мүмкіндік берді; этникалық толеранттылықты қалыптастырудың бүгінгі күнгі маңыздылығын дәлелдеді.

Орындалған зерттеу нәтижелері жоғары оқу орнында педагогикалық мамандық студенттерінің тұлғалық және кәсіби маңызды қасиеті ретінде этникалық толеранттылығын қалыптастырудың жаңа формаларын және әдістерін болашақта жасауға негіз болатынына сенім артамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Декларация принципов толерантности (принята на 28-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 16 октября 1995 г.) / В кн.: Толерантность / Общ.ред. М.П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – С. 342-349.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Егемен Қазақстан
3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. - 2004. - 16 қазан. - Б.3-4.

Резюме

В статье представлены результаты внедрения педагогической системы формирования этнической толерантности у будущих педагогов, которая включает: спецкурс «Парадигма толерантности», дополнения к программам ряда психолого-педагогических дисциплин, а также спецсеминар «Пути формирования этнической толерантности будущих педагогов» для преподавателей вуза.

Resume

This article represents results of entering pedagogical system of formation of ethnic tolerance of future teachers, which includes: special course "Paradigm of tolerance", additions to programs a of row of psychological-pedagogical disciplines, also special seminar "Ways of forming ethnic tolerance of future teachers" for teachers of higher education institutions.

НАШИ АВТОРЫ

Анесова Альбина Женисовна - докторант PhD, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Бужекбаева Слухия Елеуовна - к.мед.н., профессор, кафедра психологии и педагогики, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Глазырин Сергей Александрович - к.тех.н., доцент, заведующий кафедрой «Теплоэнергетика», Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Глазырина Наталья Сергеевна - магистр информатики, старший преподаватель, кафедра «Автоматизированные системы обработки информации и управления», Инновационный Евразийский университет.

Галия Мырзабековна Жабагина - магистрант, кафедра психологии и педагогики, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Жуматаева Енлик Осербаевна - д.пед.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Жекибаева Б.А. - Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова.

Ержанова Рымтай Кабышевна - к.пед.н., доцент, кафедра психологии и педагогики, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Каскина Дариха Кинжебулатовна - Актюбинский государственный университет имени К. Жубанова.

Капенова Жанарсын Жуматовна - к.пед.н., доцент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Коровайко Ирина Владимировна - к.пед.н., доцент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Ксембаева Сауле Камалиденовна - к.пед.н., доцент, кафедра психологии и педагогики, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Сейфуллина Макпал Мубараконна - докторант PhD, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Серикбаева Бахытгуль Уразбаевна - магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Таженова Гульнар Батырбаевна - старший преподаватель, кафедра психологии и педагогики, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

Шаяхметова Маржан Накипбековна - к.пед.н., Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова.

Шерияздан Жания Кадирбековна - Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

(«Вестник ПГУ», «Наука и техника Казахстана»,
«Өлкетану-Краеведение»)

1. В журналы принимаются рукописи статей по всем научным направлениям в 1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полуторным межстрочным интервалом, с полями 3 см со всех сторон листа и дискета со всеми материалами в текстовом редакторе «Word 7,0 (’97, 2000) для Windows».

2. Общий объем рукописи, включая аннотацию, литературу, таблицы и рисунки, не должен превышать **8-10 страниц**.

3. Статья должна сопровождаться рецензией доктора или кандидата наук для авторов, не имеющих ученой степени.

4. Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами: - УДК по таблицам универсальной десятичной классификации;

- название статьи: кегль -14 пунктов, гарнитура - **Times New Roman Cyr** (для русского, английского и немецкого языков), **KZ Times New Roman** (для казахского языка), заглавные, жирные, абзац центrovанный;

- инициалы и фамилия(-и) автора(-ов), полное название учреждения: кегль - 12 пунктов, гарнитура - Arial (для русского, английского и немецкого языков), **KZ Arial** (для казахского языка), абзац центrovанный;

- аннотация на казахском, русском и английском языках: кегль - 10 пунктов, гарнитура - Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), **KZ Times New Roman** (для казахского языка), курсив, отступ слева-справа - 1 см, одинарный межстрочный интервал;

- текст статьи: кегль - 12 пунктов, гарнитура - Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), **KZ Times New Roman** (для казахского языка), полуторный межстрочный интервал;

- список использованной литературы (ссылки и примечания в рукописи обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Список литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7.1-84.-
например:

ЛИТЕРАТУРА

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26.) номер (например, № 3.) страница (например С. 34. или С. 15-24.)

2. Андреева С.А. Название книги. Место издания (например, М.:) Издательство (например, Наука,) год издания. Общее число страниц в книге (например, 239 с.) или конкретная страница (например, С. 67.)

3. **На отдельной странице** (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе: - Ф.И.О. полностью, ученая степень и ученое звание, место работы (для публикации в разделе “Наши авторы”);

- полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, E-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

- название статьи и фамилия (-и) автора(-ов) на казахском, русском и английском языках (для “Содержания”).

4. Иллюстрации. Перечень рисунков и подрисовочные надписи к ним представляют по текст у статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

5. Математические формулы должны быть набраны как Microsoft Equation (каждая формула - один объект).

6. Автор просматривает и визирует гранки статьи и несет ответственность за содержание статьи.

7. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Рукописи и дискеты не возвращаются. Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

8. Рукопись и дискету с материалами следует направлять по адресу:

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Издательство «КЕРЕКУ»

Тел (8 7182) 67-36-69

E-mail: publish@psu.kz

kereku@mail.ru

Теруге 08. 02. 2012 ж. жіберілді. Басуға 15.02.2012 ж. кол қойылды.
Форматы 70x100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі шартты 6,89 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген Б.Б. Әубәкірова
Корректорлар: Б.Б. Әубәкірова, Ә.Р. Омарова
Тапсырыс № 1769

Сдано в набор 08. 02. 2012 г. Подписано в печать 08.02.2012 г.
Формат 70x100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 1,77 ч.-изд. л. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка Б.Б. Аубакирова
Корректоры: Б.Б. Аубакирова, А.Р. Омарова
Заказ № 1769

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов қ., 64, 137 каб.
67-36-69
E-mail: publish@psu.kz
kereku@mail.ru